

Abaddon (héb. abad 'tönkretesz' tőből): a romlás, a pusztulás helye; Zsolt 88,12; Péld 15,11; Jób 26,6; 28,22; 31,12: e helyeken a → holtak országának (az alvilágnak) költői elnevezése. A 28,22 megszemélyesíti; innen az út Hénochon (etióp) és Illés apokalipszisan (10,7) át a Jel-ig vezet, ahol a mélység angyalának (Jel 9,11), a → sáskák királyának (9,3–11) a neve héb.-ül ~; gör. megfelelője Apollión (pusztító, romlást hozó; célzás Apollóra?). A későbbi rabbinista irodalomban a → pokol 4 része közül az egyik.

abba (az arám ab 'atya/apa' szó érzelmileg színezett változata): imádkozáskor használt megszólítás. Az ÓSz-ben nem fordul elő; a későbbi rabbinista irodalomban is csak kivételképpen vonatkozik Istenre, profán családi megszólításként azonban gyakori. – Az ÚSz-ben Isten megszólítása Jézus (Mk 14,36) és a keresztények (Róm 8,15; Gal 4,6) ajkán, annak a bensőséges viszonynak kifejezésére, amely Isten és gyermekei közt fennáll. A Róm 8,15 és a Gal 4,6 talán egy keresztségi szertartásra is tartalmaz utalást, amikor a keresztelendő először imádkozta a közösséggel együtt a Miatyánkot. (→ atya).

Abdiás (héb. 'Isten szolgálja'): próféta, → Abdiás könyvének szerzője. Régebben Acháb király udvarmesterével azonosították (1Kir 18,3–16), ezért a sírját Szamariában keresték.

Abdiás könyve, Abd: protokanonikus ósz-i próféta könyv, 5. a → kispróféták sorában. – I. Keletkezése. Némelyek szerint különféle korokból származó töredékekből állt össze, mások egyetlen egésznek tartják, melyhez csak a befejező eszkatologikus részt csatolta hozzá később valaki, talán épp maga a próféta. – Keletkezési idejét a Kr. e. 8. v. 5. sz.-ra teszik attól függően, hogy Edomnak Jorám király alatti lázadását (2Kir 8,20–22), ill. az arabok és a filiszteusok betörésekor tanúsított magatartását (2Kron 21,16 kk.) veszik-e alapul, v. pedig Edomnak Jeruzsálem elleni támadását (Zsolt 137,7; Siral 4,21 kk.). Az első föltevés szerint ~nek Ám és Jón közt volna a helye, de a szöveg inkább a második nézet mellett szól: a 20. vers a fogságot tételezi föl. Az eszkatologikus rész talán két részből áll. Edom az Izr.- és Isten-ellenes hatalmat képviselte, így az eredetileg csak ellene szóló fenyegetésből Jahve napjának meghirdetése lett. Feltűnő a hasonlóság Abd 1–10 és Jer 49,7–22; Abd 17 és Jo 3,5 között. Feltehetően közös forrásból valók. – II. Tartalma. Harcba szólít egy nép ellen, melyen az edomitákat kell érteni, majd jövendöléseket tartalmaz Edom ellen, amiért megnehezítette Jeruzsálem sorsát. Végül Jahve napjáról szól, mely a népekre pusztulást hoz, Izr. számára viszont sorsa jóra fordulását jelenti.

Abdon (héb. 'kis szolga'): **1.** város Áser törzsi birtokán (Józs 21,30; 1Kron 6,59). – **2.** az ÓSz-ben 4 személy neve. A legfontosabb közülük a pirathoni Hillel fia, az utolsó a kisebb bírák közül; 8 éven át bíraskodott Izr.-ben. 40 fia és 30 unokája volt. Pirathonban temették el.

ábécé: I. Az ~nek az az alapelve, hogy egy-egy nyelv hangjait e célra lefoglalt s mindig ugyanazon jelekkel adja vissza. Már a Kr. e. 4. évezredtől voltak az egyiptomiaknak jeleik olyan szavak visszaadására, amelyek bizonyos mássalhangzókból (és nem jelölt magánhangzókból) álltak. De nem használták őket következetesen, és a mássalhangzók jelei mellett az → ideogrammaikat is megtartották. Talán ez az oka annak, hogy az ókori K-i írások csupán a szavak mássalhangzóira szorítkoznak, a magánhangzókat nem jelölik betűkkel. Nem tudjuk, hogy hol, milyen körökben vált először általánossá a következetes alfabetikus írásmód. A hagyomány az ~t a föníciaiaknak tulajdonítja, s úgy tartja, hogy tőlük vették át a gör.-ök. Ennek az átvételnek az időpontja kb. Kr. e. 900-ra tehető. A gör.-ök az ~t kiegészítették olyan betűjelekkel, amelyek a sémi ~ből hiányoztak; ennek azonban már voltak föníciai területen, Ugaritban bizonyos előzményei. A legrégebb föníciai feliratok (így pl. → Achiram szarkofágjának felirata) olyan alfabetikus írást mutatnak, amelyek aligha tekinthetők első kísérleteknek. Hogy ezek a feliratok mikor keletkeztek, az vita tárgya. Korábban a legrégebbieket a Kr. e. 13. sz.-ból eredeztették; napjainkban sokan a Kr. e. 10. sz.-ból valónak

tartják őket. – Az alfabetikus írással párhuzamosan v. talán még előtte kialakult Szíria É-i részén az ékírásos ~ (→ Ugaritban még a Kr. e. 14. sz. előtt), amellyel a Rász-Samra-i táblákon találkozunk; ez nem jelentette az alfabetikus írásmód feltalálását, hanem csak egy már fölfedezett elv (az alfabetikus írásmód elvének) adaptálását, az → ékírás lehetőségein belüli érvényesítését, amely csupán elszigetelt kísérlet maradt, nem vált általánossá, hanem felváltotta az egyszerűbb lineáris föníciai írásmód. Így az ugariti ~ azt bizonyítja, hogy a föníciai-kánaáni ~nek már a Kr. e. 15. sz.-ban léteznie kellett, s 5 olyan betűt is tartalmazott, amely a héb.-ből hiányzik (h, s, z, t, g), mert ezek a Kr. e. 14. sz.-ban Ugaritban megvoltak. Ezenkívül 3 magánhangzónak is volt az ugariti ~ben jele (a, i és u, pontosabban: az alef + a, i és u hangkapcsolatot jelölték); ezekre azért volt szükség, mert az ugariti alfabetikus írásmódot akkád és hurrita szövegek rögzítésére is használták. Eddig a Rász-Samra-i írással Fönícia határain kívül csak egy Bet-Semesben talált furcsa alakú agyagtáblán, egy Tanachban felszínre került (1963) agyagtáblácskán és egy bronztőr fogantyúján találkozunk, amelyre a Tábor hegyétől K-re bukkantak rá. Az alfabetikus írásmódra D-i szemita területen az ún. protosinai feliratok tekinthetők az első kísérletnek, amelyeket a Sínai-félszigeten Serabit el-Hademből ismerünk. Ez formáját tekintve nagymértékben hasonlít az egyiptomi hieroglifákhoz, és W. F. Albright fejtette meg. Szíria/Palesztina területéről a legrégebb felirattöredékek Bet-Semesből, Búbloszból és Lachisból származnak; ezenkívül ismeretes egy vsz. Palesztinából származó pecsét, amelyen korai alfabetikus írás látható. Ezeknek a többnyire rövid szövegeknek az olvasása és megfejtése sokszor nagyon nehéz, és keletkezési idejük is bizonytalan. Ez a Moábban talált → sztelére is érvényes. A rétegtanilag pontosan besorolható aradi → osztrakonok elemzése még sokat ígér a héb. paleográfia földerítése szempontjából, főleg a korhoz kötés terén. – II. A betűk formája v. az ékírás (Rász-Samra), v. az egyiptomi hieroglifák (Sínai) hatását mutatja, de ad hoc kitalált betűkkel is lehet számolni (így talán Búbloszban). A héb. írás, mint a moábita is (Mesa-főlírat, Kr. e. 840 k., → Mesa) a föníciaiból való átvétel; kb. 1000 éves fejlődésére nézve → héber nyelv. – III. az ~ betűinek sorrendje nagyon korán kialakult. Az első 5 betűt egy Kr. e. 8. sz.-i lachisi graffito tartalmazza hagyományos sorrendben. A teljes ~ Ugaritban került felszínre (1949): 30 betű a Kr. e. 14. sz.-ból, ugyanabban a sorrendben, ahogy a héb.-ben találjuk, kiegészítve az 5 sajátosan ugariti betűvel. 1955: újabb 3 példányt találtak az ~ből; az egyik (töredékes) ki van egészítve a megfelelő akkád szótaggal.

ábécé-ének, alfabetikus ének: az ÓSz-ben, főleg az ÓSz vallásos költészetében kedvelt műfaj, amelyet az jellemzett, hogy a költeménynek minden sora (Zsolt 111; 112), minden szakasza (25; 34; 145; Siral 1; 2; 4; Péld 31,10–31; Sir 51,13–30 és talán Náh 1,2–8) v. minden 2. szakasza (Zsolt 9; 10; 37) az ábécének mindig az épp soron következő betűjével kezdődik. Siral 3: itt a különféle betűk 3–3 verssor élén megismétlődnek (a héb.-ben); Zsolt 119: itt minden 8 verssor ugyanazzal a betűvel kezdődik (a héb.-ben). A műfaj egyébként minden 1. Itt van egy „Áttekintő táblázat”! (4. hasáb.) (1) bizonyval az emlékezetbe vésést szolgálta (mnemotechnika), de a jó hangzást előmozdító eljárásnak is becsülték. Nem utal okvetlenül arra, hogy az a költemény, amelyben előfordul, kései eredetű, mert már a Kr. e. 7. sz.-i asszír-babilóniai költészetből is kimutatható (Asszurbanipál Marduk-himnusz). Az esetleges szövegromlások kiküszöböléséhez (pl. 37,28.39) és a strófaszerkezet megállapításához is hasznos segédeszköz.

Abednego (a babilóniai Ebed-Nebo ’Nabu szolgálja’ név változata): → Azarja, 2 babilóniai férfi neve.

Ábel: I. (héb. hebel ’mulandóság’; de lehetséges, hogy az asszír aplu, ill. a sumer ibila ’fiú’ szóval függ össze v. az arab habilával, amely a. m. ’a fiútól megraboltnak lenni’): Ádám és Éva 2. fia (Ter 4,2). Mint az első pásztor Istennek tetsző áldozatot mutatott be (4,4). Hogy áldozata miért tetszett Istennek, az a Ter szövegéből nem derül ki, de föltehetően azért, mert

Izr. fiainak egyik ősi hagyománya szerint Istennek a letelepedett életformával ellentétben a nomád életmód volt tetszésére. Ez a versenyzés egy sumér szövegből is kimutatható. ~t bátyja, a földművelő → Kain irigységből leütötte (4,8; Bölcs 10,3). Minthogy a → földművelés csak az átmeneti kőkorból terjedt el, ~ tört.-e kronológiai szempontból nem kapcsolódik a bűnbeesés leírásához. – Az ÚSz-ben a nomád pásztorok és a letelepült földművelők közti ellentét, amely a Ter-ben művelődéstört.-i háttérül szolgál, háttérbe szorul; ugyanakkor az ellentét vallás erkölcsi színezetet kap. Kain már nem azért gyűlöli ~t, mert Isten megáldotta (termékenyebb volt a földje), hanem hitéért (Zsid 11,4) és igaz voltáért (1Jn 3,12). Így ~ a keresztény vértanúk mintaképe (Mt 23,35; Lk 11,51), s Krisztusnak is előképe (Zsid 12,24). – **II.** (héb. ábél 'vízfolyás, patak'): több helységnév előtagja. – **1.** Abel-Bet-Maacha, a 2Kron 16,4 szerint Abelmajim város Palesztina É-i részén; Joáb ostrom alá vette, mert a Dávid ellen fellázadt Seba oda menekült (2Sám 20,14–22); I. Benhadad meghódította (1Kir 15,20; 2Kron 16,4); Pekach uralma alatt III. Tiglat-Pilleszer Asszíriához csatolta (2Kir 15,29). Ma Abil; Dántól 7 km-re feküdt, Ny-ÉNy-ra. – **2.** Abel-Keramim, ahol Jiftach legyőzte az ammonitákat (Bír 11,33). Nem tudjuk, hol terült el. – **3.** Abel-Mechola, Elizeus próf. hazája Bet-Seántól D-re feküdt (7,22; 1Kir 4,12; 19,16). N. Glueck a Jordántól K-re keresi; H.-J. Zobel – több okkal – a Jordán Ny-i partján Tell-Abu Susra gondol, Bet-Seántól 14,5 km-re D-DK-i irányban; az itt felszínre került cserépleletek (Kr. e. 12–6. sz.) összhangban vannak az ósz-i szövegekkel; fekvése megfelel az Euszebiosz (Onomasztikon 34,20–23) által Bethmaela néven említett helység adatainak. – **4.** Abel-Mizrajim a Jordántól K-re eső országrészen, ismeretlen helyen feküdt. Az 'Egyiptom gyásza'-ként értelmezett helységnévet a Ter 50,11 Jákob halálával, ill. a temetése alkalmával tartott 7 napos gyással hozza kapcsolatba. – **5.** Abel-Sittimet csak a Szám 33,49 említi; egyébként → Sittim.

Abib (héb. 'érett gabona'; vö. Kiv 9,31; Lev 2,14): kánaáni hónapnév (Kiv 13,4; 23,15; 34,18; MTörv 16,1). A régi kánaáni naptárban a 6. hónap, amely az izr.-k 1. hónapjának felelt meg. → Niszán.

Abigail, Abigal, Abugal: női név az ÓSz-ben. – **1.** Nabal felesége, aki Júdea D-i részén, a Kármelben lakott. „Okos volt és nagyon szép.” Amikor fősvény férje és Dávid közt nézeteltérés támadt, megsejtette Dávidban a majdani uralkodót és megbékítette; Nabal halála után Dávid háremébe került (1Sám 25,2–42) és vele ment Gátba (27,3), Ciklagba (30,5) és Hebronba (2Sám 2,2). Hebronban szülte Dávidnak Kileábot (3,3; de 1Kron 3,1: Dániel). – **2.** Izáj lánya (2,16 kk.; 2Sám 17,25), Amaza anyja.

Abihu (héb. 'Ő [= Isten] atya'): Áron és Eliseba 2. fia (Kiv 6,23), egy kihalt papi osztály ősatyja. A későbbi hagyomány ezt azzal magyarázta, hogy ~ fölkísérte Mózeszt a Sínai-hegyre (24,1.9) és papi szolgálatra kapott megbízást (28; Lev 8), de egy rituális vétség miatt testvérével, Nadabbal együtt gyermektelenül halt meg (10,1–5; Szám 3,2–4; 26,60 kk.). Olykor ~t és Nadabot kapcsolatba hozzák I. Jerobeám fiaival (Abija és Nadab).

Abija (héb. 'Jahve az atyám'): az ÓSz-ben 7 személy neve. A jelentősebbek: **1.** Júda 2. királya (ur. Kr. e. 913–911), Rechabeám (Mt 1,7) és Maacha fia (1Kir 15,1–8). 14 felesége, 22 fia, 16 lánya volt. Uralkodása idején Izr.-nek I. Jerobeám volt a királya, aki elfoglalta tőle Bételt, Jeszanát és Efront. A 15,3 szerint „utánozta atyja bűneit”, de a 2Kron 13 kedvezőbben ítéli meg. Utána Aza került uralomra. – **2.** Sámuel próf. 2. fia, aki bíró volt Beersebában (1Sám 8,2; 1Kron 6,13). – **3.** I. Jerobeám fia. Korai halálát I. Jerobeám egész nemzetségének pusztulásával együtt Achija Silóban megjövendölte (1Kir 14,1–18). – **4.** Az a személy, akire a → papi osztályok szolgálati rendjének meghatározásakor a 8. sorsvetés esett (1Kron 24,10; Lk 1,5). – **5.** Zakariás leánya, Hiszkija király anyja (2Kir 18,2; 2Kron 29).

Abilina: kb. 150 km hosszú és 35 km széles terület a Libanontól K-re; egy ideig külön országnak számított. Nevét Abila városáról kapta, amely Damaszkusztól ÉNy-ra feküdt, kb.

30 km-re. Kr. e 34: a róm.-ak kivégezték Itúrea királyát, Lizániást, és országát 4 részre osztották; e 4 rész egyike lett ~. A Lk 3,1 által említett, későbbi Lizániás negyedes fejedelem nevét egy Abila környékén talált felirat is megőrizte. Kr. u. 37: ~ I. Agrippa kezére került; 44–53: róm. prokurátor állt az élén. 53-tól haláláig II. Agrippa kormányozta, utána beolvadt Szíriába, amely ekkor róm. tartomány volt.

Abimelek (héb. 'az atya malku'): ósz-i személynév. – **1.** Gerár királya. Abban a hitben, hogy húga Ábrahámnak, magához rendelte Sárát, amikor azonban álmában Isten tudtára adta a valóságot, készségesen elengedte (Ter 20). Később vezérével, Pihollal együtt szövetségre lépett Ábrahámmal Beersebánál (21,22–33). – **2.** A filiszteusok királya Gerárban. Arra gondolt, hogy magához rendeli Rebekát, de még idejében megtudta, hogy nem a húga Izsáknak, amint Izsák állította, hanem a felesége. Amikor Izsák „százszorosán aratott”, s a jószága is elszaporodott, elküldte földjéről, később azonban bizalmas emberével, Ahuszattal és vezérével, Pihollal együtt szövetséget kötött vele Beersebában (26,1–11). ~nek a „filiszteusok királya”-ként való szerepeltetése nem feltétlenül anakronizmus. – **3.** Gedeon fia, akit szichemi mellékfelesége szült (Bír 8,31), A szichemiek segítségével Ofrában megölte apjának mind a 70 fiát (csak Jotam, a legkisebb menekült meg), s így király lett Szichemben; 3 évig uralkodott Izr. fölött, akkor a szichemiek elpártoltak tőle. ~ a Gaal vezette fölkelést elnyomta, a lázongó várost lerombolta; utána a fölkelőkhöz csatlakozott, Tebec alá vonult; amint azonban a torony alá ért, kidobtak egy malomkövet, s ez összezúzta a koponyáját (9; 2Sám 11,21). – **4.** A Zsolt 34,1: a filiszteusok királya, aki előtt Dávid örütséget színlelt.

Abinadab (héb. 'az atya bőkezűnek mutatkozott'): 4 személy neve az ÓSz-ben. – **1.** Közülük legismertebb az, aki Kirjat-Jearim közelében, a dombon 20 éven át őrizte házában a szövetség ládáját (1Sám 7,1). Az ő fia volt Uza (7,1: Eleazár) és Achjo (2Sám 6,3; 1Krón 13,7). – **2.** → Saul fia.

Abirám (héb. 'az atya fölséges'): Eliab fia Ruben törzséből. Bátyjával, Dátánnal és egy későbbi hagyomány szerint Korachhal, valamint 250 más emberrel fellázadt Mózes vezetése ellen, s az ellen is tiltakozott, hogy Áron legyen a főpap. De Jahve igazolta Mózes és Áront: ~ot Dátánnal (és Korachhal) együtt elnyelte a föld, Korach híveit pedig tűz pusztította el (Szám 16; 26,10 kk.; MTörv 11,6; Zsolt 106,17; Sir 45,18 kk.).

Abiság: sunemi szép lány, aki gondját viselte az öreg Dávidnak (1Kir 1,3.15). Dávid halála után Adonija feleségül szerette volna venni, de mivel ezzel a házassággal K-i felfogás szerint (2Sám 16,21 kk.) jogcímet szerzett volna a trónra, Adoniját Salamon a lázadók sorsára juttatta (1Kir 2,13–25). ~ szépsége olyan közmondásos volt, hogy az Én-ben is Sulammit (azaz: Sunemből v. Sulémből való lány) a szépek szépe, a legszebb (7,1).

Abisáj: Izáj unokája, Joábbal és Azaellal együtt Ceruja fia, Dávid király unokaöccse (1Krón 2,16). Dávid 30 válogatott harcosának parancsnoka a filiszteusok (2Sám 21,16), Saul (1Sám 26,7–12), majd Abner (2Sám 2,18–25) ellen. Joábbal együtt megölte Abnert Azael meggyilkolásáért (3,23–30), harcolt az ammoniták (10,6–14) és Absalom (18,2.5.12) ellen. A Seba elleni harcot is ő vezette (20,6). 1Krón 18,12: ~, és nem Joáb (Zsolt 60,2; 1Kir 11,15) verte meg az edomitákat.

Abisalom (héb. 'az atya jólét'): 1Kir 15,2 szerint Maacha apja, s Abija, 15,10: Aza király nagyapja. A 2Krón 13,2 úgy oldja fel a leszármazási nehézséget, hogy Abija anyjáról a gibeai Uriel lányát, Michaját nevezi meg, Aza anyjáról pedig hallgat. Valójában Abija és Aza testvérek lehettek, ~ot pedig → Absalommal kell egy személynéknak tekintenünk.

Abner (héb. 'az atya fény', ill. 'szövétnek'): Ner fia Benjamin törzséből, így Saul unokaöccse (1Sám 14,50 kk.), seregének vezére (17,55) és harcostársa Dávid ellen (26,5.14 kk.). Saul halála után megkísérelte, hogy Dáviddal szemben biztosítsa a trónt Saul fia, Isbaal

számára (2Sám 2,8–3,1). Később egy asszony miatt ellentétbe került Isbaallal, s átpártolt Dávidhoz. Csakhogy Joáb az ellenfelét látta benne s egyébként is gyűlölte, amiért megölte a testvérét, így Hebron kapuja előtt orvul hasba szúrta. Dávid gyászolta és szép siratóéneket mondott róla (2,12–3,27.33 kk.), s a bosszút Salamonra hagyta (1Kir 2,5 kk.; 2,28–34).

abominatio desolationis: → vést hozó undokság.

Ábrahám, Ábrám: pátriárka, Izr. népének ősatya. Nevét az 'az atya fölséges' jelentésű Abirám szóval hozzák kapcsolatba; a hosszabb változatot a Ter 17,1–8 Isten ígéretével magyarázza: „Ábrahám legyen a neved, mivel népek sokaságának atyjává teszek”. Azok közül a félnomádok közül való volt, akik Kr. e 2000–1700 (v. némely szerző szerint még sokkal előbb) vándoroltak a Szír–arab-sivatagból és Mezopotámiából Szíriába és Kánaánba. Az egyik hagyomány szerint Háránból származott (12,4; 24,4 kk. 7; Józs 24,2), egy másik hagyomány szerint a káldeai Urból (Ter; Neh 9,7; Jud 5,6); ez utóbbi hagyományban Terah fiaként szerepel (Ter 11,27). A Kánaánba költözésnek elsősorban vallási indítékai voltak (Jud 5,9); bár egyéb okai is lehettek, a Ter 12,1 kk. egyértelműen Isten parancsára vezeti vissza. A 14,13 héb.-nek mondja ~ot, azaz → Héber utódjának (11,16), de nagyobb a tört.-i valószínűsége annak, hogy a habiru népcsoporthoz tartozott, bár nemzetsége csak részben esik egybe e népcsoport tagjaival. Öccsétől, Náhortól az arámok származtak (22,20–24), ~ és Hágár fiától, Izmaeltől pedig az izmaeliták (21,18–21; 25,12–18); Sárától született fiának, Izsáknak, pontosabban unokájának Jákobnak (= Izraelnek) utódai az izr.-k; Ketura révén pedig különféle É-i és D-i szemita törzsekkel került rokonságba (25,1–4); ugyanakkor unokaöccse, Lót a → moábitáknak lett az őse (19,36–38). – Kánaánban ~ főleg Szichemben (More Terebintje), Bételben, Hebronban (Mamre Terebintje) és Beersebában (Tamariszkus) tartózkodott; a hagyomány szerint elköltözött még Egyiptomba is (12,10–13,1). Jahve egész Kánaánt neki ígérte, és szövetséget kötött vele; ennek jele a körülmetélés. Hite és bizalma megigazulására szolgált (15,6; 1Mak 2,52; Gal 3,6). Az Amráfellel szövetséges királyok elleni harcának, valamint Sálem királyával, Melkizedekkel való találkozásának leírása (Ter 14) irodalomkritikai szempontból két részre osztható; az egyik tört.-i jellegű, a másik inkább → Midrásnak minősül. 25,7–11: ~ 175 éves korában halt meg, és Mamrétól K-re, a machpelai barlangban temették el. – ~ már a legrégebbi hagyományban is úgy szerepel, mint aki áldás lesz (12,2–3), és jelentősége egyre fokozódott: Jahve ~ Istene (26,24; 1Kir 18,36; Zsolt 47,10; 2Krón 30,6; Mt 22,32); ~ Jahve barátja (Iz 41,8; 2Krón 20,7; Dán 3,35; Jak 2,23), Jahve szolgája (Zsolt 105,6), „nincs, aki dicsőségben versenyezhet vele” (Sir 44,19–23). Az ígéreteket először ő kapja (Kiv 2,24; MTörv 1,8; 2Kir 13,23). Az izr.-k ugyan sehol nem szerepelnek „~ fiaik”-ként (mert hisz „Izrael fiaik”), de Izr. ~ ivadéka (Iz 41,8; Jer 33,26) v. egyszerűen ~ (Mik 7,20; Ez 33,24), ~ pedig atyja Izr.-nek (Iz 51,2), atyja a hívőknek (Róm 4,12). Innen érthető, hogy a későbbi zsidóság körében legendák fonódtak személye köré, csodákat tulajdonítottak neki, Hebronban még ma is fölkeresik a zarándokok állítólagos sírját. Mivel ő volt az ígéretes hordozója, a zsidók Ábrahám atyáknak nevezték (Jn 8,53.56; Róm 4,1; ApCsel 7,2; vö. Mt 3,9; Jak 2,21); s mint ~ utódai az ő igaz voltában bízva várták az isten országát. Jézus elismerte ~ gyermekeinek „jogait” (Lk 19,9), de elbizakodottságukkal szembefordult: „a kövekből is tud az Isten ~nak fiaikat támasztani” (Mt 3,9). Pál határozottan tanította, hogy a testi leszármazás nem jogosít fel az üdvösségre, ill. az üdvösség kisajátítására; az ~nak adott ígéretnek ui. azok az igazi letéteményesei, ill. örökösei, akik szellemi síkon, a hitben „gyermekei” ~nak (Róm 4,9–12; 9,6–8; Gal 3,6 kk.), ahogy ő maga is „bensőleg” volt zsidó, „nem betű szerint, hanem lélek szerint” (Róm 2,29). – ~ nevéhez több apokrif irat is kapcsolódik: 1. ~ apokalipszise: a zsidóság körében keletkezett a Kr. u. 1. sz.-ban; csak szláv fordításban maradt fenn. ~ elítéli apját, Terahot bálványimádása miatt, ezért jutalmul beleláthat Izr. jövőjébe. – 2. ~ végrendelete: zsidó legenda, keletkezésének idejét nem lehet megállapítani. Egy látomás közbeiktatásával arról szól, hogy ~ vonakodott

meghalni. Gör.-ül és különféle egyéb fordításokban maradt fenn; ez utóbbiak közül a K-iek (arab, etióp, kopt) Izsák és Jákob végrendeletét is hozzákapcsolják. – 3. ~ megkínzása: a keresztény hagyomány őrizte meg ezt a közelebről nem ismert iratot. – 4. Apokrif Genézis: Kumránból került elő, a XIX-XXII. hasábok midrásszerű formában eddig ismeretlen részleteket tartalmaznak a Ter 12–15. f.-hez, színes kiegészítésül: Sára szépségének részletes leírása; a fáraó meggyógyítása kézföltétellel; egy Bételtől 8 km-re fekvő hegy (Dzsebel-el-Asúr) megmászása az Ígéret földjének megtekintésére.

Ábrahám kebele, Ábrahám öle: A Lk 16,22 kk.-ben szereplő gör. szó 'méh' jelentésű, de a kifejezés egésze mégis v. az Ábrahámval való asztalközösségre utal (vö. Jn 13,23; Mt 8,11), v. általában arra a szeretetközösségre, amely a jámbor embernek osztályrészül jut. Mindkét elképzelésnek vannak nyomai a zsidó iratokban.

Ábrám: → Ábrahám.

Absalom (héb. 'az atya jólét'): Dávid 3. fia, akit a gesuriták királyának, Talmainak a lánya, Maacha szült (2Sám 3,3). Híres volt szépségéről (14,25–27). Féltestvérét, Ammont, aki megbecstelenítette a húgát, Támárt, bosszúból megölette és kénytelen volt Dávid elől a nagypajához menekülni (13). 3 év elteltével Joáb a Tekoába való okos asszony segítségével elérte, hogy visszatérhessen Jeruzsálembe, s további 2 év múlva Dávidot is rávette a megbocsátásra (14). Amnon halálával ő lett a trón várományosa (a 2. fiúról, Kileabról v. Dánielről semmi továbbit nem tudunk), s a népszerűség hajhászásával megkísérelte siettetni a trónra jutást, sőt 4 év múlva Hebronban ki is kiáltotta magát királynak (15,7–12), majd Achitofel tanácsára elfoglalta az előle elmenekült Dávid által hátrahagyott királyi háremet (16,20–23; vö. 12,11). Dávidnak fáradt és egyébként is kis seregét – amint ezt Achitofel helyesen látta – hirtelen rajtaütéssel könnyen szét lehetett volna szórni, de ~ megfogadta Husainak (Dávid barátjának) a tanácsát, aki az egész seregnek parancsolt: időt engedett Dávidnak (17,1–14.23). Dávid a Jordán K-i partján, ahova Joábbal, Abisájjal és Ittaival menekült, rendbe szedte seregét, és fölvette a harcot ~mal; tisztjeinek azonban megparancsolta, hogy a „fiú”-t kíméljék. Efraimban ütköztek meg, s a csatában Joáb – Dávid parancsa ellenére – megölte ~ot, amikor az a hajánál fogva fennakadt egy nagy tölgyfán (17,24–18,17). Mint lázadót (vö. Józs 7,26; 8,29) az erdőben egy gödörbe temették, s nagy kőhalmot raktak fölé. A 2Sám 18,18 által említett emlékkő a Királyok-völgyében (Ter 14,17) állt, két stádiumnyira Jeruzsálemtől; a Kidron völgyében látható sír a hellén v. legkésőbb heródesi időből való. 2Sám 14,2: ~nak 3 fia volt és egy lánya, Támár; 2Kron 11,20: még egy Maacha is szerepel ~ lányaként, de inkább unokája lehet.

Acháb, Áháb: személynév az ÓSz-ben. – 1. Izr. 7. királya, a 2. uralkodó Omri házából, Omri fia (ur. Kr. e. 874–853). Felesége Izebel, Etbaal tíruszi király leánya (1Kir 16,31). Júdában vele egyidejűleg Aza és Jehosafát uralkodott (16,29; 22,40). ~ kiváló uralkodó volt: a moábitákat engedelmességre bírta (vö. 2Kir 1,1), a föníciaiakkal – házassága révén – szorosabbra fűzte a barátságot, Júdával békében élt, így Jorám, akire Júda trónja várt, ~ lányát, Atalját vette feleségül (8,18); csak az arámokkal került ellentétbe. Az arám király, II. Benhadad 32 szövetségesével megtámadta Szamariát (1Kir 20,1–12), de visszaverték (20,13–21). Később egy Afeknél elszenvedett 2. vereség után Izr. fiai foglyul ejtették, s csak azzal a föltétellel engedték szabadon, hogy azokat a városokat, amelyeket az arámok Omritól elvettek, visszaadja, és megengedi, hogy Damaszkuszban kereskedőházakat építsenek (20,34). Az ÓSz nem említi, hogy ~ és II. Benhadad szövetséget is kötött az asszír király, III. Szalmanaszár ellen, aki Kr. e. 854: Karkarnál legyőzte az arámokat. Az ún. III. Szalmanaszár-féle monolit szerint ~ 2000 harci szekérrel és 10 000 katonával vett részt a harcban. A vissza nem kapott Ramot-Gileáért ~ egy 3. hadjáratot is vezetett II. Benhadad ellen, Júda királyával, Jehosafáttal szövetkezve. Az ütközetben egy arám harcos nyilával eltalálta Izr. királyát, ezzel vége lett a csatának (22,29–36). – ~ uralma idején Izr. hatalom lett,

s a föníciaiakkal tartott barátság révén meggazdagodott. Ezt ~ építkezései is tanúsítják. Az ÓSz ezeket csak futólag említi (22,39), de a szamariai ásatások alapján világos képet alkothatunk arányaikról: Omri palotájának kibővítése, az elefántcsont-palota (22,29), egyes városok (pl. Megiddó és Jerikó) megerősítése. Mindamellet az 1Kir keményen elítéli ~ot s egész házát (16,30–33; 21,25 kk.; 2Kir 8,18.27; 9,7–10; 10,10.30; 21,13; vö. 6,16), mert felesége kedvéért eltúrta a Baál-kultuszt, sőt azt is elnézte Izebelnek, hogy üldözze Jahve próf.-it. Innen érthető: Illés próf. szemére vetette, hogy Baálhoz pártolt (1Kir 18,18), jóllehet ~ maga Jahve követője maradt és többször is megkérdezte, ill. meghallgatta Jahve próf.-it (20,13 kk. 22,28; 22,6–8,16). Mikeást valóban „nem kedvelte” (22,7–23), s amikor rosszat jövendölt neki, börtönbe vetette (22,24–28). Ugyanakkor Illés próf. szavára összehívta Baál próf.-it – így okozhatta Illés próf. vesztüket (18,16–45). ~ azt is eltúrta, hogy egy próf. szemére vesse: túlságosan kíméletesen bánt II. Benhadaddal (20,35–43). Amikor pedig az egyik próf. romlást jövendölt, szavára megbánta azt a súlyos vétkét (21,19–26; 2Kir 9,25 kk.), hogy Izebel tanácsára megölte Nabotot (1Kir 21,27 kk.). Végül: ~ gyermekeinek a neve mind Jahve nevéhez kapcsolódik (Atalja, Jorám). – A Zsolt 45 sokkal kedvezőbb színben mutatja be ~ot, föltéve, hogy csakugyan Izr. királyának Tírusz leányával (vö. 45,13) tartott menyegzőjére írták, ill. hogy Izebel volt az a királylány, akivel Izr. királya menyegzőjét ülte (45,13: Tírusz!). Szamariában temették el. „Amikor Szamaria tavában lemosták a kocsit, a kutyák nyalták fel a vérét és a ringyók fürödtek benne, az Úr szava szerint” (1Kir 22,38; vö. 21,19). – **2.** Kolaja fia, hamis próf., aki Babilonban hazugságokat jövendölt Izr. fiainak. Jeremiás ezért átkot mondott rá (Jer 29,21–23).

Achaikusz (gör. 'achájai'): korintusi keresztény férfi. Sztefanással és Fortunátusszal együtt Pál kíséretéhez tartozott (1Kor 16,17). Küldöttként járt Efezusban. ~ vitte el Pálnak a korintusiak levelét (7,1), s vissza a választ.

Achája: Kr. e. 27-től római tartomány Görögországban. Kr. u. 15–44: a szomszédos (ApCsel 19,21) Macedónia tartománnyal egy provinciát alkotott. Claudius uralma (Kr. u. 41–54) alatt visszakapta a szenátus, így prokonzul kerül az élére (18,12; → Gallió). Fővárosa Korintus. Pál ap. 2. (17,16–18,18: Athén, Korintus, Kenkrea) és 3. missz. útján (19,21) hirdette itt a kereszténységet; a közbülső időben → Apolló látogatott el ide (18,27). A hívek ~ban kitűntek segítőkészségükkel, bőkezű adakozásukkal (2Kor 9,2). Innen származott Sztefanász, „Achája első termése, aki a szentek szolgálatára adta magát” (1Kor 16,15; vö. 2Kor 11,10; 1Tesz 1,7 kk.).

Áchán: Józs 7,1: Karmi fia, de 22,20: Zerach fia, azaz Zerach nemzetségéből való. Jerikó elfoglalása után → átok alá eső holmit szerzett; Izr. fiai e tettének tulajdonították Ajnál elszenvedett vereségüket (7). Az elrejtett holmi sorsvetéssel került elő; ~t büntetésből Áchor völgyében megkövezték.

Achasvéros: → Xerxész.

Achaszja, Ahazja: 2 király neve az ÓSz-ben. – **1.** Júda királya (ur. Kr. e. 841), Jorám és Atalja fia (2Kron 21,17). Izr.-ben vele egy időben Jorám volt a király. Nagybátyjával, Jorámmal hadba vonult a damaszkuszi Hazael ellen. Jorám megsebesült, s ~ meglátogatta Jezreelben, ahol gyógyíttatta magát. Amikor Jehu fölkelt Jorám ellen, a menekülő ~t is megsebesítette, úgyhogy elért ugyan Megiddóba, de ott meghalt. Jeruzsálemben temették el. Túl sok vallási engedményt tett, emiatt elmarasztalták (2Kir 8,2–9,28; 2Kron 22,1–9). Mivel gyermeke nem volt, anyja, Atalja követte a trónon, aki életében károsan befolyásolta (22,3). – **2.** Izr. királya (ur. Kr. e. 853–852), Acháb fia; anyja nevét a szokástól eltérően nem említik (Izebel?). Júdában vele egyidőben Jehosafát és Jorám uralkodott. Vallási engedményei miatt elmarasztalták. Nagy visszatetszést keltett, hogy szorongatott helyzetében a filiszteusok városában, Ekronban → Baal-Zebubhoz fordult. Illés próf. megjövendölte korai halálát.

Gyermek nélkül halt meg, így testvére, Jorám követte a trónon (1Kir 22,52–2Kir 1,18). Ecjon-Geberben hajókat tartott (1Kir 22,49; 2Krón 20,35–37).

achát: → kalcedon.

Acház, Áház (héb. Joacház rövidített változata, 'Jahve megragadta'): Júda 13. királya (ur. Kr. e. 736–716), Jotam fia (anyja neve ismeretlen). Izr.-ben vele egy időben Pekach és Hósea uralkodott (2Kir 16,1–20; 2Krón 28,1–27; Iz 7). – Szíria és Izr. szövetségre lépve sokat szorongatta ~t, amiért Asszíria-ellenes törekvéseikben nem támogatta őket (talán erre utal Oz 5,8–6,6). Damaszkusz megszállta Elatot, a filiszteusok elfoglaltak 6 várost (2Krón 28,18), Izr. megtámadta és legyőzte ~t, aki visszahúzódott fővárosába. A szövetségesek már arra gondoltak hogy Tabeel fiát megteszik ellenkirálynak (Iz 7,6). Ekkor ~ nem ügyelve Izajás jövődölésére, feláldozta („tűzbe küldte”) a fiát Molochnak (2Kir 16,3), és a Templom aranyán és ezüstjén megszerezte Tiglat-Pilleszert szövetségesül (16,6 kk.). Ez meghódoltatta ugyan Damaszkuszt (Kr. e. 732), de ~ is kénytelen volt keresni a kegyeit (16,10). Mind a Kir, mind a Krón elítéli, amiért alkalmazkodott Asszíriához: felkarolta a → magaslati kultuszt, ill. a bálványimádást; az égőáldozat bronzoltárát elmozdította helyéről és damaszkuszi mintára új oltárt építtetett, s ezen maga is mutatott be áldozatot (2Kir 16,10–16); Jeruzsálemben bezáratta Jahve templomát (2Krón 28,24). Így nem atyái mellé (2Kir 16,20), hanem a városban temették el (2Krón 28,27). Hiszkija lett az utóda (2Kir 20,11; Iz 38,8).

Achija, Ahija (héb. 'Jahve testvér'): az ÓSz-ben 8 személy neve. A jelentősebbek: **1.** Achitub fia, aki Saul idejében a silói szentély papja volt (1Sám 14,3,18), vsz. azonos → Achimelekkel. – **2.** Az a silói próf., aki szimbolikus cselekvésekkel megjövendölte, hogy Jerobeám fog uralkodni a 10 törzs fölött (1Kir 11,29–39; 12,15). Amikor öreg és vak lett, megjövendölte Abija korai halálát és Jerobeám egész nemzetségének pusztulását (14,1–18), amely Bása idejében bekövetkezett (15,29 kk.).

Achikám (héb. 'a testvér fölemelkedett'): Safán fia, Gedalja apja, Jozija király hivatalnoka (2Kir 22,12; 2Krón 34,20). Jojakim király idejében megoltalmazta Jeremiást (Jer 26,24).

Achikár, Ahikár: Szanherib és Azarhaddon kancellárja volt, de (fogadott?) fia és utódja, Nadin fondorlatai következtében kegyvesztett lett. Elítélték, de megmenekült, sőt bölcsessége révén újra felküzdötte magát. Az antik irodalom egyik elbeszélésében főemberként szerepel. Tób-ban Tóbiás unokatestvéreként találkozunk vele (a lat. szövegben 11,18, de a gör. szövegben több helyen is; némelyik forrás, ill. fordítás szerint Achior). Az elbeszélés nem Tób-ra, hanem egy még régebbi asszír-babilóniai, sőt sumer forrásra vezethető vissza. Maga a név egy Uruk-ból való ékírásos táblán is felbukkant.

Achimaac, Ahimaac: az ÓSz-ben 3 személy neve. – **1.** Cádok pap fia. Absalom lázadása idején ~ és Jonatán hordta a híreket Jeruzsálemből Dávidnak hű emberétől, Husaitól (2Sám 15,27 kk. 36; 17,17–21), s Absalom halálhírére is ő vitte meg a királynak (18,19–30). Talán azonos a **2.** ~cal, aki Naftali helytartója és Salamon király veje volt (1Kir 4,15). – **3.** Saul feleségének, Achinoamnak az apja (1Sám 14,50).

Achimelek, Ahimelek (héb. 'a testvér király'): Achitub fia, Saul idejében pap Nobban. Vsz. azonos → Achijával (1Sám 21,1–10). Mivel Dávid híve volt, Saul az áruló Doéggel egész családját felkoncoltatta, csak Ebjatar pap menekült meg (22,6–23; Zsolt 52,2).

Achinoam (héb. 'a testvér öröm'): 2 ósz-i asszony. – **1.** Achimaac lánya, Saul felesége (1Sám 14,50). – **2.** Jiszreel lánya, Dávid egyik felesége (25,43), Amnon anyja (2Sám 3,2; 1Krón 3,1). Gátba (1Sám 27,3), Ciklagba (30,1) és Hebronba (2Sám 2,2) is követte urát.

Achior, Áhior (héb. 'a testvér világosság'): az ÓSz-ben 2 személy neve. – **1.** Tóbiás unokatestvére; → Achikár. – **2.** Az → ammoniták vezére, aki figyelmeztette Holoferneszt:

óvakodjék megtámadni Izr. fiait, mert „Uruk és Istenük oltalmazza őket” (Jud 5,5 kk.). Kiszolgáltatták Betúliának, hogy így a vesztét okozzák (6,1 kk.), de megmenekült. Amikor Judit Holofernesz fejével hazatért, elhívták ~t (14,6).

Achiram (héb. 'a fivér fölséges'): Büblosz királya, a Kr. e. 13. v. 10. sz.-ban. Feliratos szarkofágját, melyet P. Montet talált meg (1923) a bejrúti Nemzeti Múzeumban őrzik. → Hirám.

1. Achiram szarkofágja Bübloszból. A fedőlapján lévő felirat egyike az alfabetikus írás legrégebb emlékeinek

Achis: 1. a filiszteusok királya Gátban, aki a Saul elől menekülő Dávidnak és családjának, valamint kíséretének menedéket adott Ciklagban. Amikor hadba vonult Saul ellen, arra is felszólította Dávidot, hogy tartson vele, a filiszteus vezérek azonban tiltakoztak ellene (1Sám 27,1–12; 28,1–2; 29). Egy alkalommal magát eszelősnek színlelve már előbb is kért Dávid tőle menedéket (21,11–15). – 2. 1Kir 2,39: Simi két rabszolgája ~hoz menekült, Maacha fiához, Gát királyához. Hogy ez az ~ azonos-e az elsővel, nem lehet eldönteni.

Achitofel, Ahitofel: Dávid Gilóból származott tanácsadója. A lázadó Absalomhoz pártolt (2Sám 15,12.31.34; 16,15). Ha a fia, Eliam (23,34) azonos a Dávid által elcsábított Batseba apjával (11,3), akkor hűtlensége érthető: bosszút akart állni. Ő tanácsolta Absalomnak, hogy foglalja el apja háremét (16,20–23), és vegye üldözőbe Dávidot (17,1–4.6 kk. 15). Mivel Absalom ez utóbbi tanácsot nem fogadta meg, ~ felakasztotta magát (17,23).

Achitub (héb. 'a testvér jóság'): Pinchász fia, Achija pap apja (1Sám 14,3; 22,9: Achimelek apja). Másutt Amarja fia, Cádok főpap apja (1Krón 5,33–34; 6,35–37; 18,16; 2Sám 8,17; Ekd 7,2).

Achjo (héb. 'testvérke'): Abinadab fia, Uza testvére. Uzával együtt irányította a szekeret, amelyen a szövetség ládáját Dávid elvitte Abinadab házából (2Sám 6,3; 1Krón 13,7).

Áchor, Ákor: völgy a Jeruzsálemtől K-re lévő hegyekben (Józs 15,7; Iz 65,10; Oz 2,17). Vsz. a mai Vádi en-Nuveim, Jerikótól ÉNy-ra.

Achsaf (héb. 'varázshely'): kánaáni város, amely egyiptomi szövegekben és az amarnai levelekben is szerepel. Részt vett É–Kánaán királyainak Izr. ellenes szövetségében (Józs 11,1). Józue bevette, (12,20), Áser birtoka lett (19,25). Vsz. a mai Tell-Keszán.

Achsza (héb. 'lábkarika'): Káleb lánya, aki a Kirjat-Szefert meghódító Otniel felesége lett (Józs 15,16–19; Bír 1,12–15; 1Krón 2,49).

Achzib, Akzib (héb. 'hely a csalfa patakmedernél'): **1.** kánaáni város a Földközi-tenger partján. Asszír szövegekben Akzibi. Izr. fiaik sikertelenül ostromolták (Bír 1,31), mégis Áser törzsi birtokához számították (Józs 19,29). Virágkorát a Kr. e. a 10–6. sz.-ban élte, a hellén korszak végén elpusztították. 1958–64: feltárták. – **2.** város Júdeában (15,44). Gyakran Keszibbel (Ter 38,5) v. Koszebával (1Krón 4,22) azonosítják. A. Demsky szerint a királyok korában a kézművesség központja volt. Mik 1,14: utalás ~ hűtlenségére. Vsz. a mai Tell-el-Bedával azonos.

Ada: 2 ósz-i asszony. – **1.** Lámech egyik felesége, Jabal és Jubal anyja (Ter 4,19–21.23). – **2.** A hettita Elon lánya, Ézsau egyik felesége. Elifáz anyja (36,2–4.10). A 26,34: Elon leánya nem ~, hanem Bászmat.

Adad: → Hadad.

adakozás: → gyűjtés.

Ádám (héb. 'ember'): az első ember neve (Ter 4,25–5,5). Valójában a faj neve (ember) vált személynévvé, mert a Ter az első ember személyében az egész emberi fajt jellemezni akarta (5,2). A 2–4-ben egyszerűen „az ember” (ha' adam) szerepel, amely – a LXX-hoz híven – személynévként került bele a Vg-ba (a maszoréták is így jártak el minden olyan esetben, amikor a csupa mássalhangzóból álló szöveg ezt lehetővé tette, pl. 2,20; 3,17.20). Egyébként a szentírás nem kíván a név megfejtéséhez kézenfekvő bizonyítékokkal szolgálni; a Ter csupán az adam ('ember') és az adamah ('föld') szót kapcsolja össze, hogy hangalakjuk hasonlósága révén érzékeltesse a lényegbeli összefüggést (név = mivolt, való): eredete (2,7) és rendeltetése (3,19.23) szerint az ember kapcsolatban van a földdel; művelnie kell a földet (2,5), s a föld jelenti számára az életteret (3,17). Ezzel a név-, ill. szóhasználattal a Ter az embert mint olyat mutatja be, magáról az emberi lényről, ill. jelenségről nyújt tanítást, arról az ~ról van benne szó, aki mi is vagyunk, valamennyien (korporatív személyiség!). ~ és → Éva név szerint említett gyermekei: Kain, Ábel és Szet (4,1 kk. 25). Szet születésekor ~ 130 esztendő volt, s összesen 930 évet élt (5,3.5). Az ÓSz kv.-ei közül csak a későbbiekben található ~ra vonatkozó utalások (1Krón 1,1; Tób 8,6; Bölcs 2,23 kk.; 9,2; 10,1 kk.; Sir 17,1 kk.; 49,16; vö. Zsolt 8), amelyek azután keletkeztek, hogy a teremtés tört.-e beépült a Ter-be, jelenlegi helyére. Az ~ személye iránti érdeklődésre visszavezethetően számos apokrif írás keletkezett, sőt egy sajátos rabbinista teol. is létrejött. Ugyanakkor az ÚSz nemcsak mellékesen említi (Lk 3,38; ApCsel 17,26; Júd 14), hanem fontos kérdésekben is hivatkozik ~ra, ill. a Ter-re: házasság (Mt 19,4–6; Ef 5,31), különféle (egyházi) rendszabályok (1Kor 11,7–12; 1Tim 2,13 kk.), mindenekelőtt pedig Pál tanítása a kegyelem egyetemességéről és a mennyből való „második” emberről (1Kor 15,45–49). Pál a régi, földi emberben Krisztusnak, az eljövendő új, mennyei embernek az előképét látja (Róm 5,14). Ez a szemlélet, amely elemeiben a rabbinista teol.-ban is föllelhető, a próf.-i jövendölésekkel is teljes összhangban van. Ezekben ui. a Messiás egy új Dávidnak és egy új Mózesnek a vonásait viseli magán, s egy új ~ is megjelenik, amikor az új teremtésről és a paradicsomi állapot visszatéréséről esik bennük szó. Az új ~ „minden teremtmény elsőszülötte”, Krisztus (Kol 1,15). Minden kereszténynek le kell vetnie a régi embert, s föl kell öltetnie ezt az új embert (3,9 kk.). Végül: az is lehetséges, hogy az „Emberfia” messiási cím is rejt magában ~ra utalást.

Adar: a 12. hónap az izr. és az asszír-babilóniai naptárban (Eszt 3,7.13; 8,12; 1Mak 7,43; 2Mak 15,36).

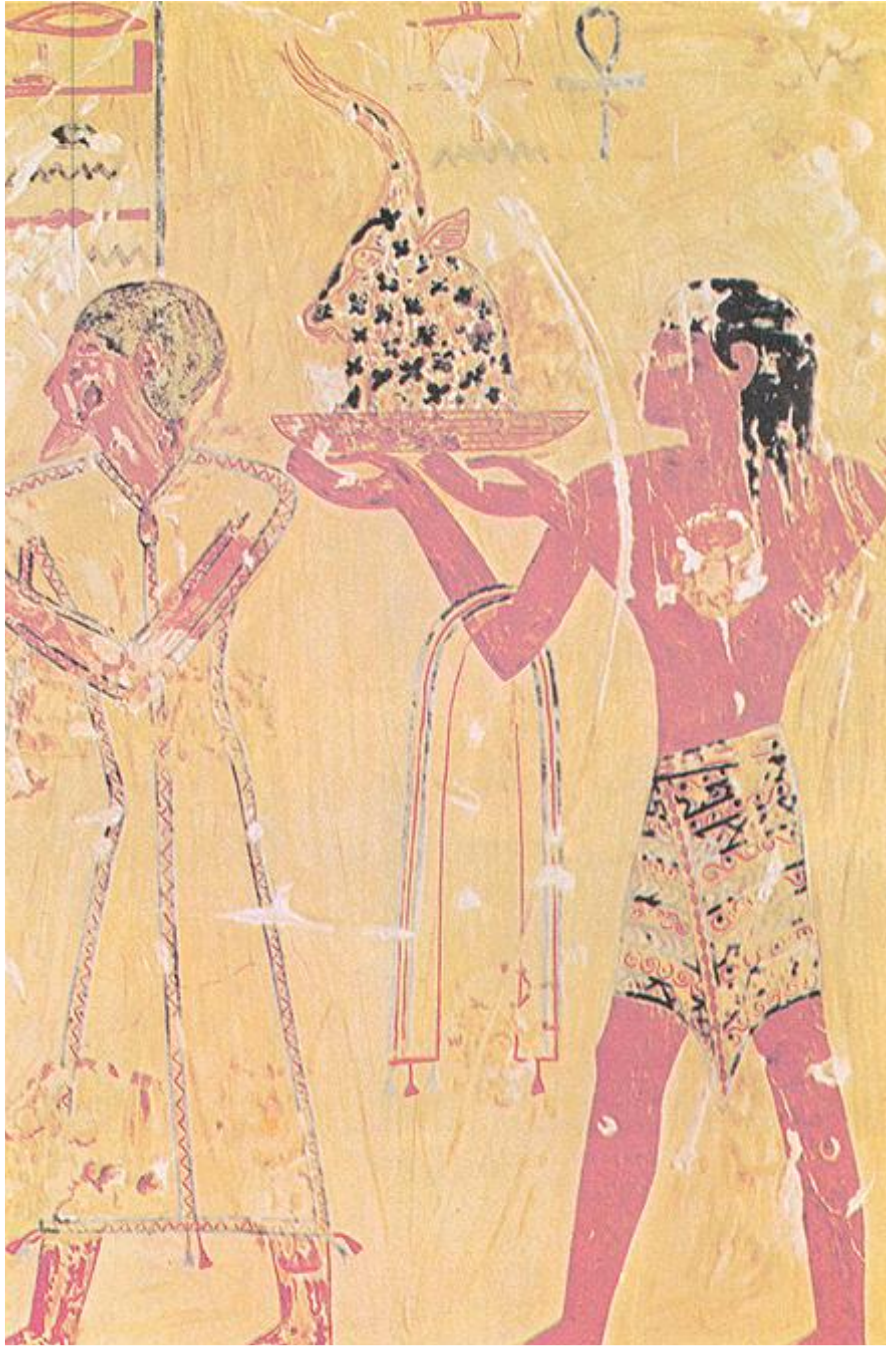
Adaza: város Benjamin földjén. Kr. e. 161: Makkabeus Júdas ~ mellett verte meg Nikanort és seregét (1Mak 7,40–45). 2Mak 14,16: Desszau. Ma Hirbet Adasze.

Addus: → Hadid.

Adida, Adila: → Hadid.

Adma (héb. 'vörös hely'): kánaánita város, az → Ötvároshoz tartozott (Ter 10,19). Királya, Sineáb részt vett az Amráfel és szövetségesei elleni harcban (14,2.8). MTörv 29,22: és Oz 11,8: Szodomával együtt pusztult el.

adó: A királyság óta lehet Izr.-ben ~val számolni. Föltehető, hogy Dávid – egyebek közt – azért rendelte el a népszámlálást, hogy az ~fizetést megszervezhesse. De erre valójában csak Salamon idejében került sor, aki az uralma alá tartozó területet (v. legalábbis ennek nagyobb részét) 12 kerületre, ill. körzetre osztotta, s ezeket arra kötelezte, hogy egymás után egy-egy hónapig természetben beszolgáltassák az előírt javakat. Ez a rendszer utóbb elégedetlenséget váltott ki: Salamon halála után a nép a „kemény iga” enyhítését kérte Jerobeámtól (1Kir 12,3 kk.). – A királynak járt: birtok ~ (Ez 48,21) és → tized a gabonából, a borból és a jószágból (1Sám 8,15.17; 17,25: feloldás a tized kötelezettsége alól). Ez utóbbi különösen a fogság után vált szokásossá. Lehet, hogy Ám 7,1-ben „a király lekaszált” kifejezés is a tizedre vonatkozik. – A perzsák vámot, ~t (értsd: fej~t) és járulékot (azaz: föld~t) szedtek (Ezd 4,13.20); az ~ alól azok, akik a Templom szolgálatában álltak, mentesek voltak (7,24). A Szeleukidáknak vámot, só- és korona~t kellett fizetni (1Mak 10,29; 11,35). A róm.-ak kivetettek: 1. föld~t (tributum soli v. agri) – ezt részint természetben, részint pénzben kellett fizetni; 2. különféle fej~kat (tributum capitis) – ezeket a jövedelemtől függően fizették v. attól függetlenül minden zsidónak fizetnie kellett a gyermekek és az öregek kivételével; 3. vámot a be- és a kivitt árukra. → templomadó, → zsengeáldozat. – Lásd az I. színes képet.

I. Előkelő idegenek adót visznek a fáraónak. Falfestmény Thébában. Kr. e. 15. sz.

adományok: I. A Templom javára. A szentély fenntartására, a kultusz céljára, a vele kapcsolatos szolgálatot teljesítők ellátására, valamint a szegények támogatására az ÓSz → tizedet írt elő a szántó föld és a gyümölcsfák terméséből, majd később az állatok elléséből (Lev 27,32) és több más termékből is (Mt 23,23); ezenkívül le kellett róni a váltságdíjat az elsőszülöttért, és fejadót is kellett fizetni (adó); ez utóbbit először csak alkalmilag rendelték el, később állandósult (2Kron 24,6; Neh 10,33; Mt 17,24). Az első termést és az állatok első ellését áldozatul mutatták be. Gyakran önkéntes ~-kal is hozzájárultak a Templom és a kultusz fenntartásához; arra ellenben nincs adat a régi időkből, hogy profán célra is adakoztak volna. 1Sám 8,15: a tized kivetése a király joga volt. Salamon az ország kerületekre osztásával az udvar és a sereg fenntartásának költségeit is kiróttá. Ha a szükség úgy hozta, a királyok külön adókat is kivetettek (2Kir 15,20; 23,35). A fogság után Júdeába, mint provinciába a perzsa, szír és róm. adózási rendszert vezették be. – II. A Pál ap. által a jeruzsálemi híveknek gyűjtött

~ra nézve → alamizsna, → gyűjtés.

2. Assurbanipál asszír király sztéléje. Fején a kosár eszagita templomának újjáépítésére utal. 37 cm magas. British Museum

Adon: kánaáni király Askelonban (v. Gázában), aki egy papiruszra írt levélben Egyiptom (meg nem nevezett) királyától segítséget kért Babel (szintén névtelenül említett) királya (vsz. II. Nebukadnezár) seregének közeledtekor. A levelet (9 sor, ebből 5 töredékes) Kr. e. 605 k. írták és az egyiptomi Szakkarában találták meg; először A. Dupont-Sommer adta közre. Azért fontos, mert az → arám nyelvre mint nemzetközi diplomáciai nyelvre, valamint – a Lachisban felszínre került → osztrakonokhoz hasonlóan – az akkori Palesztinára vonatkozó ismereteinket gyarapítja. → papiruszok.

Adoni-Bezek (héb. 'Bezek ura'): kánaánita király, akit Júda törzsének tagjai győztek le a honfoglaláskor és megcsonkították (Bír 1,5–7: a LXX-ban); → Adoni-Cedek.

Adoni-Cedek (héb. 'az Úr igazsága'): Jeruzsálem kánaáni királya, aki Józs 10 szerint szövetségeseivel ostromolta Gibeont, amiért meghódolt Józsue előtt. Józsue azonban legyőzte őt, és Makedáig üldözte. Ott elővezettette a barlangból, ahova menekült, és felakasztatta. A LXX-ban – föltehetően a Bír 1,4–7 alapján – Adoni-Bezekként szerepel.

Adonija (héb. 'Jahve az Úr'): 3 személy neve az ÓSz-ben. Legismertebb Dávid 4. fia, akit Haggit szült Hebronban (2Sám 3,4; 1Krón 3,2). Dávid élő fiai közül ő volt a legidősebb, így a

király hallgatólagos beleegyezésével és a katonák (Joáb), valamint a törvényes papok (Ebjatár) támogatásával megkísérelte a trón megszerzését: a Rogel-forrásnál áldozati lakomát rendezett, hogy kikiáltassa magát királynak, de közben az ellentábor (Nátán, Cádok és Batsaba) elérte, hogy Dávid hozzájáruljon Salamon királlyá kenéséhez. ~ az oltárhoz menekült, és Salamon bizonyos föltételekkel megkegyelmezett neki (1Kir 1,5–53), amikor azonban meghallotta, hogy feleségül akarja venni Abiságot, ami egyértelmű volt azzal, hogy jogot szerez apja trónjára (2Sám 16,21 kk.), leszúratta (1Kir 2,13–25).

adópenz: a → dénár másik neve (Mt 22,19), mert minden zsidónak a jövedelmétől függetlenül ennyit kellett fejadóként fizetnie a róm.-aknak. → templomadó.

Adorám, Adonirám, Hadorám (héb. 'az Úr magasztos'): Abda fia, a robotmunkák felügyelője Dávid (2Sám 20,24; 2Krón 10,18) és Salamon (1Kir 4,6; 5,28) uralma alatt. A szichemi gyűlésen Rechabeám követe, Izr. elszakadó fiai megkövezték (12,18).

Adramitten, Adramüttium: kis kikötőváros Míziában. Innen érkezett a hajó, mely Pált Cezáreából Mirába vitte (ApCsel 27,2). Ma a gör.-ül Adramüti, törökül Edremid.

Adrammelek: 1. Szancherib fia. Testvérével, Szarecerrel együtt Ninivében megölte apját (2Kir 19,37; Iz 37–38). – 2. a Kr. e. 722 után Szeфарvajimból Szamariába telepített csoport egyik istene, akinek tiszteletére gyermekeket égettek. Tell Halafban Adadmilki néven tisztelték.

Adriai-tenger: Az ókori Alexandria felfogása szerint a mai Ión-tenger (ApCsel 27,27).

Adullam (héb. 'elzárt hely'): kánaáni városállam (Józs 12,15) a Sefela területén, Keszib (Ter 38,1–5) és Timna (38,12) közelében. Vegyes nép lakta (38,1–20). Júda birtoka lett (Józs 15,35). Az ~ melletti barlangokban rejtőzött el Dávid Saul elől (1Sám 22,1; 2Sám 23,13; 1Krón 11,15). Rechabeám erődítménnyé építette ki (2Krón 11,7). A babiloni fogság után júdeaiak népesítették be (Neh 11,30), Gorgiász legyőzése után Makkabeus Júdas ~ felé vitte csapatát, s itt rendelte el a gyűjtést, amelyből az elesettekért Jeruzsálemben engesztelő áldozatot ajánlottak fel (2Mak 12,38–46; → tisztítóűz). ~ ma Hirbet es-Sehmadkur; nevét Hirbet id el-Minja őrzi.

Aelia Capitolina. → Jeruzsálem.

Afek (héb. 'patakmeder'): több kánaáni város neve. – 1. A mai Rász el-Én. A Kr. e. 19. sz.-i egyiptomi átokszövegek egyikében Apikum. Józsué meghódította (Józs 12,18). A filiszteusok táborhelye (1Sám 4,2; 29,1). – 2. A mai Tell Kerdane Akkó mellett Áser területén (Józs 13,4; 19,30; Bír 1,31). – 3. Áház itt verte meg Benhadadot (1Kir 20,26–30; vö. 2Kir 13,17). Vsz. a mai Fik. – 4. Józs 15,53: város Júda területén; számunkra ismeretlen.

Agabusz: úsz-i próféta, aki Jeruzsálemből érkezett Antióchiába, s nagy → éhínséget jövendölt az egész földkerekségre (értsd: a róm. birodalomra). Ez Claudius idején be is következett (ApCsel 11,27–28). Profán források szerint Kr. u. 46–47: Palesztinában különösen nagy volt az ínség. Egy másik ~ nevű próf. viszont, aki Júdeából jött, szimbolikus megkötozéssel jövendölte Pál küszöbön álló elfogatását (21,10 kk.). A két próf. minden bizonnyal ugyanaz a személy.

Agag: 2 amalekita király személyneve v. királyi címe (Szám 24,7). 1Sám 15,8–33: Saul csatában megverte, de megkímélte életét, Sámuel viszont megölte.

agapé (gör. 'szeretet, a szeretet megnyilatkozása'): az ap.-ok utáni időben a liturgikus jellegű, testvéries szeretetlakoma neve, amely – éppúgy, mint a zsidó közösségek étkezései – a hívők egységét és a szegények megsegítését volt hivatva szolgálni. Azt, hogy Pál idejében Korintusban az eucharisztikus áldozatot ~ előzte meg (1Kor 11,17–34), nem lehet bizonyítani,

de nagyon vsz., hogy az eucharisztikus áldozatot eredetileg közösségi étkezéshez kapcsolva mutatták be (ApCsel 2,42.46). Az 1Kor, Júd és 2Pét által kifogásolt visszaélések miatt igen hamar megszüntették. Később szűkebb keretek közt újra szokásba jött, s hozzátartozott a szegények gondozásához (ApCsel 6,1).

Aggeus (héb. 'ünnepen született'): próféta. A fogság utáni időben élt, s → Zakariással együtt a Templom újjáépítésére buzdította a zsidókat (Ezd 5,1; 6,14). A hagyomány szerint a Kidron völgyében temették el.

Aggeus könyve, Ag: protokanonikus ósz-i prófétai könyv, a 10. a → kispróféták sorában. A protestáns kánonban Haggeus próf. kve. – I. Keletkezése. Lehet, hogy egy nagyobb mű töredéke. Nem sokkal az elbeszélte események, Kr. e. 520 után írta → Aggeus. Hitelessége ellen komoly érv nem merült fel. – II. Tartalma. 5 pontosan datált próféciát tartalmaz: 1. Kelt Dárius perza király (ur. Kr. e. 521–485) 2. esztendejében a 6. hónap elsején. A fogságból visszatértek hanyagságában látja a vigasztalan helyzet okát (1,1–11). 24-én → Zerubbábel és → Józue főpap újra elindítják a Templom építését (1,12–15). – 2. Kelt a 6. hónap 24-én. Áldást ígér az építésnél dolgozóknak (1,15a; 2,15–19). – 3. Kelt a 7. hónap 21-én. Az épülő templom szegényességén szomorkodó embereket a jövődicsőségével vigasztalja (2,1–9). – 4. Kelt a 9. hónap 24-én. Korholja a papokat és a népet az építés körül mutatott közönyéért (2,10–14), de a jövőben a föld bőséges áldását ígéri (2,15–19). – 5. Kelt a 9. hónap 24-én. Zerubbábelnek dicsőséget ígér: pecsétgyűrű lesz az Úr kezében (2,20–23).

Agnus Dei: → Isten Báránya.

agrafa (gör. 'le nem írt szavak'): Jézus egyes szavai, amelyek nem a kanonikus ev.-okban, hanem az ÚSz más részeiben (pl. ApCsel 20,35) v. egyéb forrásokban (egyh.-atyáknál található idézetek, papirusztöredékek stb.) maradtak ránk. Első rendszeres feldolgozásuk során teljes számbavételük és hitelességük bizonyítása volt a cél, de legtöbbjük nem áll ki minden kritikát. L. Vaganay szerint legfőljebb 4 v. 5 minősíthető valódinak; közülük sok nem egyéb, mint a kanonikus szöveg szándékos megmásítása; másokat mint Krisztus tanításával, ill. személyével összeegyeztethetlent eleve el kell vetni.

Agrippa: 2 zsidó király neve. – **1.** I. Agrippa, Marcus Julius ~ Herodes (Kr. e. 10. v. 9. – Cezárea, 44 nyarán): Nagy Heródes unokája, Arisztobulosz (4.) és Berniké (2.) fia. Küproszt vette feleségül; gyermekeik: Berniké, Mariamné, Druzilla és ~. Az ÚSz-ben Heródes néven szerepel. Róm.-i, tibériási, damaszkuszi, majd ismét róm. kalandos élet után Caligula róm. császár megtette Fülöp és Lizániás (ur. 37–44) negyedes fejedelmek területén, majd 39: Heródes Antipász negyedes fejedelem területén királynak; 41: Claudius róm. császár az addig róm. prokurátorok által kormányzott Júdea és Szamaria élére állította. Így tehát 41–44: egész Palesztina fölött ő uralkodott. Arra törekedett, hogy a zsidó hagyományok szigorú megtartásával könnyelmű múltját elfeledtesse és a nép kegyeit elnyerje; ez sikerült is neki – innen érthető az ősegyh. ellen hozott intézkedései (ApCsel 12,1–3: az idősebb Jakab kivégeztetése; 12,4–7: Péter ap. bebörtönzése). Hogy a róm. függőségen lazítson, Jeruzsálemet É felől egy új fallal akarta megerősíteni, de ezt az ún. 3. falat Claudius kívánságára nem fejezte be. A róm.-ak példájára színházakat építtetett és lovagi játékokat rendezett. – **2.** II. Agrippa, Marcus Julius ~ Herodes (Róma, 27 k. – 93 v. 100): I. Agrippa fia. Rómában nevelkedett. Amikor apja meghalt, fiatal kora miatt nem követhette őt a trónon. Claudius róm. császár csak 48: nevezte ki először Libanonban Khalkisz királyává, majd 49: a jeruzsálemi templom felügyelőjévé (a főpap kinevezésének jogával is felruházva), 53: Fülöp és Lizániás negyedes fejedelmek területének királyává. Nero nagy területeket adományozott neki Galileában és Pereában. Uralma idején befejezték a heródesi Templomot (62–64); az ő idejére esett a zsidó háború kitörése (66–70) is, amelyben a róm.-ak oldalán állt; jutalmul Vespasianus növelte birodalmát. Későbbi életéről, amelyet nagyjából Rómában töltött,

keveset tudunk; annyi bizonyos, hogy magánélete nem volt példás. Nem kötött házasságot, nővérével, Bernikével élt együtt. Pál ap. perében szerepel (25,13–26,32). Fesztusz terjesztette eléje az ügyet, annál inkább, mivel ~ személyesen is hallani akarta „azt az embert” (26,2–23: Pál védekező beszéde); és szabadon is engedte volna Pált, ha az nem föllebbez a császárhoz (26,24–32). Halála után országát Szíria provinciához csatolták.

Agur (héb. 'félem az Istent' v. 'Isten szolgája'): Jake fia, a Péld 30,1–14 mondásainak szerzője. Masszából származott, azaz a Massza nevű É-i arab törzshöz tartozott (Ter 25,14; 1Krn 1,30). Mondásai Bileám és Jób mondásaival mutatnak rokonságot.

ágy: lábakon álló, puha derékaljjal és párnákkal, takarókkal ellátott fekhely. A bibliai időkben fényűzésnek számított. Az egyszerű ember a földön aludt szőnyegen v. matracon (vö. Jn 5,8: „fogd az ágyadat”, gör. krabatosz; ugyanígy: Mk 2,4; ApCsel 5,15; de Mt 9,6: kliné), köpenyébe burkolózva (Kiv 22,25 kk.; MTörv 24,12 kk.); de különleges takarókat is ismertek (Bír 4,18; 1Sám 19,13; 1Kir 1,1; Péld 7,16; Iz 28,20). A jómódúaknak volt ~uk (1Sám 19,13.15; 2Sám 11,2; 1Kir 1,47: Dávid; 2Sám 4,7: Isbaal; 13,5: Amnon; 2Kir 4,10: a sunemi asszony). Az ~ rendszerint fából készült állvány volt, amelyet fémpántok tartottak össze; nappal klinéként étkezésre szolgált (1Sám 20,24; Ez 23,41). Éjjel – takarókkal ellátva – alvásra használták. Ám 3,12 és 6,4: luxus kivitelű ~ szerepel (párnák, elefántcsont-díszítés). 1Sám 19,13.16 és Jud 10,21: vsz. szúnyog- v. légyhálóra kell gondolni. Egyiptomban a középső birodalom óta az egyszerűbb embereknek is volt ~uk (Ter 47,31: Jákob; 24,1 kk.: egy hasonló, de Kánaánban lejátszódó esetben nincs szó ~ról).

agyag: A → fazekas az áruját ~ból állította elő (pl. Iz 29,16; 2Tim 2,20); falakat is építettek Izr.-ben ~, ill. vályogtéglából, mint Babilóniában (Ter 11,3; Náh 3,14) és Egyiptomban (Kiv 1,14). Az emberek vályogviskókban laknak; őket magukat is a föld porából, ill. ~ból alkotta az Isten (Jób 4,19; 33,6). A Nebukadnezár álmában megjelent hatalmas szobornak részben szintén ~ból volt a lába (Dán 2,33–45). – A keresztény a rá váró dicsőség reményét mint kincsét cserépedényben hordozza (2Kor 4,7). → agyagművesség.

3. Ammonita kerámiák Kr. e. 800–600-ból. A méretarány kb. 1:7

agyagművesség, keramika: I. Jelentősége. Az Elő-Ázsiában folytatott ásatások során mindig nagy mennyiségű kerámia kerül felszínre (→ agyag; → fazekas). Ezek a leletek nemcsak az ~et illető, vagyis művelődéstört.-i ismereteink gyarapodásához járulnak hozzá, hanem nagy segítséget nyújtanak a település művelődési rétegeinek keltezéséhez is, kivált ha más fogódzók (pl. feliratok) nem állnak rendelkezésre. Ez főleg Szíriára és Palesztinára jellemző, valamint Elő-Ázsia tört. előtti korára (a tört.-i korból elegendő kronológiai bizonyítékunk van Mezopotámiára és Egyiptomra vonatkozóan). A művelődési rétegek időrendjének megállapításához azért szolgálhat az ~ fogódzól, mert a különféle korokban világosan elhatárolható eltérések mutatkoznak mind az anyagban, mind a formák és az előállítás módja terén. Ha valamely lelőhelyen az ~ tört.-éről a leletek osztályozásának eredményeképpen már van képünk (relatív kronológia), akkor valamely felirat, szkarabeusz v. importáru (amelynek eredetét már ismerjük és tudjuk, mely korból való) alapján a lelőhely művelődési rétegeinek abszolút kronológiáját is meg lehet állapítani. Ha ilyen fogódzóink nincsenek, akkor módunkban áll, hogy az újonnan feltárt leletet legalább hozzávetőleg időhöz kössük, egybevetve máshol felszínre került, kronológiailag már tisztázott hasonló leletekkel. Palesztinában az időrend megállapításához először Sir Flinders Petrie vonta be módszeresen a kerámiát (1890: Tell-el-Heszi), miután ezt a módszert Egyiptomban már nagy sikerrel alkalmazta. Mindenekelőtt L.-H. Vincent és W. F. Albright alapos megfigyeléseinek és vizsgálatának köszönhetően Palesztinában a ~ fejlődésének fő vonalai már néhány évtized elteltével tisztázódtak. – II. Az ~ fejlődése a csiszolt kőkor (neolitikum) kerámiát ismerő szakaszától (tehát kb. Kr. e. 5000-től) a róm. korig tartott, de lényegében már a középső bronzkor végén (kb. Kr. e. 1550) lezárult, és hozzávetőleg így vázolható: Palesztinában az ~ a kezdet kezdetén, vagyis a csiszolt kőkorban és a kőréz korban (kalkolitikum) mind anyagát, mind technikáját tekintve nagyon kezdetleges: az edényeket durva agyagból kézzel formálták és eleinte nyílt tűznél, majd később kemencében égették ki. A formák nemegyszer ügyetlenek, ugyanakkor meglepő a sokféleségük. A korai bronzkorban (Kr. e. 3100–2220/2000) a korong fölfedezésével a technika jelentősen fejlődött, a formák gazdagabbá, szebbé váltak, de az edények alja legtöbbször még lapos. A középső bronzkorban (Kr. e. 2000–1550) az ~ tovább fejlődött. Sok új forma keletkezett, megjelent a lábas és a füles edény. Az edényeket már festették is; először geometriai mintákat alkalmaztak, később ciprusi hatásra a figurális ábrázolás (elsősorban madarak, halak) is elterjedt. A kései bronzkorban (Kr. e. 1550–1200) erős idegen, ciprusi és mükénei hatás érvényesült, és a középső bronzkori fejlődéssel szemben inkább hanyatlásról beszélhetünk. A korai vaskori ~ (ún. filiszteus kerámia; → filiszteusok) jelentős visszalépést jelent. A kerámia anyaga gyengébb minőségű, a festés egyszerűbb lett; a formák elnehezültek, új formák ritkán bukkantak fel, s idegen hatás inkább Föníciából érvényesült, semmint az Égei-tenger felől. A perzsa (Kr. e. 600–300) és a hellén kor (→ hellenizmus) hasonló képet mutat. A Görögországból Palesztinába került szép áru olykor a hellenizált palesztinai városokban is föllendítette az ~et. A részletekre nézve: → edény, → fazék, → korsó, → mécses, → palack.

ágyas: Hogy az ÓSz-ben az asszony ~ként amah (Ter 20,17; 21,10; 30,3; 31,33) v. sífhah (12,16; 20,14; 30,43) néven szerepel (a magyar fordításban mindkét elnevezésnek szolgáló felel meg), megkülönböztetésül a pilegeshez képest (35,22; 36,12: → mellékfeleség), az annak a jele, hogy a társadalomban alacsonyabb szinten állt, mégpedig a többnejűségből következően (→ házasság). Minthogy az ~ nem volt feleség, nem számított vetélytársnak (21,10), legalábbis elvileg (vö. 16,4 kk.; 1Sám 1,6); az úrnő szolgálója volt, az adta férjének, elsősorban saját gyermektelensége esetén (Ter 30,3 kk. 9–13). A sok ~ gazdagságot jelentett (pl. 2Sám 15,16). → hárem.

ágyék: → csípő.

Ah...: Ach...

Ai (héb., mindig határozott névelővel: haai 'a romhalmaz'): kánaáni városállam Bétel közelében (Józs 7,2; 12,9; Ezd 2,28; Neh 7,32; 11,31). Ábrám Bétel és ~ között verte föl sátrát (Ter 12,8; 13,3); csak irodalmi okokból szerepel háromszor Jerikóval együtt (Józs 8,2; 9,3; 10,1 kk.). 7,1–8,29: Józsué bevette és romhalmazzá tette; „nagy kőhalmot emeltek föléje, ez mind a mai napig ott áll”. A mai et-Tell-lel azonosítható, amely Bételtől K-re esik. Az itteni ásatások (1933–35) alapján föltehető, hogy et-Tell-t 3000-től szemiták lakták, akik Kr. e. 2800 k. városukat 5–6 m vastag fallal vették körül. Kr. e. 2000 táján valamilyen katasztrófa áldozata lett a város; Kr. e. 1200 után bevándorlók (izr.-ek?) vették birtokba; a 10. sz. második felétől lakatlan romhalmaz. Mivel a régészeti leletek arra vallanak, hogy Kr. e. 2000–1200: az → Igéret földjének birtokba vétele idején et-Tell romokban hevert, kérdés: miképpen kell értelmezni a Józs-ban olvashatókat. J. Marquet-Krause, aki az ásatásokat irányította, valamint R. Dussaud Józs-t történelmietlennek minősítették. Mások helyi hagyományokat keresnek benne, ismét mások et-Tell-t Bétellel próbálják azonosítani, ~t pedig Hirbet Hajjannal. Az újabb ásatások (1964) Marquet-Krause álláspontját valószínűsítik.

Aila: → Elat.

Aion (héb. Ennón 'forráshely'): hely Szalim közelében, ahol János keresztelt, „mert ott sok víz volt” (Jn 3,23). A hagyomány Euszébiosz nyomán Szkütopolisztól D-re keresi a helyet, a mai Umm el-Amdán romoknál.

ajak: az a hely, ahol a → szó megszületik (vö. MTörv 23,24; Zsolt 89,35; 141,3) és betölti szerepét mint → kinyilatkoztatás (Iz 6,7 kk.), hálaadás, ill. istencicséret (Iz 57,19; Oz 14,3; Zsid 13,15) v. kedvesség (Zsolt 45,3), de lehet a → hazugság (Zsolt 34,14; vö. 1Pét 3,10) v. a gonoszság (Zsolt 140,4; vö. Róm 3,14), ill. a hamis jámborság (Iz 29,13; vö. Mt 15,8) megnyilatkozása is. Az ~ olykor lehet ügyetlen (vö. Kiv 6,12), remeghet a félelemtől (Hab 3,16), mozoghat hangtalanul (1Sám 1,13), értelmetlen szavak is elhagyhatják (Iz 28,11: dadogó szavak; vö. 1Kor 14,21), kifejezhet megvetést is (Zsolt 22,8: az eredetiben; magyar megfelelője: elhúzza száját). Az Én 4,3; 5,13 szerint a kedves arcának ékessége; a Péld 7,21 viszont a hűtlenségre csábítás eszközeként említi (a magyar fordításban: „csalfa szájával tévútra vezette”). Olykor az Isten ajka kifejezéssel is találkozunk a Bibliában (Zsolt 89,35; Iz 30,27). Képes értelemben lehet a héb.-ben 'tenger v. folyó partja' (Ter 22,17; 41,3.17 stb.; vö. Zsid 11,12). → száj.

Ajalon (héb. 'szarvasok'): kánaáni város Amvasztól 3 km-re K-re, amely már az → amarnai levelekben és egyiptomi szövegekben is szerepel. József törzse adófizetésre kötelezte (Bír 1,35); Józs 19,42; 24,21: Dán örökrésze; Bír 1,35; 1Krón 6,54: Efraim tulajdona; 8,13: Benjamin birtoka. Roboám alatt megerősítették (2Krón 11,10), Acház idejében elfoglalták a filiszteusok. – Az izr.-ek teljesen elpusztították (1967).

ajándék: A magánéletben az ~ tiszteletet, köszönetet és szeretetet fejez ki (→ jegyajándék). Politikai téren a király elismerésének (1Sám 10,27), az uralkodók v. az államok közti barátságnak (1Kir 10; 2Kir 20,12) a jele; kötelező szolgáltatásként az idegen uralomnak való alávetettségre utal (Bír 3,15 kk.; 2Sám 8; 2Kir 20,12 stb.). Ugyanakkor a hízélgés veszélyét is magában rejtetheti a Biblia szerint az ajándékozás (Péld 19,6), de a megvesztegetés eszköze is lehet. – Az Isten és ember közti viszonyban az ~ mindenekelőtt az ember imádásának és hálájának kifejezésére szolgál. Ezért a prof.-k is, az ÚSz is (Mt 5,23 kk.) felhívják a figyelmeztetést a megfelelő érzületre. Azoknak a dolgoknak, amelyeket eredetileg → áldozatul v. ~ul Istennek föl lehetett ajánlani, a kultikus nyelvben sajátos elnevezései alakultak ki (→ ételáldozat; → korbán). Az ÓSz-ben a jólét (Préd 3,13; 5,13) és az Igéret földje (MTörv) Isten különös ~a; az ÚSz inkább a lelki ~okat emeli ki (hit, a Lélek ajándéka). → karizmák.

ajtó: I. Az ÓSz-ben. A házak ajtaja (a templomokét és a palotákét nem tekintve) alacsony volt (Péld 17,19), fából készült, sarkokon fordult (26,14) a rendszerint kőből való ~félán, és → kulcs nyitotta, ill. zárta. Az ~félfa a vallási életben fontos szerepet töltött be: ezt kenték meg a húsvéti bárány vérével (Kiv 12,7), erre erősítették a → mezuzát, sőt → amuletteket is akasztották rá. Alkalmanként a Templom ~félfáját is megkenték vérrel (Ez 45,19 kk.). E szokások részben azzal függnek össze, hogy a gonosz lelkeket igyekeztek a házból kiűzni. A → küszöb alatt olykor → építési áldozatot helyeztek el. – II. Az ÚSz-ben az ~ többször szerepel átvitt értelemben (az ~ előtt áll; ~t nyit; bezárul az ~). ApCsel 15,19; 12,6–11; 16,26 kk.: az ~ magától kinyílt. Ez a motívum – olykor a börtönből való szabadulással együtt – sok nép irodalmából kimutatható; de a zárt ~n való bemenetelt (Jn 20,19.26) nem szabad vele összetéveszteni. Jel 4,1: az égen kapu nyílt a Jel szerzőjének látomásában. Az ég megnyílhat (pl. Mk 1,10), de be is zárulhat (Lk 4,25), hogy az ember (Jel 3,20: Krisztus) bemehessen az eszkatologikus üdvösségre (Isten országába) v. kívül rekedjen. Jn 10,7: Jézus kapunak mondja magát (a juhokhoz; de a Papyrus 75 és a szahidi fordítás szerint: pásztor).

akácfa (héb. sittah, egyiptomi kölcsönszó): Könnyű, de kemény és nem rothadó faanyagából Izr. fiaik kultikus tárgyakat készítettek; a szt. sátor bizonyos részei szintén ~ből valók voltak (Kiv 25–27; 35–38). Az ~ Egyiptomban nagyon gyakori volt (a Sínai-félszigeten több fajtája nőtt), Palesztinában azonban ritkábban tenyészett: Iz 41,19; vö. ezekkel a helynevekkel: → Sittim (Szám 25,1; Józs 2,1; 3,1; Mik 6,5), Abel-Sittim (Szám 33,49) és Nahal-Hassittim (Jo 4,18: Akácok-völgye). Az egyiptomiak hajókat, bútorokat és szobrokat készítettek ~ből.

akarat: A Bibliában a magyar ~ szó megfelelőiben nemcsak a szándék, hanem a 'véghezvitel' is kifejeződik. Különösen az ÓSz-ben az ~ az emberi szív mozgó ereje; mint személyes központ a befolyásolható indulatok, rezdülések székhelye (Bír 9,23; vö. 1Kor 4,5). – Amit Isten tervez v. elhatároz, az is ~; ez a teremtésben és az üdvözítésben nyilvánul meg (Jób 38,2; 42,3; Zsolt 33,11; Iz 5,19; 46,10; Lk 7,30; ApCsel 2,23; Ef 1,3–14). Isten ~ából jött létre a mindenség (Jel 4,11). Ahogy az égben korlátlanul érvényesül Isten ~a, úgy meg kell a földön is valósulnia (Mt 6,10). – Az ember ~a a rosszra hajlik (Lk 12,47; Jn 1,13; Ef 2,3; 1Jn 2,16), sőt egészen a Sátán hatalmába kerülhet (2Tim 2,26), de képes rá, hogy Isten mellett döntsön, sőt, ezt meg is kell tennie (2Kor 8,10 kk.). Isten a maga üdvözítő ~ával közeledik az ember felé: azt akarja, hogy ne vesszen el senki (Jn 6,38 kk.). Ezért küldte a világba a fiát, aki azért élt, hogy az Atya ~át teljesítse (Mt 26,42; Lk 22,42; Jn 4,34), vagyis hogy a bűnös embert Isten gyermekévé tegye és megszentelje (Ef 1,5.11; 1Tesz 4,3). A keresztyének, akik teljesítik Isten ~át, örökké élni fognak (ApCsel 21,14; 1Pét 3,17 kk.; 1Jn 2,17). Ha állhatatosak: teljesítik Isten ~át, akkor részeseivé válnak Isten ígéreteinek.

akasztás: → halálbüntetés.

Akkád: város Sineár földjén. Az ÓSz szerint Nimród uralma alá tartozott (Ter 10,10). – A babiloni nyelvben 3 jelentése volt: a) Sumerok által alapított É-babilóniai város (sumerul: Agade), melyet egyesek a mai Abu-Habba (Szippar) közelében keresnek. – b) Az első szemita birodalom, melyet Kr. e. 2350 k. I. Szárgon ~ből szervezett. Az akkád királyok voltak Mezopotámia első szemita uralkodói, Babilónia 15. dinasztiajaként. A dinasztiahoz tartozó 11 király kb. 200 évig uralkodott. Az akkád birodalom nemcsak létezése idején volt számottevő, hanem később is példának számított, művelődési téren is. A Sumer és ~ királya cím hosszú időn át egyértelmű volt az egész Babilónia fölötti uralommal. – c) Babilónia É-i része, ahol ~on kívül több más város feküdt, köztük Babilon is. A városokat sumerok alapították, de az akkádok idején szemiták lakták.

akkád nyelv: a sémi nyelvcsalád egyik ÉK-i, ékírásos ága (→ szemiták). Egy ideig diplomáciai nyelvként használták, így az akkád birodalom szomszédos területeiről (Egyiptom, Kánaán stb.) is maradtak fenn ~en írt szövegek. – Fontosabb ~ emlékek: → amarnai levelek,

Gilgames eposz és a mari királyi palotából fennmaradt kb. 2000 ékírásos tábla (→ ékírás).

Akkó: tengerparti kereskedőváros a Jordán vidékét Egyiptommal összekötő út mentén, s Palesztina egyetlen természetes kikötője a Földközi-tengernél. Már az → amarnai levelekben és a különféle egyéb (egyiptomi, ugariti, asszír) forrásokban is szerepel. A kánaániták birtoka, az izr.-k megkísérelték elfoglalni (Bír 1,31), de sikertelenül, s bár Józs 19,30 Áser örökrészének mondja (téves olvasat!), sosem volt az izr.-ké. Későbbi neve Akre, ill. Ake, utóbb Ptolemais, II. Ptolemaiosz Philadelphosz egyiptomi fáraóról (ur. Kr. e. 285–247), aki sokat épített hozzá. Tírusz és Szidon bukása (Kr. e. 4. sz.) után jelentősége megnőtt. Miután IV. Antiokhosz Epiphánesz meghódította, a Szeleukidák kedvelt tartózkodási helye lett. 1Mak 10,51–66: itt tartotta esküvőjét Alexander Balasz és Ptolemaiosz lánya, Kleopátra; 11,20–27: Demetriosz kegyesen fogadta Makkabeus Jonatánt, de maga a város Izr.-ellenes volt (5,15). Itt ölte meg Triton álnok módon Jonatánt (12,45–48). Amikor a Szeleukidák hatalma megszűnt Fóníciában, Alexandrosz Janneusz megkísérelte elfoglalni, de sikertelenül. Kr. e. 47: a róm. birodalom egyik tartományához, Szíriához csatolták Claudia Ptolemais néven. Pál ap. megszakitotta itt hajójútját, hogy egy napot a „testvérek”-nél töltsön (ApCsel 21,7).

akol, karám: kerítéssel v. fallal körülvett térség, ahova éjszakára beterelték a nyáját (Szám 32,16; 1Sám 24,4). Nappal, de sokszor még éjszaka is kinn tartották a nyáját a legelőn (Lk 2,8). – Átvitt értelemben Izr.-nek és Isten országának jelképe (Jn 10,16). → juh.

Ákor: → Áchor.

Akzib: → Achzib.

alabástrom (gör.): A gör. szóhasználatban, amelyhez Mk 14,3 és Lk 7,37 is igazodik, ~nak számított minden olyan fületlen edényféle, amely kenetet tartalmazott, függetlenül attól, hogy milyen anyagból készült. A gör.–róm. időben kis üvegek voltak használatban, amelyeket úgy nyitottak ki, hogy a nyakánál letörték. Az ~ leletek (főleg kenet, illatszer és hasonlók számára készült tartályok), amelyeket Palesztina területén kiástak, zömükben Egyiptomból behozott áruk, v. ha hazai termékek voltak, akkor is egyiptomi mintára készültek, s főleg a középső bronzkor végéről v. a kései bronzkorból maradtak fenn, tehát az izr.-kat megelőző időkből valók. Mezopotámiából ~ reliefsket is ismerünk.

Alalah: a mai Tel Atsana, Antakyától (Törökország) 18 km-re É-ra. 1937–49 között L. Woolley tárta föl. Tört.-éről Kr. e. 3400-ig visszamenőleg 17 réteg tanúskodik. Kr. e. 1187: a tengeri népek lerombolták és többé nem népesült be.

alamizsna (gör. eleemoszüné, 'részvét'; lat. eleosyna): A hellenista zsidóság körében a részvétből fakadó jótékonyásra és a szegényeknek juttatott adományra vonatkoztatták. Hasonló jelentésváltozáson a héb. szedakah 'igazságosság' szó is átment: az igazságosság gyakorlása Isten részéről egyértelmű a népe iránti könyörülettel. Így az igazságosság és a szegények iránti könyörület többször szerepel együtt. Sir-ben is az igazságosság (szedakah) utal a jótékonyásra (7,10; 12,3). A bölcsességi irodalomban ismételtelen szerepel az ~ (összefoglalóan: Tób 4,7–12; 12,8 kk.; vö. Sir 4,1–6; 17,22; 29,12). Így ha nem is lehet mindig világosan tudni, mit jelentett a jótékonyosság, annyi mégis bizonyos, hogy az ~nak fontos szerepe volt. Az ÚSz-ben is szerepel az igazságot (dikaioszüné) = jót tenni és ~t adni (Mt 6,1 kk.); s ahol az eleemoszüné szó szerepel, a jótékonyosság az ~t jelenti. Az ~t – az imádsággal és a böjttel együtt – mind a zsidó, mind a keresztény jámborság megkívánta (ApCsel 9,36: Tabita; 10,2.4.31: Kornéliusz). Jézus is buzdít rá (Lk 12,33), de egyszersmind arra is figyelmeztet, hogy aki ad, titokban adjon (Mt 6,2–4), s mint Tób és Sir, az ~adást kapcsolatba hozza a bűnbocsánattal (vö. Lk 11,41). Ugyanakkor a lemondás és a mennyei jutalom jegyében ~t adni egyértelműen keresztény vonás (Mt 19,21; Lk 12,33). Gyakran nyílik alkalom ~t adni (ApCsel 3,2–6,10). Az ApCsel-ben a zsidókeresztények számára

gyűjtött adomány is (24,17) ~ volt.

alázat, alázatosság: 1. Az ÓSz-ben a → szegénységhez és a → szelídséghez közel álló fogalom. Izr. úgy ismerte Jahvét, hogy megalázza a gögöst, és a szegények és nyomorultak Istene (1Sám 2,7 kk.; 2Sám 22,28; Zsolt 113,7; Péld 3,34; Iz 2,11 kk.; Lk 1,48.52; Jak 4,6; 1Pét 5,5). Eredetileg tényleges nyomorúságra, elnyomásra, rabságra vonatkoztatták (Ter 15,13; Kiv 1,12; Lev 25,39; Zsolt 86,1; 105,18; Fil 4,12), később azonban az őszinte vallásosság, ill. bűnbánat (Zsolt 51,19; Iz 57,15; Mik 6,8; Dán 3,39; Szof 2,3), az életbölcesség (Péld 18,12), valamint az eszkatologikus remény (Zsolt 37; Szof 3,11–12; Mt 11,25 kk.) kifejezőeszköze lett. – 2. Az ÚSz-ben az ember alapmagatartása a) az Isten előtt (Iz 6; Zsolt 8,5; 1Kor 4,7); a gyermek a maga kicsiségében és másra utaltságában „jel” (Mt 18,3 kk.; Mk 10,15); aki valamire tartja magát és dicsekszik Isten előtt, nem ülhet asztalhoz Isten országában, nem jut el oda (Lk 14,11 kk.; 18,3 kk.; Róm 3,23; 1Kor 1,29; Jak 4,10; 1Pét 5,6); b) a többi emberrel szemben (Ef 4,2; 1Pét 5,5): alacsonyabb rendű szolgálat vállalására is kiterjedhet (Jn 13,14 kk.; Róm 12,16); az ilyen ~ra maga Jézus Krisztus adott példát (Mt 11,29; Mk 10,43 kk.; Jn 13,14 kk.; Fil 2,3 kk. 8; vö. Iz 53,7; ApCsel 8,33; Zak 9,9), – Van hamis ~ (= alázatoskodás) is (Kol 2,18.23).

áldás: Az ~ és az → átok szavai, valamint a velük kapcsolatos mozdulatok eredetileg eleve jót, ill. rosszat idéztek elő. Ennek a mágikus felfogásnak a nyomai még az ÓSz népe és a többi szemita nép körében is föllelhetők. Igaz, az ~t Izr. fiai Istentől valónak tekintették (Ter 12), mégis úgy értelmezték a belőle fakadó erőt, mint amit a haldokló apa átadhat a fiának (27; 48,12–20; 49,25 kk.); olyan konkrét, sőt szinte önállóan létező (MTörv 28,8) erőt láttak benne, amelyet a kézföltétel (Ter 48,14.17), a szó (27,28 kk.) v. valamilyen ajándék (33,11; 1Sám 25,27 kk.) közvetít; innen érthető módon az ajándékot héb.-ül ~nak mondták (30,26). Az ~ szavai hatékonyak és visszavonhatatlanok, még akkor is, ha valaki egyszerűen csak kicsalja őket (Ter 27,33.35). Az ~ rászáll arra, akire v. amire adják (MTörv 28,3–6), s akit megáldanak, az maga, is ~ forrásává lesz. – 1. Az ÓSz-ben csak az Úr (Jahve) adhat ~t; ez már a legrégebb áldó szavakból kiviláglik (Ter 27,28 kk.; 48,15.20; 49,25 kk.). Az Úr ~a az egész teremtett világra kiterjed. Ő adja a termékenységet az embernek (1,28; vö. 12,2; 13,16) éppúgy, mint az állatnak (1,22) v. a földnek (MTörv 28,3–5.8). Az Úr megáldja a → szombatot: az öröm napjává teszi az ember számára (Ter 2,3). Izr. az Úr ~ának köszönheti kiváltságos helyzetét (12,2 kk.; 17,6–8; 18,17: Ábrahám meg~a; 26,3 kk.: Jákob meg~a; 48,12–20: Efraim meg~a; 49,25 kk.: József meg~a). Az Úr ~a az igaz jutalma, aki hűségesen megtartja a törv.-t (MTörv 28,1–14, Jer 17,7 kk.). Mindenekelőtt az hivatott az Úr ~át közvetíteni, akit ő kiválaszt, és akinek küldetést ad, mint pl. Mózesnek (MTörv 33), Józsuének (Józs 14,13; 22,6 kk.), Hélinek (1Sám 2,20), Dávidnak (2Sám 6,18), Salamonnak (1Kir 8,14.55), különösen kultikus keretben, istentisztelet alkalmával (1Sám 2,20; 2Sám 6,18; 1Kir 8,14.55; Zsolt 24,3–6). Az áldozatot is megáldják, ill. megszentelik (1Sám 9,13). Később a leviták feladata volt az ~osztás (MTörv 10,8 és 21,5); a Szám 6,22–27 (vö. 1Kron 23,13) szerint csak az Áron törzséből való papokat illette meg ez a kiváltság. A papok a reggeli áldozat alkalmával a 2. templomban adták a népre – karjukat kitarva – az ~t (Sir 50,13–21); „lehívták” Izr. fiaira az Úr nevét (Szám 6,27). Később, a zsinagógákban is csak pap mondhatta el az → ároni áldást (6,22–27). – Kultikus keretben, istentisztelet alkalmával nemcsak Isten adhat ~t az emberre, hanem az ember is áldhatja az istenséget. De Izr.-ben ez nem jelenti az istenség hatalommal, erővel való felruházását, az ~ eredeti, mágikus értelmében; Isten ~ban részesítése ehelyett annyi, mint hatalmának, fölségének, dicsőségének és szentségének az elismerése és magasztalása, az iránta való tisztelet kifejezése, a köteles hála lerovása, a bizalom kimutatása (pl. Ter 24,48; MTörv 8,10; Bír 5,2.9). A → doxológia („áldott legyen az Isten!”) a zsidóknál része a mindennapi imának; étkezés előtt pl. így áldja a családfő az Istent: „Áldott vagy Urunk, Istenünk, mindenség királya, mert jóvoltodból

kenyeret terem a föld” – erre az asztalnál ülők ráfelelik: „Amen!” De ha csak találkoztak v. emlegettek valakit, akkor is Isten ~át kívánták Izr. fiai egymásnak (pl. Rut 2,20; 1Sám 15,13); így a „valakit megáldani” egyszerűen annyit is jelenthetett egy-egy esetben, mint üdvözölni (pl. Ter 47,8). – 2. Az ÚSz örzi az ósz-i felfogást. Jézus maga is megáldotta a gyermekeket (Mk 10,16) és a tanítványait is mennybemenetele előtt (Lk 24,50). Mielőtt az utolsó vacsorán megtörte a kenyeret (Mt 26,26), zsidó szokás szerint ~t mondott, azaz: áldotta Istent a kenyérért. Tanítványait arra tanította, hogy azokra, akik átkozzák őket, mondjanak ~t (Lk 6,28; vö. Mt 5,44; Róm 12,14; 1Pét 3,9). Végül: azokat, akiket dicsőséges eljövetelekor jobbára állít, vagyis az üdvözülteket áldottaknak mondta (Mt 25,34), szemben az elkárhozó átkozottakkal (25,41; vö. 1Pét 3,9). A buzgó zsidók (Lk 1,64.68) és Jézus tanítványai (24,53; Róm 1,25; 2Kor 1,3; 11,31; 1Pét 1,3) „áldották = dicsőítették” az Istent. Ugyanígy áldotta a nép Jézust is (Mt 21,9; Jn 12,13): elismerte Megváltójának. Mária szintén áldott, mert ő a Megváltó anyja (Lk 1,29.42; 2,33–34). Pál „Krisztus bőséges ~ával” érkezik (Róm 15,29), azaz Krisztus kegyelmi ajándékával, az üdvösséggel (vö. 1,11). Meg van róla győződve, hogy a keresztények Isten igaz népeként elnyerik az Ábrahámnak ígért ~t (Gal 3,8 kk.; vö. Ter 12,3; 18,17).

áldozat: I. Az ÓSz-ben. A) Az ÓSz-ben nem találkozunk az ~ fogalmának meghatározásával. Összefoglaló elnevezése sincs a héb.-ben. Azok a kifejezések, amelyekkel az ÓSz szerzői az ~tal kapcsolatban élnek, arra utalnak, hogy az ~ szt. dolog (kodashim), ajándék (minhah), szt. adomány (korbán). Ezek közül a minhah a legrégebb (Ter 4,3); először mind a véres (= vágó-), mind a vér nélküli ~ra vonatkozhatott (4,3), s ugyanígy jelölhetett égő~ot is (1Sám 26,19) és nem égőt is (Bír 6,18), sőt profán értelemben is használták (Ter 32,14.19.21 kk.; 33,10 kk.); csak később lett a minhah → ételáldozat. A → korbán megmaradt a 'szt. adomány' jelölőjének. – B) Az ~ rituális cselekmény, amely által az, aki bemutatja, ajándékot ajánl fel az istenségnek. Mint az ókori K-en és egyébként is az egyszerű ember az előkelőnek, az alattvaló az úrnak ajándékot ad meghódolása és tisztelete kifejezésére v. a baj elhárítására, úgy lép az ember is az Isten színe elé. Kiv 23,15; 34,20: „Ne jelenj meg színe előtt üres kézzel.” Ha valaki valamely kérése teljesítéséért mutatott be ~ot, akkor ez → fogadalomnak számított (Ter 28,20–22; 1Sám 1,10 kk.). – C) Antik értelmezés szerint az ~ bemutatója egy részének felajánlását is magában foglalta, így közösséget hozott létre közte és Istene között, aki az ~ elfogadásával szövetségre lépett vele. Ez a felfogás elsősorban azokban az ~okban jut érvényre, amelyeknek bemutatásakor az ~i állat egy részét elégették, a többi részét pedig a papot megillető darabok kivételével ~i lakomán elfogyasztották (Lev 3; 1Sám 1,4 kk.). Az Istennel való közösséget más rítusok is szolgálták: a kézfeltétel égő- és hála~ esetében (Lev 1,4; 3,2.8; 8,18.22), amely által az ~i állat került az ~ bemutatója helyébe, és az oltár v. a nép meghintése vérral (Kiv 24,4–8; → szövetség), → égőáldozat és a → hálaáldozat esetében. – D) Izr. fiainak ősei és később Izr. fiai közül is többen – miként a babilóniaiak, az egyiptomiak és más ókori népek – úgy gondolták, hogy az istenségnek táplálékra van szüksége, és ezért kötelességüknek tartották, hogy élelmet ajánljanak fel az istenségnek; a Zsolt 50,9–13 még ez ellen a felfogás ellen emel szót. A Bibliában az ~ úgy szerepel, mint az Isten eledele v. kenyere (Lev 1,9; 3,11.16; 21,6.17 stb.); és Jahve érzi a megbékélés illatát (1,9; 3,16; 6,8; 1Sám 26,19 stb.). Mindazáltal nem szabad ezeket a kifejezéseket túlértékelni. Szinte csak aránylag kései szövegekben fordulnak elő, amelyekben a szerzők nem úgy képzeltek el Jahvét, mint embert, akit táplálni kell, hanem mint az ég és a föld Teremtőjét (Ter 1,1), A „megbékélés illata” kifejezés egyébként csak néhány helyen szerepel eredeti értelmében (pl. Lev 26,31); többnyire 'jó illatú, kellemes illatú ~' értelmű (ahogy a LXX fordítja): vagyis olyan, hogy tetszésére van Istennek, mert Istennek tetsző okból mutatták be. – E) Az ~ szolgálhatja a → kiengesztelődést is. Minden engesztelő~ kettős hatású: egyfelől lecsillapítja Isten haragját, mert aki bemutatja, az lemond valamiről, ami szemében értékes (vö. Mik 6,6–8), megalázkodik Isten előtt és jóváteszi elkövetett vétkeit; másfelől megszünteti

a tisztátalanságot és a bűnt (Lev 14,7.52; 16,21; MTörv 21,1–9) v. visszavezeti a bűnöst a bűn és a tisztátalanság állapotából a tisztaság és ártatlanság állapotába. Ezt a kettős hatást a hében a kipper ige fejezi ki. A szó etimológiája vitatott. Az arab megfelelő alapján a.m. 'befödni', az akkád megfelelő szerint viszont viszont 'eltűnni' értelmű. Minthogy gyakran áll 'eltűnni' v. 'elűzni' (pl. Iz 6,7; 27,9; Jer 18,23), 'megtisztítani' v. 'megszentelni' (pl. Lev 12,7; 14,20.53; 16,19), 'bűnt eltávolítani' (pl. Kiv 29,36; Lev 8,15; 14,29.52) értelmű igék mellett, ezért föltehető, hogy alapjelentése mégis az 'eltűnni' lehetett. Az ún. Papi iraton kívül a kipper olykor a bűnnek embert helyettesítő (Kiv 32,30; MTörv 32,43; 2Sám 21,3) v. állat ~tal (MTörv 21,4 kk.) való levezeklésére vonatkozik, de egy-egy esetben valamely fenyegető veszedelemnek az elhárítására is utalhat (Ter 32,21; Péld 16,6.14; Iz 47,11); az alany Isten: Ő az, aki kiengesztelődik, megbocsát. A Papi iratban a pap az alany; a pap eszközli ki a kiengesztelődést valaki számára, akinek a bűne engesztelést kíván, v. valamely tárgy számára, amely tisztátalan, tehát meg kell tisztítani; a pap végzi el az illető személyen v. tárgyon az engesztelés szertartását; → engesztelő áldozat. – F) Izr. fiai ~ul valamely tulajdonukat ajánlották fel; olykor aranyukat v. ezüstjüket (Szám 7; 31,50), sőt esetleg a gyermeküket is (Bír 11,29–39; 1Kir 16,34; 2Kir 16,3; 21,6; Mik 6,7), pedig Jahve elvetette a kánaániak és más népek ember~át (Ter 22,1–14; Lev 18,21; 20,2 kk.; MTörv 12,31; 18,10; Jer 7,31; 19,5; 32,35; Ez 16,20 kk.; 20,26). Rendszerint azonban a saját eledelét áldozta fel az ember, mindenekelőtt az állatát. Az ~i állatot v. egészen (égő~ v. egészen elégő~), v. csak részben áldozták fel, azaz csak azon részeit égették el, amelyeket a legfinomabbnak v. az élet székhelyének tekintettek (így a hájat, a veséket, de főleg a vért, amelyet a lélekkel azonosítottak: Lev 17,14; MTörv 12,23), v. a lélek székhelyének tartottak (Lev 17,10 kk.), és ezért megillette az élet Urát (Ter 9,4; Lev 3,17; 7,27). Ha saját célra vágtak állatot, a vért akkor is a földre kellett önteni és be kellett takarni földdel (17,13; MTörv 12,16.23–25; 15,23), úgy hogy tkp. minden magánvágás bizonyos értelemben ~i jelleget öltött (vö. 1Sám 14,31–35). Az állaton kívül még lisztet (→ búza), kenyeret (elsősorban kovásztalan kenyeret, ilyen volt a → kitett kenyér is), olajat, sőt (Lev 2,13; vö. Szám 18,12), bort (Lev 23,13) is mutattak be Izr. fiai ~ul, mézet azonban nem (2,11); végül → zsengeáldozatként feláldozták a föld terményeiből, a fák gyümölcseiből, az állatok elléséből az elsőt és a legszebbet. Az ~ anyaga magától értetődően attól függött, hogy miye volt az embernek; következképpen változott a művelődés fokának változásával. Amíg Izr. fiai nomádok v. félnomádok voltak, nem áldoztak fel olyan dolgokat, amelyek földművelést tételeztek föl. Az Ígélet földjének elfoglalása és a nomád, ill. félnomád életmód feladása, a letelepedés és a földművelésre való áttérés az ~ok és a rítusok terén is nagy változást hozott. Hogy azonban Izr. fiai kultuszának fejlődését a kánaáni ~i rítusok határozták meg, azt némelyek (R. Dussaud, S. H. Hooke) elhamarkodottan tételezik föl. Még az ugariti kultikus szövegek fölfedezése után sem állítható, hogy a kánaáni rítusokat eléggé ismerjük ahhoz, hogy megállapíthassuk: lényeges hatással lehettek-e Izr. fiainak kultuszára; az ún. karthágói ~i tarifa pedig túl kései ahhoz, hogy Izr. fiai kultuszára hathatott volna. Ugyanakkor nem lehet magától értetődően kizárni, hogy az ugyanolyan művelődési fokon álló és egymással rokon szemita népek ugyanazokat a vallási fogalmaikat hasonló rítusokkal és ajándékokkal juttatták kifejezésre. Az efféle egybeesések azonban nem jelentik az egyik vallásnak a másiktól való függését. Végül nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nemcsak a próf.-k, hanem már a papi irodalom is újra meg újra a leghatározottabban tiltakozott az ellen, hogy kánaáni v. más elemek vegyüljenek Izr. fiainak kultuszába (vö. 1Kir 18; 2Kir 10; 18,4; 23). – G) A próf.-k állásfoglalását korábban sok szerző úgy értelmezte, mintha minden ~ot és az egész → kultuszt elítélték és Jahvéhoz méltatlannak tartottak volna: Jahve mint transzcendens Isten nem kívánt egyebet tisztelőitől, mint akarata föltétlen elfogadását és parancsai teljesítését; a próf.-k tehát a „lélekben és igazságban” való imádás (Jn 4,24) előfutárai voltak. De ez a felfogás nem vette kellőképpen figyelembe a kultusz valódi tárgyát, a próf.-k kortársainak mentalitását, sem

nyelvhasználatukat, amelyben koruk kultikus visszaéléseivel szembeállítva a saját, csak nagy vonalakban vázolt eszményük fejeződött ki. Ami ellen a próf.-k küzdöttek, az a formája volt a kultusznak és az ~nak, ahogy a korokban dívott, vagyis a kánaáni elemekkel összekeveredett kultuszt vetették el, amely Jahvét olyan módon részesítette tiszteletben, mint Baalt v. valamelyik természeti istent. Ozeás és Ámosz az ország É-i részében küzdöttek az ilyen kultusz ellen, amelyhez nemegyszer erkölcsi kicsapongások is kapcsolódtak (Oz 4,8–14.18 kk.; 8,5 kk. 11–13; 9,1; Ám 2,7 kk.; vö. Ez 16,16). „Mert nem az áldozat kell nekem, hanem a szeretet, nem az égőáldozat, hanem az Isten szeretete” (Oz 6,6). Mindkét próf. szemére veti kortársainak, hogy ~ai csak üres formások, nem tetszenek Jahvénak (6,6; Ám 5,5), mert nem Isten akaratának föltétlen elfogadását fejezik ki (1Sám 15,22 kk.; Oz 6,6), és mert nem felelt meg nekik olyan magatartás, amely összhangban állt Jahve erkölcsi követelményeivel, így elsősorban az igazsággal (4,1 kk.; 7,1 kk.; Ám 2,5–8; 3,10; 4,1.4 kk.; 5,21–27). Ugyanígy tanított Izajás (Iz 1,10–16; 29,13), Mikeás (Mik 6,6–8) és Jeremiás is (Jer 7,21–23). Hogy azonban elvben nem fordultak szembe minden ~tal és az istentisztelet minden külső formájával, az az Isten háza, a Templom iránti tiszteletükből következik (7,7–11; 26,2; vö. Ám 1,2), továbbá az ünnepeikből (Iz 30,29; Jer 33,11), valamint Ozeás fájdalmából, hogy a Palesztinából száműzötteknek nélkülözniük kell majd minden kultuszt (Oz 9,4 kk.). Több zsoltáros (Zsolt 40,7–11; 69,31 kk.) és bölcs (Péld 16,6; 21,3) átvette a próf.-k nézetét. A Zsolt 50,8–15 még hozzáfűzi, hogy Jahvénak nincs szüksége az ~i állat vérére és húsára, mert övé nemcsak minden állat, hanem az egész világ is; az 51,18 kk. kiemeli, hogy a külsőnek a belső adja meg az értékét: az Istennek tetsző ~ a bűnbánó lélek, a töredelmes és alázatos szív. Sir 34,18 kk. szerint: „Jogtalan vagyonból csúf dolog áldozni, az istentelen adománya nem talál tetszésre”. 35,1 kk.: „Aki megtartja a törvényt, sok áldozatot hoz”; 35,5 kk.: „Az igaz áldozata öröm az oltárnak, kellemes illata felszáll az Úr elé”; 35,7–12: az ~ot derűs arccal, jó szívvel kell felajánlani; az igaznak az Úr megfizeti, ha tehetsége szerint ad. – A kései zsidóságban az ~ot mindenekelőtt Jahvétól kirótt kötelességnek tekintették, amelyet az igazaknak pontosan úgy kellett teljesíteniük, ahogy a törv. előírta. Ezáltal az ~ból az odaadás nagyobb részt kiveszett, és az engedelmisség aktusává vált. Így érthető, hogy más hasonló tettek is eszközül szolgálhattak az engesztelésre, pl. a jótékonyosság (Péld 16,6; Tób 4,11), a szülői tisztelet (Sir 3,3), az igazságosság (vö. 3,30). Így válhatott a zsidóság a Templom pusztulása után, az ~ok megszűnésével ~ és kultusz nélküli vallássá. – H) Az ~ fajtái: anyaga szerint a törv. megkülönböztetett → ételáldozatot (liszt, olaj, bor), véres v. vágóáldozatot (állatáldozat, állatok húsa, az ún. tisztátalan állatokén kívül), → italáldozatot, → illatáldozatot (= tömjén); a szándék szerint, amiért bemutatták: → engesztelő áldozatot, → építési áldozatot; → hálaáldozatot, másképpen béke- v. közösségi ~ot; → féltékenységi áldozatot; → tisztulási áldozatot; aszerint, hogy mikor, mely időpontban mutatták be, napi (értsd: naponta bemutatott); → esti áldozatot és → reggeli áldozatot. – Az ~ot v. – részben, ill. egészben – elégették (égő~), v. → lengetéssel mutatták be, v. pedig kiöntötték (ital~). – II. Az ÚSz-ben. A) Jézus a szinoptikusok szerint az ~ot, amely Izr. fiainak istentiszteletében oly központi szerepet töltött be, nem vetette kifejezetten el; sőt elismerte a Templom (Mt 23,17; Mk 11,17) és az oltár (Mt 23,19; vö. 12,3–6) szentiségét. Ugyanakkor az ~nál előbbre valónak tartotta a kibékülést (5,23 kk.), jóváhagyta a próf.-k tanítását (9,13; 12,7; Oz 6,6), az egész törv.-t a szeretet parancsában foglalta össze (Mk 12,28–32) és megjövendölte a Templom pusztulását (13,2), ami egyszersmind a Templomhoz kapcsolódó ~ok végét is jelentette; sőt az ósz-i ~ megszűnését is bejelentette: új szövetséget hozott létre (Mt 26,28; Lk 22,20; 1Kor 11,25). Az ósz-i ~ megszűntét János kifejezetten megfogalmazta (Jn 4,23–24). De Jézus azért elvben nem vetette el az ~ot; sőt, saját haláláról azt mondta, hogy vérét váltságul ontja ki mindenkiért. Jóllehet a gör. szó (lütron 'váltságdíj') önmagában véve nem jelent egyebet, mint azt az összeget, amelyen egy hadifoglyot v. egy rabszolgát ki lehetett váltani v. pedig (elsősorban a LXX szóhasználatában) azt a helyettesítő ajándékot, amelynek értéke semmissé

tesz egy bűnt, Jézus halálát – az „életét odaadta váltságul mindenkiért” fordulat révén, valamint az → Isten szolgájára való tekintettel, akinek önként vállalt halála engesztelő ~nak számított, sokakért (Iz 53,10; 53,4–6) – szabályos engesztelő ~nak lehet, sőt kell tekintenünk; → megváltás; az Eucharisztia ~i jellegére nézve → utolsó vacsora. – B) Pál ap. Krisztus halálát – ehhez nem is férhet kétség – úgy fogta föl, mint ~ot; a Krisztus végbevitte megváltás következményeit Krisztus vérének (Róm 5,8 kk.; Ef 1,7; 2,13; Kol 1,19 kk.; vö. 1Pét 1,2–18 kk.) v. önként vállalt halálának (Róm 5,6.8.10; 1Kor 15,4; Gal 2,21; Kol 1,22) tulajdonította; ezzel kifejezte, hogy Jézus halálát engesztelő ~nak tekintette. Ezt konkrétan meg is fogalmazta: „Krisztus szeretett minket, és odaadta magát értünk jóillatú áldozati adományként az Istennek”, vagyis Istennek tetsző ~ul (vö. Lev 1,9; 3,16; 6,8 stb.). Pál Krisztust húsvéti báránynak nevezi; a kereszten áldozták fel, hogy az igaz Izr.-t, Isten Izr.-ét (Gal 6,16; vö. 1Kor 10,18) kiváltsa a bűn szolgaságából (5,7). Végül Krisztus az égő~: vére új szövetséget hozott létre (11,25); Isten őt adta oda véres engesztelő ~ul, hogy levezekelve a bűnt és az emberek iránt Istent kiengesztelje. – C) A Zsid Krisztus halálát ismételten ~ként állítja elének, amely az ÓSz minden ~át messze felülmúlja, az égő ~ot (Zsid 10,5–8), a vörös tehenet (9,13; vö. Szám 19,1–10), az ő szövetség megkötésekor bemutatott ~ot (Zsid 9,15–23; vö. Kiv 24,3–8), az engesztelő ~ot, az → engesztelés napján bemutatott ~ot (Zsid 9,1–14; vö. Lev 16,1–34; 23,26–32). A Zsid szerzője kifejezetten kiemeli, hogy Krisztus ~a engesztelő ~ volt: Krisztus mint az új szövetség főpapja „nem szorul rá, mint a többi főpap, hogy naponként először a saját vétkeiért mutasson be áldozatot s csak azután a nép bűneiért. Egyszer s mindenkorra megtette ezt, amikor magát feláldozta” (Zsid 7,27–28; vö. 9,28). Ha már a bakok és a bikák vére, meg az üsző hamva tisztává tesz, „mennyivel inkább megtisztítja lelkiismeretünket a holt cselekedetektől Krisztus vére, aki az örök Lélek által saját magát adta tiszta áldozatul az Istennek, hogy az élő Istennek szolgáljunk” (9,13 kk.). Krisztus, aki egyszer áldozta fel magát, „hogy sokak bűnét elvegye”, másodszor nem a bűn miatt jelenik meg, hanem azok üdvösségére, akik várnak rá (9,28). „Egyetlen ~tal örökre tökéletessé tette a megszentelteket” (9,14). A 13,10: talán az Eucharisziát állítja elének ~ként. – Olykor az ~ tágabb értelmezést kap. A keresztyén, aki meghalt a bűnnek (Róm 6,11.13), testét „élő, szent, Istennek tetsző áldozatul” adja, ez szelleme hódolata (12,1), azaz olyan istentisztelet, amely összhangban van azzal, hogy az ember értelmes lény, az Isten pedig lélek. Keresztyén életet élve a keresztyén „lelki házzá” válik, hogy „Istennek tetsző lelki áldozatokat hozzon” (1Pét 2,5), az apostolkodás (Róm 15,15 kk.; Fil 2,16 kk.), az imádság (Zsid 13,15) és a vértanúság (Fil 2,17) vállalásával. – D) János írásaiban Jézus, aki abban az órában halt meg, amikor a húsvéti bárányt föláldozták (Jn 19,14), úgy jelenik meg mint az igazi húsvéti bárány, amelynek nem volt szabad csontját törni (Kiv 12,46; Szám 9,12; Jn 19,36). Ő az → Isten Báránya, aki elveszi a világ bűneit (1,29.36); azért jelent meg, hogy elvegye a bűnöket (1Jn 3,5); vére minden bűnt lemos (1,7; vö. Jel 7,14); „Ő az engesztelő áldozat bűneinkért, nemcsak a mieinkért, hanem az egész világ bűneiért is” (2,2; vö. Jn 11,51 kk.). Ha kifejezetten nem fogalmazódik is meg, milyen módon veszi el az Isten Báránya a bűnöket (gör. airein; vö. 10,18; 11,50; 15,2; 1Jn 3,5), Jn 6,51; 1Jn 1,7; Jel 5,6.9.12; 7,14; 12,11 alapján föltehető, hogy vérével mossa le a bűnöket, tehát hogy engesztelő ~ot mutat be (vö. Iz 53,1–11: az Isten szolgáját mint egy bárányt leölésre viszik, és mások bűneiért szenved). Így a húsvéti bárány engesztelő ~tá válik, amilyen szerepet az ósz-i kultuszban nem töltött be (vö. 1Pét 1,19; 1Jn 1,7; 2,2). A Jel-ben a Bárány (29-szer) Krisztus tulajdonneve. A Bárány, akit leöltek (Jel 5,6.9.12) a választottakat megváltotta Istennek a vére árán (5,9; vö. 13,3 kk.; 1Kor 6,20; 7,23); vérében mosták az üdvözültek tisztára a ruhájukat (Jel 7,14). E részletekben az engesztelésnél nagyobb hangsúlyt kap az Isten Bárányának megváltói szerepe.

áldozati lakoma: sok vallásban szokásos kultikus étkezés. Több fajtája ismert: 1. Szentségi lakomák, melyeken a résztvevők szakrális étel és ital fogyasztásával istenséget v. természetfölötti erőt vesznek magukhoz (theofágia v. hierofágia). – 2. Szakrális lakomák,

melynek résztvevői együtt esznek és isznak, s ezáltal egymással kerülnek kapcsolatba (szövetségi lakomák). – 3. Lakomák, melyeken az emberek az istenséggel esznek és isznak együtt és így egyesülnek vele. – 4. Lakomák, melyeket az istenségnek ajánlanak. – I. az ÓSz-ben az izr.-k kultuszából az 1. ~-típus hiányzott, de lehetséges, hogy a húsvéti lakoma eredetileg ilyen jellegű volt. A 4. típusal csak jelképes változatban találkozunk (→ kitett kenyerek, és bizonyos értelemben → ételáldozat, → italáldozat). A 2. és 3. típusú kultikus étkezés gyakoribb volt. Az ünnepélyes lakoma egyik legfontosabb rítusa volt a → szövetség megkötésének (Ter 26,28–30; 31,46.54; Józs 9,14; 2Sám 3,20), de a király beiktatásának is (1Sám 11,15; 1Kir 1,9.25; 3,15), amit úgy tekintettek, mint szövetségekötést a király és a nép között. Azok, akik ugyanazt az ételt ették, ókori felfogás szerint ugyanannak a → vérnek és életerőnek váltak részeseivé és így mintegy összekapcsolta őket egy szakrális kötelék. A 3. típust az a szövetségi lakoma képviseli, amelyre Mózes, Áront, Nadabot, Abihut és a 70 vént a szent hegyen Jahve meghívta (Kiv 24,1 kk. 9–11). De ehhez a típushoz tartozik az ún. → hálaáldozat v. béke-, ill. közösségi áldozat is, amelyeknek az ~ fontos részét alkotja (Lev 3; 19,5–8; 22,29 kk.; MTörv 12,27; 1Sám 1,4.9; 2,13–17; 9,12 kk.; 11,15; 20,6; 2Sám 15,12; 1Kir 3,15). Ilyen áldozat bemutatásakor a feláldozott állat egy részét az istenségnek ajánlották fel; a többi részét – miután a pap megkapta a járandóságát – elfogyasztották az áldozat bemutatói. Minthogy az áldozatnak ezzel a fajtájával csak a szövetségkötéssel kapcsolatban találkozunk, R. Schmid azt javasolja, hogy szövetségi áldozat legyen a neve. Az áldozati állat közös elfogyasztása a szentélyben, Jahve jelenlétében, közösséget hozott létre Isten és az ~n részt vevők között, ezért ilyen áldozatot gyakran a család, a törzs v. a település ünnepei előtt mutattak be, az összetartozás tudatának föllevenítésére és megerősítésére (1Sám 20,6; 9,12 kk. 22–24). Az első termés bemutatásakor is tartottak ~t Jahve színe előtt (MTörv 12,6 kk.). – II. Az ÚSz-ben Pál az → Eucharisziát, az Úr vacsoráját (1Kor 11,20) ~ként állítja elé (10,16–22); az Eucharisztia Krisztus testének és vérének közösségét (koinónia) hozza létre, lehetővé teszi, hogy a keresztény kapcsolatba kerüljön Krisztussal, ahogy Izr. fiai kapcsolatba kerülhettek az ~ révén az oltárral (értsd: az Istennel), és ahogy a pogányokat is kapcsolatba hozta az ~ a gonosz lelkekkel, akiknek Pál szerint az áldozatot a pogányok bemutatták; (10,18.20). A Krisztussal való közösséggel, amely az eucharisztikus lakomán való részvétellel megvalósul, nem egyeztethető össze a gonosz szellemekkel való asztalközösség, vagyis a pogány ~kon való részvétel. Ezenkívül: minthogy a keresztények az Eucharisziában ugyanazt a kenyeret eszik (= Krisztus testét), bármennyien vannak is, egy testet alkotnak. – Az eucharisztikus ~tól pontosan meg kell különböztetni az ApCsel 2,42.46: → kenyértörésnek nevezett testvéri lakomát, mely a héb. haburahból (→ agapé) származik.

Aleppo: → Berea.

Alexander (gör. 'férfiakat elűző'), Sándor: **1.** → Nagy Sándor. – **2.** ~ Balasz: Szíria királya (ur Kr. e. 150–145). Antiokhosz Epiphanész fiaként lépett föl. A jogos trónörökös, Demetriosz Szótérrel folytatott harcaiban Egyiptom támogatta, majd különféle engedmények fejében Makkabeus Jonatán is melléje szegődött. A róm.-ak szintén biztosították rokonszenvükről. Az egyiptomi Ptolemaiosz Philométor hozzáadta a leányát, Kleopátrát. Demetriosz halála után úgy látszott, hogy trónja biztonságban van, de a 147. év fordulatot hozott. Philométor Demetriosz fia mellé állt, és ~t egy vesztett csatája után 145-ben megölték. – **3.** Nagy Heródes és a hasmoneus Mariamne fia. Apja Kr. e. 7-ben a testvérel, Arisztobulossal együtt kivégeztette. – **4.** Cirenei → Simon fia, Rufusz testvére (Mk 15,21). – **5.** főpap, tagja annak a főtanácsnak, amely maga elé idézte Pétert és Jánost (ApCsel 4,6). – **6.** az az ember, aki Efezusban jelentős szerepet játszott a Demeter (→ Demetriosz 4) ezüstműves szított lázadásban; a zsidók előretuszkolták, hogy magyarázza meg a helyzetet, de amikor az efezusiak megtudták, hogy zsidó, letorkolták (19,33 kk.). – **7.** hűtlen keresztény, akit Pál „átadott” a sátánnak, hadd tanulja meg, hogy ne káromkodjék (1Tim 1,20). – **8.** Pál ellenfele,

a bronzműves (2Tim 4,14).

Alexandria: A négy ókori város közül, amely ezt a nevet viseli, az a legjelentősebb, amelyik a Nílus deltájától Ny-ra, a Földközi-tenger és a Mareotisz-tó közé eső keskeny földnyelven fekszik, Fárosz-szigetével szemben. 332/31-ben Nagy Sándor alapította. A K és Ny közti közlekedés csomópontja, a Ptolemaioszok székhelye, a hellenista és a zsidó tudományosság központja (itt készült a LXX., a Bölcs és több apokrif irat). Lakossága vegyes volt, de igen sok gör.-ül beszélő zsidó is lakott itt (Philo szerint 1 millió). Az ÓSz-ben nem szerepel. Az ÚSz-ben Apolló szülővárosa (ApCsel 18,24), s ~i volt az a hajó is, amelyen Pál és kísérője Itáliába érkezett (27,6); ugyanígy Máltából is ~i hajón folytatták útjukat Róma felé (28,11 kk.). Azok az ~iak, akiknek Jeruzsálemben külön zsinagógájuk volt, a libertinusokkal és a cireneiekkel együtt, s akik vitába szálltak Istvánnal (6,9), az ~i zsidóüldözés idején vándorolhattak ki Jeruzsálembé. Ma Al Iskandariyah.

Alexandrosz Janneusz: a hasmoneusok fejedelme; Jonatán (a Janneusz vsz. ennek rövidítése) vonult be ~ néven a tört.-be. Arisztobulosz halála után sógornője, Szalóme Alexandra kezét nyújtotta neki, s így a korona is a fejére került. Kr. e. 103-tól 76-ig volt király s egyszersmind főpap is Jeruzsálemben. Sok háborút viselt, sokat hódított. Ennek volt köszönhető, hogy halálakor akkora országot hagyott hátra, mint amilyen Dávid és Salamon birodalma volt. Farizeus ellenfeleit idegen katonák segítségével minden habozás nélkül szétszórta. – Uralma idejéből mintegy 300 pénzérme maradt fenn. A pénzek egyik oldalán héb. fölirat: Jonatán király, a másik oldalon gör.: Alexandrosz király; a főpapi pénzérméken héb. fölirat látható mindkét oldalon: Jonatán, a főpap és: a zsidók közössége.

alfabetikus ének: → ábécé-ének.

alfabetikus írásmód: → ábécé.

Alfa és Omega: a gör. ábécé első és utolsó betűje; az Első és az Utolsó, a Kezdet és a Vég. A Jel Istenre (1,8; 21,6) és Jézusra (1,17–18; 2,8; 2,13) vonatkoztatja annak kifejezéséül, hogy Isten, ill. Jézus öröktől fogva van és örökké él, minden teremtménynek ő az ősforrása és a végcélja. Azt az ósz-i gondolatot, hogy Isten az Első és az Utolsó, a Kezdet és a Vég Iz fogalmazza meg egészen világosan (41,4; 44,6; 48,12), de az apokrif irodalomban is föllelhető. Hasonló betűszimbolikával a hellenizmus és a rabbinista irodalom is élt (aleph-tau, a héb. ábécé első és utolsó betűje).

Alfeus: az ÚSz-ben 2 személy neve. – **1.** Lévi vámos (→ Máté) apja (Mk 2,14). – **2.** Az ap.-ok testületében a 2. Jakab apja, akit – hogy a másik Jakabtól, Zebedeus fiától megkülönböztessék – így is neveztek: Jakab, ~ fia (3,18; ApCsel 1,13). Ezt az ~t Aranyszájú Szt. János óta többen is azonosították Kleofással (Jn 19,25), de nem sok alappal, mert sem ugyanazon név két változatáról, sem két néven szereplésről nem lehet szó.

Alkimusz (héb. Eljákim 'Isten felemel', ill. 'megvigasztal'): a hellenista párt vezetője Júdeában, Szíria királya, I. Demetriosz Szótér főpappá nevezte ki és Kr. e. 162: Bakchidesz hadvezér révén be is iktatta. Az ortodox zsidók, az írástudók és a hasszideusok a béke érdekében elfogadták, de Makkabeus Júdás és követői ellene voltak. (1Mak 7,5–25; a 2Mak 14,3.7 szerint egyszer már lehetett főpap). Miután Bakchidesz visszatért Szíriába, Nikanor fogta pártját (1Mak 7,25–50); később újra Bakchidesz segítségére szorult (9,1–5.50–53). Amikor elrendelte, hogy rombolják le a belső templomudvar falait, szélhűdés érte (9,54–57).

állam: Az ÓSz-ben társadalmi és politikai szervezettség szempontjából Izr. tört.-ében 5 korszakot lehet megkülönböztetni. 1. A nomád időben a vérrokonságon (család, törzs) alapult a közösség. A zárt törzsi közösség élén a sejk (arab 'vén, a legöregebb') állt, akit a családok maguk választottak vezetőjükül. Személyes tekintélye alapján békeidőben tanácsokat adott, és döntött a vitás kérdésekben, háború idején ő volt a vezér. E korban valójában még nem lehet

~ról beszélni. – 2. A bírák idejében (Kr. e. 12. sz.) Izr. fiai a vallás révén – ha csak lazán is, de azért – együvé tartoztak, törzseik politikailag szabadok és egymástól függetlenek voltak, legfőljebb háború idején lehetett szó bizonyos fokú egységről. A Bír 5 kilenc törzset említ. A törzseken belül a vérségi kötelék meglazult, s a helyi közösségek (városok és a hozzájuk tartozó, nekik alárendelt helységeik, az ún. leányvárosok) léptek előtérbe, kánaáni mintára (vö. Szám 21,25.32; Józs 17,11; Bír 1,27). A városokban a vezető réteget a tekintélyes családok fejei, a vének képviselték (8,14; 9; Rut 4,2). Ez a Mózesről kialakult képen is tükröződik (Kiv 18,23–26; MTörv 1,15; 19,12). – 3. Szorosabb politikai egység a királyság bevezetésével jött létre. A királyságnak – a nomádok szabadságvágyán túlmenően – a vallási szempont is ellene szólt: Isten uralmának elvetését jelentette (1Sám 8), de mert Izr. vénei úgy látták, hogy a filiszteusokkal szemben egységes vezetésre van szükségük (8,4), mégis létrejött, mégpedig Isten közreműködésével. Saul – fölkenése után – sok erőfeszítést tett, hogy a törzseket összehangolja, de azután nézeteltérése támadt Sámuellel és elbukott. Mindamellet nem lehetetlen, hogy a Saul uralmáról kialakult kép – a Dávid háza által képviselt törekvések folyamán – kedvezőtlenebb a valóságosnál. Annyi bizonyos, hogy a királyság csak Dávid idején épült ki és szilárdult meg Izr.-ben (hárem, udvartartás, testőrség, hivatalnokok, trónöröklés). A királynak igen nagy volt a hatalma, s bizonyos mértékig még a vallási életre is kiterjedt (2Sám 20,23; 1Kir 2,26), de azért a törzsek korábbi vezetőit tekintetbe kellett vennie (2Sám 2,4; 5,3; 15,13). Salamon megkísérelte, hogy ezen változtasson, s – bár elsősorban az adószedés érdekében – 12 körzetre, ill. kerületre osztotta az országot (1Kir 4,7 kk.; 5,7 kk.). A papok egyre inkább királyi tisztségviselőkké váltak, és függő helyzetbe kerültek. A későbbi királyok idején a nép jobban ragaszkodott a régi hagyományokhoz, így a vének is nagyobb szerephez jutottak (21,1–16; 2Kir 4,13; 11,17). – 4. A Kr. e. 587: történt katasztrófa után Izr.-ben a politikai vezetés egyre inkább elszakadt a vallási tekintélytől, s míg politikailag Izr. perzsa tartomány lett s így függő helyzetbe került (Neh 7,6; Ezd 2,1), vallási vonalon a főpap és a vének vezetésével egyfajta függetlenségre tett szert (2,2; 4,3; 5,5; 6,7; 10,8; Neh 7,7.70; 11,1). – A gör. időben, a → Ptolemaioszok és a → Szeleukidák uralma alatt kialakult a → főtanács, amely később, Krisztus idejében fontos szerepet töltött be. – 5. Az utolsó korszak Kr. e. 167: a → Makkabeusok lázadásával kezdődött, amely először nem volt egyéb népi megmozdulásnál, később mégis új államformához vezetett. Míg Johannesz Hürkánosz (ur. Kr. e. 134–104) csupán népvezér, ún. etnarcha volt és pénzén is a heber ('népgyűlés') szerepelt feliratul, addig utódai már királynak nevezték magukat. Mindamellet a hatalom csakhamar a róm. → helytartók kezébe került. Ezek a tört.-i tények a Szt.-írásban vallási szempontból értelmezve szerepelnek. Az ÓSz hangsúlyozza az ország és a vallás egységét: mind a vallási közösségnek, mind az állami szervezetnek az a szövetség az alapja, amelyet Jahve kötött népével. A jahvizmussal való összefonódás különösen Dávid háza idején kézenfekvő (2Sám 7; Zsolt 89; 132): a nemzeti és a vallási szempontok teljesen egybeolvadnak. Egyébként a hatalmat már a régi arab K-en is megillette egyfajta vallásos tisztelet. Izr. királyát Isten választotta ki (1Sám 8,22; 10,24; 16,13; 1Kir 1,48), érthető tehát, hogy tisztelni kellett (Péld 8,15 kk.; 24,21 kk.). Később, amikor a királyság hanyatlásnak indult, minden tekintélynek Isten a forrása (Bölcs 6,3; Sir 10,4 kk.). Ebből következően még az idegen hatalmat is elismerték (Jer 29,7; Ezd 6,9 kk.; vö. 1Mak 7,33). Ha a hatalom olyan rendeletet bocsátott ki, amely ellenkezett a lelkiismerettel, megtagadhatták végrehajtását (Eszt 3,8; 1–2Mak). Jézus idejében a politikai hatalom a róm. helytartóé volt, vallási téren viszont a főtanács képviselte a hatalmat. – Az ÚSz nem tartalmaz az ~ra vonatkozóan határozott tanítást, maga az ~ kifejezés sem szerepel benne. Jézus tanításából csak kevés olyan részlet maradt ránk, amely összefüggésbe hozható az ~ kérdéssel, s az ÚSz többi része is rendszerint csak valamely adott helyzetben érinti az ~ kérdését anélkül, hogy átgondolt, átfogó tanítást akarna adni. Mk 12,13–17: Jézus a császár iránti engedelmisséget nem olyan dolognak tartotta, amelyet az „okosság” sugall, hanem sokkal inkább kötelességnek tekintette, mert a maga körén belül

minden hatalomnak (még a pogány államnak is) megvan a szerepe. Mindamellett az Isten iránti engedelmisség előbbre való és minden másnál fontosabb, ezért Jézus nem engedi, hogy messiási küldetése teljesítésében a hatalom gátolja (Lk 13,31 kk.). Jézus nem vezeti vissza a hatalmat Istenre (Jn 19,11), miként Pál (Róm 13,1–7), inkább Pilátusnak akarja megmagyarázni: az Atya akarja, hogy a kezembe kerüljek (vö. Mt 26,52–53; Jn 18,11) – ezért nem retten vissza Pilátus fenyegetésétől. Az ap.-ok a zsidó főtanáccsal szemben bátran hangoztatták, hogy inkább Istennek kell engedelmeskedni, mint embernek (ApCsel 4,5–22; 5,17–40). Ugyanakkor az ÚSz némelyik szerzője szembeötlően lojális a róm. birodalom iránt (vö. Lk 23,4.13–16.22; ApCsel 16,36–40; 19,31; 21,31–22.24; 27,43). Pál az ÓSz-tól és a korai zsidó szemlélettől függetlenül föltétlen engedelmisséget kíván az ~hatalom iránt a keresztényektől (Róm 13,1–7). Péter ap. is erre figyelmeztet (1Pét 2,13–17), s a figyelmeztetésének külön súlyt ad, hogy ő jól tudta saját tapasztalatából: mit jelent, ha az ~hatalom valakit az igazságért és a keresztény névért üldöz (3,14–17; 4,12–19; vö. 2,14). – Az őskeresztény közösségekben szokásban volt imádkozni a királyért és az előjárókért – Pál az erre buzdítást külön figyelmébe ajánlja Timóteusnak (1Tim 2,1–3; Tit 3,1–3.8). – Ha az ~ vezetői visszaélnak hatalmukkal és isteni méltóságot tulajdonítanak maguknak (vö. ApCsel 12,19–23; Jel 13,4 kk. 15; 14,9.11; 16,2; 19,20), akkor a Sátán eszközeivé válnak, így (13,2) nem tarthatnak tovább igényt az engedelmisségre (14,6 kk.). Ilyen helyzetben a kereszténynek nincs más választása, mint a szenvedést türelemmel elviselni (13,10) és a saját életével is tanúsítani: ez a világ arra van hivatva, hogy „az örök evangélium”-ot hallja és ahhoz igazodjék (14,6 kk.).

állat: Az ~ok a Bibliában legszembetűnőbb jegyeik alapján vannak felosztva, nem zoológiailag; az elnevezések sem tudományos jellegűek, hanem népiesek, ami azt jelenti, hogy nem elég körülhatároltak, s használatuk sem következetes (pl. a behemah általában 'szarvasmarha, barom' értelmű, de jelölhet bármely más nagy ~ot is, amely ismeretes volt azon a vidéken). A nemi és a faji neveket gyakran egymás szerepében alkalmazták, pl. a gozal, ami a fiatal, kifejlett madarat jelölte, hol gerle (Ter 15,9), hol sas (MTörv 32,11); a sippor 'madár' lehet veréb (Zsolt 84,4); a livjatan 'tengeri szörny, leviatan' pedig krokodil (Jób 40,25 kk.). – Vannak vízben élő ~ok, (nagyobb) szárnyasok, szárazföldön élő (mezei) ~ok és csúszómászók. Ez a négyes felosztás eléggé következetes, maga a terminológia azonban nem; vö. pl. Ter 1,26; 9,2; 1Kir 5,13; Ez 38,20 és Ter 6,7.20; Oz 2,20; ApCsel 10,12; 11,6 (a vízi ~ok nélkül). – 1. A vízben élő ~ok (Ter 9,2) két nagy csoportra oszlanak (vö. Dán 3,79): a nagyobb vízi ~okra, amilyen a krokodil, a víziló, és a kisebb vízi ~okra (Ter 1,21); ez a felosztás vsz. egybevág azzal, hogy van-e uszonyuk/úszólábuk, ill. hogy pikkelyesek-e v. sem (Lev 11,9 kk.). – 2. A szárnyasok az ég madarai, az égi madarak; az „égi” fontos szempont a megkülönböztetéshez: a denevér is „égi”-nek számít. – 3. Csúszómászók, amelyek a földön mászkálnak. 11,42: vannak köztük szárnyasok, szárnyatlanok, soklábúak, négylábúak és amelyeknek nincs lábuk, ezért csúsznak-másznak. – 4. A tágas mezőn élő szárazföldi ~ok a nagyobb négylábúak, amelyek nem a „hasukon csúsznak”. Többnyire megkülönböztetik a vadakat és a háziasított ~okat v. a jószágot (Ter 1,24; 3,14; 7,14; Iz 46,1), mégpedig a kis jószágot: a kecskét, juhot és a nagy jószágot: a barmot, a szarvasmarhát; vö. Lev 27,26. Végül fontos szempont a különbségtételkor, hogy az ~ kérődző-e v. sem, hogy hasított körmű-e v. sem (vö. Lev 11,2–7, ahol a nyúl és a borz – zoológiailag helytelenül – a kérődzők közt szerepel), de ugyanígy az is, hogy milyen nemű (Ter 7,16). – Vallási szempontból nézve: a tiszta és a tisztátalan ~ra vonatkozó előírások szem előtt tartása révén Izr. fiai elkülönültek a többi népektől, és szt.-nek tarthatták magukat (Lev 11,44). Eredetileg egészségügyi szempontok is közrejátszhattak a tiszta és tisztátalan ~ok megkülönböztetésében, de még inkább szerepe lehetett annak, hogy a tisztátalan ~okat (pl. a kígyót) valamiképpen összefüggésbe hozták a démonokkal; ezenkívül vannak köztük dögevők is (pl. dögkeselyű). Végül a szimbolikus értelmezés is belejátszhatott a megkülönböztetésbe

(pl. nyúl = termékenység). A Ter 7,8 és 8,20, valamint a Lev 11,1–47 és a MTörv 14,3–20 alapján a következő kép rajzolódik ki: 1. A nagyobb ~ok közül tiszták azok, amelyek kérődzők s egyszersmind hasított körműek (szarvasmarha, kecske, juh s némely antilopfajta; ugyanakkor a teve, a borz, a nyúl és a sertés tisztátalan). – 2. A vízi~ok közül azok számítottak tisztának, amelyeknek uszonyuk/úszólábuk van és pikkelyesek. – 3. A madarak közül mindenekelőtt a ragadozók tisztátalanok; föltehetően azért, mert dögöt (hullát) esznek. – 4. A csúszómászók – azokat, amelyeknek „a lábszáruk fölött combjuk van, hogy szökdecselhessenek” (Lev 11,20–25), vagyis a sáskaféléket nem számítva – mind tisztátalanok (11,41 kk.). – A teremtett világból a szárazföldön élő ~ok állnak az emberhez a legközelebb. Isten ugyanazon a napon teremtette őket, mint az embert (Ter 1,24), de növényekkel táplálkoznak s alá vannak vetve az embernek (1,26–30; 2,20); a vízözön idején ugyanúgy elpusztulnak, mint az emberek (7,21). A bűn által megzavart rend (vö. 9,2 kk.) a messiási időben áll helyre (Iz 11,6–8; vö. Ter 9,2 kk. 15 és Mk 1,13). – Több helyen is szerepel a Bibliában, hogy az Isten gondoskodik az ~okról (pl. Mt 6,26), s az is, hogy az ~okat kímélni, védeni kell (pl. MTörv 22,6 kk.; vö. Mt 18,12 kk.). Ugyanakkor tilos mindenféle ~ kultusz, másfelől az embernek jogában áll az ~ok fölött rendelkezni. A tiszta ~ok táplálékul szolgálnak az ember számára (Ter 9,3; vö. Neh 5,18; MTörv 14,3–20) v. feláldozhatja őket az ember (pl. a juhot, kecskét, marhát, galambot, gerlét); a J (Jahvista) és az E (Elohista) a teremtéstől kezdve ismeri az ~ áldozatot, a P (Papi irat) szerint csak Mózes vezeti be őket (vö. a Vízözön tört.-ével). Mivel azt tartották, hogy a vér élet, hogy az élet mintegy a vérben „lakik”, a vérre külön törvények vonatkoztak (Ter 9,4–6; MTörv 15,23). Vadászat alkalmával megfogták az ~okat (Péld 7,23; Ám 3,5) csapdát állítva, tört vetve (9,8), kötéllal v. hálóval (Iz 51,20); a vízi ~ok kifogásához hálót, varsát (Hab 1,15) v. szigonyt (Jób 40,26) használtak. – Izraelita felfogás szerint az ember ősidők óta foglalkozik ~ tenyésztéssel (Ter 4,2.20), s mielőtt még ekét és szekeret használt volna, tartott igavonó ~ot és felült az ~ (teve, ló, szamar, öszvér) hátára. A hús, a tej és a vaj eledel az ember számára, a gyapjú, a kecske és a teve szőre alapanyagul szolgál a ruházatkészítéshez és a sátró készítéshez; ugyanígy az ~bőröket is ruházatul használja az ember (3,21), v. tömlőt készít belőle. Az ~i hulladék tüzelőül szolgál, a belsőségek (pl. a hal epéje, szíve és veséje) pedig orvosságul. Az elefánt agyarából (díszes) tárgyakat, eszközöket faragnak, a madarakkal eljátszanak (Jób 40,29), megfigyelik a költöző madarak (Jer 8,7) és a többi madár életét is (Zsolt 102,7), a kerteket, mezőket azonban védik tőlük: madárijesztőt állítanak elhessegetésükre (Jer 10,5). Az ~betegségek járványosak (Lev 9,2–9), a különböző fajú ~ok keresztezése tilos (19,19), de még inkább az ~tal való – természetellenes – közösülés (Kiv 22,18); ha az ~ emberre támad és megöli, meg kell kövezni (21,28 kk.). Az ~ eltulajdonításából származó v. az ~ okozta kárt meg kellett téríteni (Ter 31,39; Kiv 21,28 kk.; 22,9 kk.). Különleges ~ok behozataláról is olvashatunk a Bibliában (1Kir 10,22; 2Kron 9,21); az ~ok védelméről, a róluk való gondoskodásról szintén (Kiv 23,10 kk.; MTörv 22,1–4; 25,4; Péld 12,10). Olykor az ~ eszköz az Isten kezében a bűn büntetésére (Kiv 7,26 kk.; 8,12 kk.; 10,12 kk.; Lev 26,22; 1Kir 13,18–28; 2Kir 17,25). Bizonyos esetekben – különösen az apokaliptikában – az ~ok az Isten-ellenes hatalom megszemélyesítői (Ter 3; Dán 7; 1Pét 5,8; Jel 9; 13; 16). Máskor emberi tulajdonságok v. különféle típusok jellemzésére szolgálnak (pl. a zerge v. a szarvasünő a bártortalan nőre vonatkoztatva; de vö. Ám 4,1; Lk 13,32). Bizonyos ~ok nevét (pl. galamb) becézésre is felhasználják (Én 2,14), sok személynév eredetileg ~ neve volt (pl. Ráchel = anyajuh; Debora = méh; Zeel = farkas). – A mesebeli ~okra nézve → keveréklények, → leviatán, → sárkány.

állatáldozat: → áldozat.

allegorézis: → Szentírás allegorikus értelmezése.

allegória: → hasonlat.

alleluja (héb. hallelujáh 'áldott legyen Jahve'; → hallel): liturgikus felkiáltás (Tób 13,2), főképpen az ún. ~-zsoltárok elején v. végén (pl. Zsolt 106; 111; 113; 116–117; 135; 146; 150). Nagyon régi liturgikus kiegészítés (vö. a LXX és a Vg. különféle szöveghagyományai); eredetileg a kántor, a pap v. a leviták énekelték, a nép ismételte (válaszos énekként?); először a 106,48-ba épült bele, miután a későbbi doxológiát hozzácsatolták. – az ÚSz-ben (csak Jel 19,1–6) mennyei örömének a nagy kéjné elítélése után.

állhatatosság, kitartás: A gör. erénytanban, különösen a sztoicizmusban a szenvedésben és megpróbáltatásban tanúsított ~ a kitartással együtt egyik változata a férfiaságnak. Az ÓSz mindenekelőtt Jób alakjában állítja elénk példaként, akihez a zsidóságban még Ábrahám (Jub 17,18), Izsák, Noé, Dávid, a Makkabeus vértanúk (4Mak) és mások társulnak (vö. Jak 5,7–11; Zsid 6,12). – Az ÓSz-ben (szinoptikusok, Pál, pasztorális levelek, Zsid, Jak, Jel) a keresztény alpmagatartás egyik fő vonása a hit és a szeretet mellett (pl. 2Tesz 1,4; vö. Sir 2,2: készülj fel igen sok megpróbáltatásra. Keményítsd meg szíved és légy állhatatos). Az ~ megpróbáltatás gyümölcse, tökéletességre vezet (Jak 1,3 kk.; vö. Jel 2,2) és föltétele az üdvösség elnyerésének (vö. Lk 21,19: ha kitartotok, megmentitek lelketeket; 1Tesz 3,13). → türelem.

állkapocs (héb. lehi): 1. Az áldozati állatból a lapockát, az állkapcsot és a gyomrot át kellett adni a papnak (MTörv 18,3). – 2. Sámson egy „friss” (vagyis erős) szamar ~csal 1000 filiszteust leütött; a szám itt vsz. etiológia a Ramat-Lehi helynév magyarázatára (Bír 15,14–17; 15,9.14). – 3. Átvitt értelemben az ~ erőre és hatalomra utal; ezért mondja Jahve ellenségével kapcsolatban: „horgot akasztok állkapocsodba” (Ez 29,4; vö. Zsolt 3,8; Iz 30,28).

alma: Ha a héb. tappuach valóban 'alma, almafa' jelentésű, akkor az ~nak korábban sokkal gyakoribbnak kellett lennie Palesztinában, mint napjainkban. Több helynévben szerepel: Tappuach, Bet-Tappuach, En-Tappuach. Jo 1,12: a sáskajárás után kiszáradt a szőlőskert, ellankadt a fügefafa, a gránát~fa, a pálma és az ~fa; Péld 25,11: Mint arany~k ezüsttányérok, éppen olyan a szó, amit jókor mondanak; Én 2,5: az ~ felüdít; 2,3: az ~fa szépségével kiválik az erdők fái közül; 7,9: az ~ illata; 8,5: az ~fa alatt kezdődött az idill. Közismert és sokat emlegetett az Éva leszakította ~ (→ Paradicsom), de ez a hagyomány nagyon késői; a Biblia szövegében egyszerűen 'fa' és 'gyümölcs' szerepel, közelebbi meghatározás nélkül. → gránátalma.

álóé: illatszert. A liliumfélék családjához tartozó cserjék, ill. fajták húsos leveléből nyerték csorgatással v. főzéssel. A Zsolt 45,9; Péld 7,17; Én 4,14 és Jn 19,39: együtt szerepel a mirhával. Ruhák, lakóhelyiségek, ágyak illatosítására és temetésnél használták.

álm: Az antik felfogás szerint ~ban az ember kapcsolatba kerülhet az istenek világával, a szellemekkel, s nemegyszer a jövőndőt is megtudhatja v. felfoghatja a titkos dolgok értelmét (→ alvás). Az izr.-k is úgy tekintették az álmot, mint jövőndölést (Ter 37,5–10; 40; 41; Bír 7,13 kk.; Eszt 1,1 kk.; 10,3b; 2Mak 15,12; Dán 2,1; 4,2), mint elrejtett igazságok kinyilatkoztatását (1Sám 28,6.15; Jób 4,12–21), de ezen túlmenően Isten figyelmeztetéseként is értelmezték (Jób 7,14; Bölcs 18,17; Mt 27,19). Lélektanilag csak elvétve magyarázták (Préd 5,2; Iz 29,8). A MTörv 13,2 óva int azoktól a próf.-któl és ~látóktól, akik Izr.-t félrevezetik, és így okai Jahvétől való elpártolásának (vö. Sir 34,1–8). Jer 23,15–18; 29,8 kk. korholja azokat a próf.-kat, akik a maguk álmait Isten szavaként hirdetik. Mindamellert Jahve olykor ~ban nyilatkoztatja ki magát a próf.-knak (Szám 12,6; Dán 7,1; Jo 3,1). Egyébként is az álmot Jahve látogatásaként értelmezték (Ter 20,3; 28,12; 31,10 kk.; 1Kir 3,5; Mt 1,20; 2,12 kk. 19.22). – Mivel az ~ homályos, azért csak a „bölcsek” (Ter 41,8), azaz – antik felfogás szerint – a jóskok és varázslók (Kiv 7,11.22; Dán 2,2; 4,3; 5,15) tudják őket megfejteni. Izr.-ben tilos volt mindenféle varázslás és jövőndömondás (Lev 19,26; MTörv 18,10), és az ~ értelmezése Jahvéra tartozott (Ter 40,8; 41,16; Dán 2,28), Isten adományának számított (Dán

1,17), az Isten lelke sugallta (Ter 41,38; Dán 4,5 kk. 15; 5,11.14). → kettős álom.

alvás: A test ritmikusan visszatérő ~a pihentet, felfrissít a munka után (Préd 5,11). Az ~ függ az ember lelkiállapotától: a jámborok és bölcsek ~a nyugodt (Zsolt 3,6; Péld 3,24); a gond elűzi az ~t (Ter 31,40), s a gonoszság sem hagy aludni (Péld 4,16). A szorgalmas ember megrövidíti az ~át (6,4), a lusta nem tudja befejezni (6,9). Az ~ az Isten elől való menekülés egy formája (1Kir 19,5; Jón 1,5). – Emellett az ~ olykor Isten megnyilatkozásának alkalma (→ álom). Isten nem alszik (Zsolt 121,4); s csak képletesen nevezhető ~nak, ha emberi megítélés szerint késlekedik (44,24; 78,65); az igazat álmában is megáldja (127,2); olykor álmot bocsát az emberre, hogy rendkívüli módon találkozzék vele (Ter 2,21; 15,12), v. hogy megakadályozzon valamit (1Sám 26,12; Iz 29,10). – Figyelemre méltó az ~ mint a halál képe: az ~ átmenet a halálba, ill. a halál olyan, mint az ~ (Jób 14,12; Zsolt 13,4), de a halál mint ~ a föltámadás lehetőségét hordozza (Dán 12,2; Mt 9,24; 1Tesz 4,14). Akit megkeresztelnek, mintegy álomból ébred Krisztus világosságára (Róm 13,11; Tesz 5,6).

alvilág: → holtak országa.

Amacja (héb. Amasjah, 'Jahve [a karján] hordozott'): az ÓSz-ben két személy neve. – **1.** Júda 9. királya (ur. Kr. e. 796–781), Joás és Jehoaddan fia. Izr.-ben vele egyidejűleg Joás és II. Jerobeám uralkodott (2Kir 14,1–22; 2Kron 25,1–28). Legyőzte az edomitákat, akik Jehosafát v. Jorám idejében betörték és elzárták a Júda tengeri kikötőjébe, Ecjon-Geberbe vezető utat, és erődjüket, Szelát is elfoglalta (2Kir 14,7); az elfogottakat Júda fiai egy sziklacsúcsról letaszították (2Kron 25,12). Később kiépítette Elatot (2Kir 14,22). Mivel Joás lányát meg akarta szerezni fiának feleségül, Joás Bet-Semesnél megütközött vele és foglyul ejtette. Ezután Joás elrabolta a Templomból és a palotából a kincseket, tűszokat szedett és Jeruzsálem falainak egy részét is lerombolta. ~ mértéktartó ember volt (apja gyilkosainak fiait – a MTörv 24,16-hoz igazodva – nem ölte meg). A 2Kir 14,3 dicséri vallásosságáért („Azt tette, ami kedves az Úr szemében”), a 2Kron azonban másképpen ítéli meg (25,14–16, de vö. 25,2). A Joástól szenvedett vereség miatt összeesküdtek ellene és Lachisban, ahova menekült, megölték. Fia, Uzija lett utóda Júda királyi székében. – **2.** Bétel papja, aki Ámosz próf.-t azzal vádolta, hogy összeesküvést sző II. Jerobeám ellen, és kiutasította a Templomból és az országból. Ámosz megjövendölte, hogy ~ felesége ringyó lesz, gyermekei kard élén vesznek el, földjét felosztják, ő maga meg „tisztátalan földön” fog meghalni (Ám 7,10–17).

Amalek: Ézsau unokája, Elifáz és Timna fia (Ter 36,12), az → amalekiták ősatyja.

amalekiták: nomád törzs v. törzsszövetség, a Ter 36,12 szerint az → edomiták egy csoportja. A Biblián kívül nem említik őket. A Sínai-félsziget és Palesztina közti területen éltek; a Bír 12,15 Efraim földjén is említi őket („az ~ hegysége”), de a szöveg bizonytalan. Izr. fiai sokat hadakoztak velük (vö. MTörv 25,17–19). Először Refidim mellett Józue győzte le az ~at, miközben Mózes imádkozott a győzelemért (Kiv 17,8–13). Az ~ féltették az átvonuló izr.-ktől legelőiket, ezek viszont megátkozták és később kiirtották az ~at, mert feltartóztatták őket az Igéret földje felé vezető úton. A Szám 14,43.45: az ~ a kánaániak szövetségesei, s úgy szerepelnek, mint akik Isten büntetését hajtják végre az izr.-kon engedetlenségükért. – A bírák idejében a → midianitákkal és Kelet fiaival támadták Izr.-t (Bír 6,3; 7,12). A királyok idején Saul megverte őket, de királyukat, Agagot megkímélte, s a zsákmányolt holmival sem bánt az előírás szerint (→ átok); emiatt Sámuel engedetlennek és a királyságra méltatlannak ítélte (1Sám 15). Dávid rablóhadjáratot indított ellenük (27,8); az ~ szintén betörték Izr.-be (30,1 kk.). 1Kron 4,41–43: Simeon fiai – a MTörv 25,17–19 értelmében – kiirtották őket; vsz. hogy nem teljesen; a maradék valamelyik más törzsbe olvadhatott bele.

Ámán, Hámán: Xerxész király uralma alatt a perzsa udvar legfőbb tisztviselője, Mardokeus

és Eszter ellensége Eszt-ben. Eszt. 3,1.10; 9,24: Hamdata fia volt Agag nemzetségéből, tehát az amalekita királyi családból származott (1Sám 15; Szám 14,45), amely királyi család Mardokeus szemében különösen gyűlöletesnek számított (1Sám 15). Eszt 16,10 (gör.): nem perzsa vérből származott, hanem makedón volt. Mindamellett apja neve perzsa hangzású, s lehetséges, hogy az ~ név is visszavezethető 'a nagy' jelentésű perzsa szóra. ~ elhatározta, hogy kiirtja a zsidókat a perzsa birodalomból; Eszter közbenjárására a zsidók megmenekültek, sőt Xerxész király ~ kétszínű magatartását (Eszter a kereveten!) felségsértésnek minősítette és ezért ~t fölakasztatta arra az akasztófára, amelyet ~ Mardokeus számára készíttetett (3,1–7,10).

amarnai levelek: a Tell-el-Amarnában (az egykori Ahet-Aton romjai) talált → osztrakonok gyűjtőneve. A mai Tell-el-Amarnában tárták fel IV. Amenhotep fáraó (ur. Kr. e. 1364–1347) székhelyének romjait. Hogy a 2. dinasztia idején roppant tekintélyessé vált Ámont háttérbe szorítsa és a neki kedves Aton napisten tiszteletét előmozdítsa, IV. Amenhotep, aki a nevét is Ehnatonra ('Aton fénye') változtatta, a székhelyét Thébából áthelyezte egy új városba, amelynek az Ahet-Aton ('Aton fényárban úszó hegye') nevet adta. Halála után feledésbe merült az új vallás és maga IV. Amenhotep is. 1887: a királyi palota romjai közt a beduinok rábukkantak III. Amenhotep (ur. Kr. e. 1402–1364) és fia, IV. Amenhotep irattárára. Innen egyebek közt előkerült 349 olyan levél, amelyet az elő-ázsiai (babiloni, asszír, hettita stb.) királyok, a szír és palesztinai városállamok uralkodói váltottak a fáraókkal, továbbá 9 olyan levél (másolatban), amelyet a két fáraó íratott Babilónia és Arzava királyának, ill. kánaáni és szíriai vazallusaiknak. E levelek fontos források Elő-Ázsia, különösen Kánaán Kr. e. 15–14. sz.-i tört.-ére, földrajzára, műveltségére és nyelvére vonatkozóan. Kiderül belőlük, hogy az → akkád nyelvet nemzetközi érintkezésben még Egyiptomban is használták. Az akkádul írt levelekhez készített kánaáni széljegyzetekből (glosszákból) kiderült, hogy a → héber nyelvet Izr. fiai nem magukkal vitték, hanem az Ígéret földjének elfoglalásakor Kánaánban talált népektől vették át (az ugariti leletek is igazolják e föltevést). Fontos néprajzi és politikai adalékokkal is szolgálnak az ~: az ország számos városállamra tagolódott, ezek uralkodói magukat királyoknak nevezték (bár a fáraóval szemben csak ritkán), és állandóan viszálykodtak. Szerepel a levelekben Búblosz, Bejrut, Szidon, Tírusz, Akkó, Askelon, Megiddó, Gézer, Lachis és Jeruzsálem királya, és szembeötlő, hogy a palesztinai „királyoknak” csaknem a fele nem szemita nevű. Politikailag Kánaán egyiptomi uralom alá tartozott (a vazallusok fölött felügyeletet gyakorló biztosoknak és tiszteknek Gáza és Joppe volt a központjuk), de némelyik városállam megkísérelte, hogy lerázza az egyiptomi igát; mások segítségért folyamodtak a fáraóhoz a hettitákkal és más rájuk törő népcsoportokkal szemben.

Amaza (héb. 'Jahve a karjában hordozott'): az izmaelita Jitra (2Sám 17,25) v. Jeter (1Krón 2,17) fia, a lázadó Absalom hadvezére. Absalom halála után Dávid megkegyelmezett neki, és Joáb helyett fővezérévé tette (2Sám 19,14). Joáb Gibeon mellett orvul megölte ~t, mert eltúrte Seba lázadását (20,7–13).

Amel-Marduk: → Evil-Merodach.

amen (héb. 'úgy legyen', 'valóban'): záró, ill. nyomatékosító szó, amely változatlanul átkerült a gör.-be és a lat.-ba. – I. Az ÓSz-ben valamely feladat elvállalására utal (1Kir 1,36; vö. Jer 11,5), v. átkot fejez ki arra az esetre, ha valaki nem tenne eleget kötelezettségének (Szám 5,22; MTörv 27,15–16; Neh 5,13); de szolgálhatott valamely kívánsághoz való csatlakozás kifejezésére is (Tób 8,8; Jer 28,6) és ebből következően – rendszerint megkettőzve – Isten dicsőítésére is (Neh 8,6), különösen doxológia v. kérés végén (1Krón 16,36 és a Zsoltárok 1. és 4. könyve végén). Ebben az értelemben a zsinagógai liturgiában is gyakran előfordul. – II. az ÚSz-ben felkiáltás a keresztyény (1Kor 14,16) és a mennyei

liturgiában (Jel 5,14); a keresztyén → imák és → doxológiák (Róm 1,25; 9,5; 11,36; 1Tim 1,17; Zsid 13,21; 1Pét 4,11; 5,11; Júd 25) végén az igazság megerősítése v. kérés, abban az értelemben, hogy Isten ígéretei teljesedjenek. Jézus az egyetlen, aki szavait ~nel vezette be (Jn-ban 2-szer szerepel ~), és az ~nek egy új, a rabbinista irodalomban nem ismert értelmet adott ('igazán, valóban, bizony'): személyes tekintélye súlyával kezeskedett szavainak igazságáért. Ezért nevezhető Jézus maga is Amennek (Jel 3,14; vö. Iz 65,15 kk.).

Amfipolisz (gör.): makedóniai város. Kr. e. 436: athéniak alapították. A makedon és róm. uralom alatt jelentős kereskedelmi központ, Macedonia Prima provincia fővárosa. Pál a 2. útján járt ~ban. Ma: Neokhori.

amfora: → korsó.

Aminadab, Amminadab (héb. 'a törzsbeli bőkezűnek bizonyult'): Jézus családfájában (Lk 3,33), Júda fiainak ősei közt (1Krón 2,10) és Dávid családfájában (Rut 4,20) szerepel. Kiv 6,23: Áron ~ lányát, Elisebát vette feleségül.

Amman: → Rabba.

ammoniták: arám törzs, amely a bírák idején (Kr. e. 12. sz.) telepedett le Izr.-ben, a Jabbok felső folyásánál. A Ter 19,30–38 Lót leszármazottainak mondja őket. Izr.-lel kezdettől fogva ellenségeskedtek (Bír 3,13: Eglon szövetségesei; 10,6–9 és 11,1–12,4: Jiftah legyőzte őket). Saul és Dávid alatt is folytatódott az ellenségeskedés: királyuk, Nachas megtámadta Jábes-Gileádot (1Sám 11,1–11); amikor Dávid elküldte szolgáit az ~ királyához részvétét nyilvánítani, kémkedéssel gyanúsították és megszegyenyítették őket; emiatt Dávid elfoglalta Rabbát, a fővárost (2Sám 10,1–11,1; 12,26–31). Győzelme révén Dávid az ~ koronáját is megszerezte, de nem tudjuk, miképpen gyakorolta földjükön a hatalmat. Az, hogy Jehosafát idején betörték Júdába (2Krón 20,1–30), nem bizonyos, de Oziásnak adófizetői voltak, s Jotamnak szintén (26,8; 27,5). A Kr. e. 9. sz.-ban az asszírok alattvalói lettek. Jojakim idején Nebukadnezár vazallusaiként szorongatták Júdát (2Kir 24,2). Jeruzsálem pusztulása után királyuk, Baalisz a Dávid házából való Izmaelt felbújtotta, hogy ölje meg Gedalja kormányzót (Jer 40,14; 41,1 kk.). Babilon bukása után perzsa uralom alá kerültek. Később Nagy Sándor, majd Kr. e. 64-től a róm.-ak uralma alá tartoztak. A próf.-knál sok fenyegető jövődőlés található ellenük (Ám 1,13–5; Szof 2,8–11; Jer 9,25; 49,1–6; Ez 21,33–37; 25,1–7). Néhány pecséten kívül nem maradtak fenn írásos emlékeik; az asszír források által megőrzött nevek, egy a kánaánival és a héb.-rel rokon, de mégis arám nyelvre utalnak. Nemzeti istenük → Moloch (Melek, Milkom) volt. Salamon is épített neki egy magaslati szentélyt ammonita felesége kedvéért (1Kir 11,7).

Amnon (héb. 'megbízható'): az ÓSz-ben két személy neve. Közülük a jelentősebb Dávid és Achinoam Hebronban született fiai közül a legidősebb (2Sám 3,2; 1Krón 3,1). Meggyalázta és utána eltaszította → Támárt, aki apai részről a húga volt, ezért öccse, Absalom egy birkanyírás alkalmából Baal-Hacorban tartott ünnepen megölette (2Sám 13,1 kk.).

Ámon: 1. (egyiptomi 'rejtett, elrejtőzött') az egyetlen olyan egyiptomi isten, aki az ÓSz-ben előfordul (Jer 46,25). Théba (másképpen No~, azaz ~ városa) főistene, a 18. dinasztia korától mint ~-Ré (= az istenek királya) a birodalom istene (erre utalnak az istenek képviselőinek tekintett fáraók nevei, mint pl. Amenóphisz, Tutankhamon); ugariti források is említik. Nejevel, Muttal (= anya) és fiával, Konzuval ('a bolyongó', értsd: a hold) hármas istenséget alkottak. Hermopolisz 8 ősisztene közt gyakran helyettesíti a tagadás istenét, Niut. A káoszban ~ a megfoghatatlan alkotó erő. A nevével összhangban láthatatlan, kimondhatatlan, de mindenütt jelen van, mindeneket éltet és mindent betölt, akár a levegő. Mint a levegő istene 2 nagy – néha színes – tollat visel, hogy lénye sokszínűségét érzékeltesse. A természetben él mint immanens lélek, a világot átható erő, de ugyanakkor úr (különösen ~-Re-ként) és minden

emberi rend őrzője, így még a legkisebb emberhez is közel van (kultuszon kívül is). ~t birodalmi istenként még Nagy Sándor is elismerte, ellátogatott Zeusz-~ (ez a későbbi névváltozat) szentélyébe a Sziva-oázisba. ~ szt. állata elsősorban a kos (termékenység!), de mellette a lúd is (magyarázata nincs). – **2.** Az ÓSz-ben szereplő 3 ~ (héb. 'megbízható') közül a legfontosabb Júda 14. királya (ur. Kr. e. 642–640), Manassze és Mesullemet fia (2Kir 21,18–26; 2Krón 33,21–25). Vsz. hogy – hivatalosan – vallásában is behódolt Asszíriának. Összeesküvés végzett vele. Utána fia, Jozija lett Júda királya.

4. Ámon isten hosszú, színes tollakkal (a levegő istene), állatfarokkal az övében

amoreusok: → Gemara.

amoriták: az ÓSz-ben → Kánaán lakói voltak, mielőtt Izr. fiai elfoglalták volna az Ígéret földjét; de kérdés: azonosak-e v. sem a kánaániakkal. Kr. e. 2500 k. Egyiptomban éltek; a falfestmények leigázott népként ábrázolják őket. Kr. e. 2300 k. a föníciai ékírásos szövegekben amurru ('nyugati') néven szerepelnek. Föltehetően nomádok voltak. Ny-ról Mezopotámia felé vették útjukat, s Kr. e. 1940 k. elfoglalták Larszát, 1830 k. Babilont és 1750 k. Asszurt. Hammurápi is amorita volt. Az Eufrátesz középső szakaszának Ny-i partja is uralmuk alá tartozott (→ Mari). Már előbb Palesztinában a Jordán mindkét oldalán ~ laktak (a Szám 21,21 említi Szichont, az ~ királyát; vö. MTörv 2,26–3,11; Józs 10,3–5 szerint Jeruzsálem, Hebron, Jarmut, Lachis és Eglon amorita városállam). Feltehető, hogy először Kr. e. 3000 k. a kánaániak foglalták el Palesztinát, s utána Kr. e. 2200 k. következtek az ~ (R. de Vaux), de az is lehet, hogy egy nép két néven szerepelt (az egyik név a lakóhelyre, Kánaánra utalt, a másik néven pedig eredetük szerint nevezték őket). A Ter 10,16 szerint nem a szemiták közé tartoztak, hanem Kám leszármazottai voltak, közelebből a kánaániták utódai. Itt nem etnológiai, hanem vallási szempont érvényesült: akik előzőleg Palesztinában éltek,

azok csak Kám átok sújtotta fiai lehettek; Izr. számára az ~ egyértelműen a bálványimádókat jelentették. Bizonyos, hogy amikor Ábrahám Kánaánba költözött (12,1 kk.), már ott találta a kánaánitákat (értsd: az ~at), s amikor Egyiptomból Izr. fiai megérkeztek, szintén az ~tól kellett elfoglalniuk az Igéret földjét (Józs 10,1 kk.). Lehet, hogy az ~ csak a legerősebbek voltak a kánaániak közül, de a Ter 15,16 az egész ott talált népességet azonosította velük. A fogságból hazatérők az ~ leányai közül vettek maguknak feleséget (Ezd 9,1 kk.), de ezen vsz. csak azt kell érteni, hogy pogány nőkkel házasodtak össze.

5. Amoriták harci szekereken. Tell Halafból

Ámosz (héb., az Amaza 'Jahve a karjában hordozott' név rövidített változata): **1.** próféta. Az → Ámosz könyvében közölt adatok szerint Tekoából származott, pásztor volt (1,1), de szikomorfát is nevelt. Eszerint Tekoán kívül élhetett, mert ott ez a fa nem tenyészik. Tiltakozott a próféta, ill. a próféta fia cím ellen (7,14), ami arra vall, hogy jómódú lehetett. II. Jerobeám király uralma alatt lépett föl, „két évvel a földrengés előtt” (1,1). Minthogy a kv.-ét elég erős nemzeti öntudat hatja át, föltehető, hogy Kr. e. 760–750 k. kezdte a működését, miután Izr. fiai legyőzték az → arámokat (5,18; 6,1.13). Azt nem lehet megállapítani, hogy

miért ment föl Júdeából Izr.-be. Bételben a szentélyben (7,10–17; vö. 5,21–27 és 9,1–4) és Szamariában beszélt (3,9–11; 4,1–3; 6,1–7). Amacja pap kiutasította a szentélyből és Izr.-ből. Hogy meddig működött, nem tudjuk pontosan. Elég szilárd hagyomány szerint Tekoában temették el. – Mestere volt a formának, látomásait tömören és szemléletesen írta le, fenyegető jövendölései élesek, csattanóságok. Az Úr szavának hirdetésében kemény és könyörtelen. – **2.** Izajás prof. atyja (Iz 1,1).

Ámosz könyve, Ám: protokanonikus ósz-i prófétai könyv, 3. a → kispróféták sorában. A protestáns kánonban Ámosz prof. kve. – I. Keletkezése. A látomások és a fenyegető jövendölések csaknem mind hitelesek, de valaki kiegészítette őket a nem Ámosztól eredő, 3. személyben írt részlettel, s ezáltal az eredeti rend egy kissé fölbomlott. Kételyek csak a Tírusz (Jeruzsálem Kr. e. 586-i pusztulása előtti időből?) és a Júda (stilisztikai okból) elleni jövendöléssel, a himnusszal (s a hozzá tartozó versekkel), valamint az ígérettel kapcsolatban merülhetnek föl. Végső formáját a fogság után nyerhette. – II. Tartalma. ~ a fölirat, egy Jo 4,16-ból és Jer 25,30 kk.-ból idézett mottó szerint így tagolódik: 1. Ítélet Damaszkusz, Gáza, Tírusz, Edom, Ammon, Moáb, Júda és Izr. fölött (1,3–2,16), – 2. Négy „Halljátok (az ítéletet) a szót (a szózatot)” kezdetű figyelmeztetés Izr. számára (3,1–5,6; 8,4–14; 5,6 után volna a helyén). – 3. Három „jaj”-kiáltás Izr. ellen (5,7–6,14). – 4. Öt látomás: a sáskák, a tűz (= a szárazság), a mérőőn, a gyümölcszel (= fűgével) tele kosár, az Úr (= Jahve) az oltárnál = a szentély pusztulása (7,1–9,4). Az összefüggést megszakítja – a) egy 3. személyben írt részlet (a prof. találkozása Amacjával Bétel szentélyében: 7,10–17), amely vsz. a 3. látomáshoz tartozik, mert ugyanazt a fenyegetést tartalmazza; és – b) a már említett, Izr.-nek szóló figyelmeztetés, amely ismeretlen okból került a 4. látomás végére. – 5. Egy himnusz (9,5 kk.), vsz. 4,13 és 5,8 kk. is hozzá tartozik. – 6. Egy fenyegető jövendölés Izr. ellen (9,7–10). – 7. Egy ígélet (9,11–15). – III. Tanítása. Az arám uralom alóli fölszabadulás jólétet hozott Izr. számára, s ezzel nagy vagyoni különbség alakult ki a szegény és a gazdag között; a jómódú birtokosok kiforgatták jogaikból a bérlőket. A vallási életben az önelégült formalizmus lett úrrá. A prof. kikelt kora tévhite ellen, hogy ti. Jahve beéri a puszta külsőségekkel. A jog és az igazság a külszínre megtartott istentiszteletnek messze fölötte állnak; éppen a jogtípással sértik Izr. és a többi népek Jahve jogait, és vonják magukra föltartóztathatatlan ítéletét. Az Úr (= Jahve) napja (itt szerepel először) sötét lesz. Ámosz azért lát még kiutat József maradéka, a hűségesek számára (5,15; vö. 9,11 kk.; a → maradék szintén itt fordul elő először üdvösségtört.-i fogalomként). A minden időkre érvényes tanítás: a társadalomban az igazságosságot Isten kívánja meg, így az előnyösebb helyzet nagyobb felelősséget ró az emberre; a népek is, az egyes emberek is a nekik osztályrészül jutott ismeretek szerint kötelesek élni; a vallásnak önmagában, ha nem párosul erkölccsel (ethosz), Isten előtt nincs értéke.

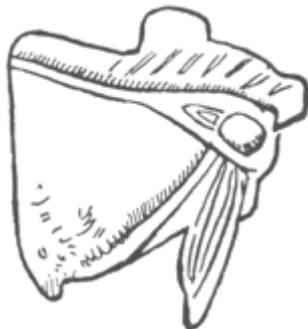
Ampliátusz (lat. 'gyarapított'): róm. keresztény férfi, akinek Pál üdvözlétét küldte (Róm 16,9). A Domitilla-katakombában 2 ~-felirat is van; a korábbi az 1. sz.-ből származik.

Amráfel: Sineár királya. Szövetségeseivel: Arjókkal, Kedor-Laomerrel és Tidállal legyőzte a → refaitákat, a szusitákat, az → emitákat, a → horitákat és az → amalekitákat, valamint a Pentapolisz (→ Ötváros) királyait. Ábrahám kivonult ellene, seregét legyőzte, ~nak el kellett menekülnie Damaszkusztól É-ra (Ter 14,1 kk.). R. de Vaux szerint a szövetségeseik azért indítottak hadjáratot, hogy a Szíriát Arábiával összekötő nagy kereskedelmi út az ellenőrzésük alá kerüljön. Ha pontosan meg lehetne állapítani ~ személyét és a szövetségesei kilétét, igen értékes adalékokat kapnánk a pátriárkák kora eseményeinek időrendjére vonatkozóan. Régi és sokak által képviselt felfogás szerint ~ Babilónia királya, → Hammurápi, de filológiai ez kevésbé valószínű.

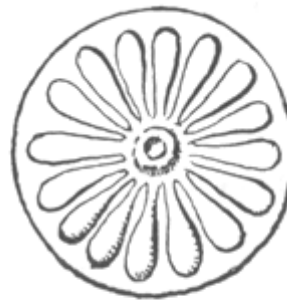
Amram (héb. 'Isten magasztos'): Kehát fia, Mózes és Áron apja (Kiv 6,20; Szám 3,19;

1Krón 5,28; Ezd 10,34).

amulett: Jóllehet a bibliában nem találkozunk összefoglaló héb. elnevezéssel, Izr.-ben mindig viseltek különféle → ékszereket (Iz 3,18–23), így karikákat (Ter 35,4), holdacskákat és hasonlókat ~ként (vö. Iz 3,20), védelmül a → démonok v. a → szemmel verés ellen, és halottaik mellé is tettek ~eket a sírba (→ halottkultusz), így még a Makkabeusok idejében (2Mak 12,40) és a róm. korban is. A midianiták az állatokra is akasztottak ~eket (Bír 8,21.26). Lehetséges tehát, hogy a Szám 15,38–41; MTörv 22,12 rendelkezéseit egy nem kifogásolt szokás átértelmezéseként kell felfognunk. A Palesztinában folytatott ásatások során a sok → Astarte figurán kívül tömérdek ~et is találtak. Három fő formát lehet megkülönböztetni. 1. Különféle dolgokat ábrázoló fajansz ~ek. Ezeket a Kr. e. 16. sz.-tól Egyiptomból hozták be, v. idegen minták szerint maguk készítették. Az egyiptomi ~eken (bár viselőik ezt rendszerint nem is tudták) pl. Hórusz szeme, a törpe isten, Bész (Lachisból ismeretes) v. a nőstény víziló volt látható; mások szt. állatokat ábrázoltak. A félhold alakú ~ek K-i eredetűek voltak. – 2. → Szkarabeuszok fajanszból v. féldrágakőből (a bronzkorban). – 3. Átfúrt, hosszúkás csontdarabok. Kr. e. a 10. sz.-tól magában Izr.-ben váltak szokásossá. Lachisban karikákkal díszített darabokat találtak. Lehetséges, hogy buzogányt jelképeztek a gonosz hatalmak ellen fegyverül. → imaszijak.

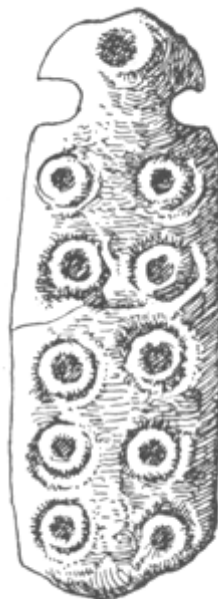
1

2

3

4

6. Amulettek Szamariából (1–2) és Lachisból (3–4)

anakiták, enakiták, Enak fiai (héb. 'nyakláncemberek'): Az Ígéret földjének elfoglalása idején Hebront és környékét lakták. Magas növésük miatt Izr. fiai előtt „óriások”-nak látszottak (Szám 13,1 kk.; MTörv 2,10–11); Gólját is közülük való lehetett. Az ÓSz-ben említett anakita személynevek (Achiman, Szeszai és Talmi) arám eredetűek. Káleb elűzte őket Hebronból (Józs 14,6–15; 15,13–19; 21,11 kk.), de a filiszteus városokban (Asdod, Gát, Gáza) egy töredékük megmaradt (11,21 kk.).

Anamelek: a Szefervajimból származó szamariai telepések istene Adrammeleken kívül (2Kir 17,31). Babilóniai források nem említik.

anamiták: közelebről nem ismert nép, amely vsz. Felső-Egyiptomban v. Egyiptom határán élt (Ter 10,13; 1Krn 1,11).

Ananiás (héb. Hananjah 'Jahve megkönyörül'): ósz-i személynév. – **1.** Tób 5,13: Ráfael angyal Azarjának, „a nagy ~ fiá”-nak mondja magát. Ezzel egy pillanatra megtéveszti ugyan Tobitot, de szimbolikus értelemben az igazat mondja: ő valóban Azarja ('Jahve segített'), ~nak (azaz a könyörületes Jahvének) a fia. – **2.** → Hananja. – **3.** Jeruzsálemi keresztény, aki feleségével, Szafirával együtt vétett a Szentlélek és a keresztény ösközöség ellen, ezért halállal bünhődött (ApCsel 5,1–11). – **4.** Tanítvány Damaszkuszban. Őt küldte el az Úr, hogy Saulnak a szemére tegye kezét és megvigye neki kiválasztása hírét (9,10–19). Pál az Antonia-vár lépcsőjén tartott beszédében „törvény szerint élő, vallásos férfi”-nak mondta (22,12–16). – **5.** Főpap Kr. e. 47–59 k.; a főtanácsban arcul üttette Pált (23,2), később följelentette Félix helytartónál (24,1–9). Pál „fehérre meszelt fal”-nak (→ meszelés) nevezte (23,3). A zsidó háború elején a zelóták ölték meg kapzsisága és erőszakossága miatt, mint a róm.-ak barátját.

anatéma: → átok.

Anath: Ugaritban a háború istennője volt. Az ÓSz nem említi, de helységnevekben (pl. Anatot, Bet-Anath; vö. Bír 3,31; 5,6 előfordul). Az elephantinei zsidó telepések tisztelték. Egyiptomban a 19. dinasztától a háború és a vadászat istennője, a 16. dinasztától az ég királynője volt.

Anatot (héb. 'Anat istennő lakóhelye'): helység Mikmas és Jeruzsálem között. Miután Salamon elbocsátotta, Ebjatar pap ide vonult vissza a családjával (1Kir 2,26; vö. Józs 21,18; 1Krn 6,45), s innen származott Jeremiás próf. is (Jer 1,1; 11,21–23; 32,7–9). A fogság után Benjamin törzse lakta (Ezd 2,23; Neh 7,27; 11,32). Ide való volt továbbá Dávid 30 bajnokának egyike, Abiezer (2Sám 23,23) és Dávid első híveinek egyike, Jehu is (1Krn 12,3). A név maga tovább él a mai Anata helység nevében, amely Jeruzsálemtől kb. egy órányira ÉK-re található; tőle kb. 1 km-re DNY-ra település maradványait tárták fel, amelyet föltehetően Saul idejében kezdtek el benépesíteni.

András (gör. 'férfias'): egy a 12 apostol közül. Betszaidából származó (Jn 1,44), Kafarnaumban lakó halász, Simon testvére; Simonnal együtt Jézus első tanítványai közé tartozott (Mk 1,16–18; vö. 3,17; ApCsel 1,13); János evangélista szerint Keresztelő János tanítványa volt (Jn 1,35–42). Az ev.-okban 3 helyen kerül különösen előtérbe (Mk 13,3: Péterrel és Jánossal az idők végének jelei felől kérdezi Jézust; Jn 6,8: az 1. kenyérszaporítás; 12,22: Fülöppel együtt szól a Jézussal találkozni akaró gör.-ök érdekében). Egyébként az ÚSz-ből többet nem lehet róla tudni. Régi egyházi szerzők szerint D-Oroszországban és a Balkánon hirdette az ev.-ot és Görögországban (Patrasz) halt vértanúhalált: keresztre feszítették (→ keresztre feszítés). A neki tulajdonított apokrif András (és Máté) cselekedeteit Euszébiosz (Egyháztörténet 3, 25,6) említi, s gnosztikus átdolgozásban részben fenn is maradt.

Andronikosz, Andronikusz (gör. 'férfiak legyőzője'): személynév. Viselői közül a fontosabbak: **1.** IV. Antiokhosz Epiphanész helytartója. Tarzusz és Maltusz lázadása idején Menelausz érdekében törvényellenesen megölette a Dafnéba menekült Oniász főpapot. Emiatt Antiokhosz kivégeztette (2Mak 4,30–38). – **2.** Keresztény Rómában, akit Pál „fogolytárs”-ként említ és üdvözöl; Pál előtt lett keresztény, és az ap.-ok körében nagyra becsülték (Róm 16,7).

angyal (gör. angelosz, lat. angelus): A LXX a profán gör.-ben csak a 'küldött' értelemben használatos angelosz szóval adta vissza a héb. mal'ah 'küldött' szót, amely elsősorban úgy élt mint 'Isten küldötte' (mal'ah jahveh). Mindamellet: a héb. kifejezés az ~nak csak a szerepére utal, lényére azonban nem vonatkozik. – Az ~ az ÓSz-ben és a Kumráni iratokban. Az ÓSz-ben az ~ok úgy szerepelnek, mint Isten ~ai (Ter 28,12), Isten fiai, ill. gyermekei (Jób 1,6; 2,1; 38,7; Zsolt 29,1; 89,7), az Úr (Jahve) serege (Józs 5,14) v. az ég serege (innen érthetően Jahve a Seregek Ura) a szt.-ek (Zak 14,5; Dán 8,13). Néhány ~t név szerint is említ az ÓSz: → Gábor, → Mihály, → Ráfael. – Az ÓSz legrégebb kv.-ei semmi közelebbit nem tartalmaznak az ~okról. Dán-ben találkozunk először ~ nevével; ezen túlmenően az ~ok a népek oltalmazói, és Isten trónját is ~ok tízezrei veszik körül. Az ifjú Tóbiás életében szintén jelentős szerepet tölt be Ráfael: a monoteizmus és a transzcendens Isten fogalma ekkorra oly mélyen meggyökerezett a zsidóságban, hogy a szellemek imádása már nem is jöhetett szóba, inkább az Isten és az emberek közti távolság áthidalására voltak a tiszta szellemek hivatottak. A kumráni iratok szerint az ~ok részesei az Isten igazságának, s aki tagja a kumráni közösségnek, az az ~ok közösségével is kapcsolatba kerül. Az ~ok közelsége, a „szentek” életében való részesedés (vö. Kol 1,12) megkívánja a teljes tisztaságot. Ugyanakkor az ~okkal való közösség révén az eszkatologikus jelleg is kidomborodik. A közösség liturgiája az ~ok égi liturgiájának mása. Az ~ok a közösséget lángnyelvekkel védelmezik, ahogy az → élet fáját is tüzes karddal védték a Paradicsomban a kerubok (Ter 3,24), v. ahogy majd a végső harcban fognak küzdeni a világosság fiainak oldalán az ~ok, különösen a → főangyalok. A bukott ~ok fölött Isten már ítélkezett. → Isten angyala, → őrangyal, → öldöklő angyal. – Az ~ az ÚSz-ben: 1. Az ev.-okban, mindenekelőtt a gyermekségtört.-ben ismételtelen megjelenik az ~. Gábor adja hírül Keresztelő János (Lk 1,11 kk.) és az Úr születését (1,26 kk.). Az Úr ~a mondja Józsefnek, hogy ne féljen feleségül venni Máriát, hogy meneküljön Máriával és a Gyermekkel Egyiptomba, ill. hogy térjen onnan haza (Mt 1,20–2,20). ~ok adják tudtul a pásztoroknak Jézus születését Betlehembben (Lk 2,8 kk.), és Krisztus feltámadását is a kenetet vivő asszonyoknak Jeruzsálemben (Mt 28,2 kk.; Lk 24,23; Jn 20,12; Mk 16,5). Jézus nyilvános működése idején ritkábban „jelennek meg” (Mt 4,11; Mk 1,13: Jézus megkísértésekor a pusztában; Lk 22,43: az Olajfák hegyén Jézus megerősítésére). Láthatatlanul mindig rendelkezésére állnak Jézusnak (Mt 26,53; vö. Jn 1,51), s ezzel mintegy kifejezésre juttatják Jézus istenségét, ugyanakkor azt is érzékeltetik, hogy az ember Krisztus állandó kapcsolatban volt az éggel és mindvégig bensőséges egységben maradt az Istennel (1,51). Ugyanígy elkísérik majd Krisztust az ~ok újraeljövetelekor is (Mt 16,27; 25,31), és tanúi lesznek az ítéletnek (Lk 18,8 kk.; az 1Tesz 3,13: és Júd 14: „szt.-ek” néven). Más helyeken úgy szerepelnek mint Isten ítéletének előkészítői és végrehajtói, Krisztus szolgálatában (Mt 13,39.40). Azoknak is szolgálatára vannak láthatatlanul, akik a legkisebbek az Isten országában (18,10: „e kicsik”). Csak két alkalommal említenek ~t az ev.-ok úgy, hogy nem Jézusnak áll rendelkezésére: ~ viszi fel Lázárt Ábrahám kebelére (Lk 16,22), ez összhangban áll a zsidóság akkori elképzeléseivel; a Juh-kapunál ~ kavarja fel a vizet (Jn 5,4), e hely hitelessége azonban kétséges (→ Beteszda). Gábor ~ neve, valamint az ~nak fehérbe öltözött ifjúként való megjelenítése ósz-i hagyomány (vö. Dán és 2Mk 3,26). Szembetűnő, hogy az evangélisták sokkal tartózkodóbbak az ~ok szerepeltetése terén, mint az apokrif iratok szerzői; az ev.-okban az ~ok mindig alárendelt szerepet töltenek be, inkább csak kísérő

jelenségei Isten nagy tetteinek, azoknak az eseményeknek, amelyek révén Isten belenyúl az emberiség tört.-ébe. Az ApCsel-ben ugyanígy a keresztény közösség javát szolgálják és az igehirdetést mozdítják elő (5,19; 8,26; 12,7 kk.; 27,23). – 2. Pál egyfelől a zsidó hagyományhoz kapcsolódik anélkül, hogy egyik-másik kortársának túlzásait is átvénné, másfelől határozottan megfogalmazza: Krisztus fölötté áll minden szellemi lénynek. Az ~ok karaira vonatkozó elnevezéseket Pál a zsidó hagyományból merítette. Említ főangyalt (1Tesz 4,16), majd fejedelemségeket, hatalmakat/hatalmasságokat, erőket, uralmakat és trónusokat (Ef 1,21; Kol 1,16; 2,10). Szembetűnő, hogy ezek az elnevezések mennyire elvontak: alig árulnak el valamit azokról az ~okról, akikre vonatkoznak. (Más kérdés, hogy a 2,15, ill. az Ef 6,12 szerint a fejedelemségek és hatalmasságok „ennek a sötét világnak kormányzói”.) Mindamellett: a különféle ~ok felsorakoztatásával Pál mégis utal az ~ok világában bizonyos különbségekre. Ha az általa szerepeltetett ~okhoz hozzászámítjuk az ÓSz-ből ismert → kerubokat és → szeráfokat és az egyszerű ~okat, akkor előáll az ~oknak az a 9 kara, amelyet Szt Ambrus és Areopagita Dénes vett később számba anélkül, hogy ezáltal az ~ok 9 karára, ill. hierarchiájára vonatkozó tanítás, amellyel kapcsolatban az egyházatyák sem foglaltak egységesen állást, szilárd szentírási alapot kapna. Az ~ok Pál levelei szerint az ég lakói, mennyei lények (Kol 1,16.20; Ef 1,21; 3,10), ugyanakkor a gonosz szellemek a levegőégben, a földön túlra mutató magasságokban tevékenykednek (2,2; 6,12). Ennél fontosabb, amit Pál az ~oknak a Krisztus által hozott új kegyelmi rendben betöltött szerepét illetően tanít. Megértéséhez a kulcsot a törv. és az ev. antitézisében találjuk meg. Hogy az ~oknak szerepük volt a Sínai-hegyen, amikor az Úr a törv.-t adta, azt – bár más-más módon értelmezik – már a MTörv is sejteti a LXX-ban (33,2), a rabbik olyan ősi, Babilonból származó hagyománynak tartják, amelyet Josephus Flavius, Philo, valamint a rabbinirodalom is átvett (vö. ApCsel 7,53). Pál elfogadta ezt a meggyőződést: a törv. „~ok által lett érvényes, közvetítő révén” (Gal 3,19; vö. Zsid 2,2: „az angyaloktól meghirdetett tanítás”). Így bizonyos értelemben az egész ÓSz az ~ok világát jelenti Pálnál. A judaista tanítókkal szemben vallotta, hogy a régi törv. érvényét veszítette; tanítja: e tekintetben az ~ok elvégezték feladatukat, nincs többé szerepük – Krisztus az új szövetség közvetítője, Ő hozta az üdvösség új rendjét, a kegyelem teljességét a törv. szerinti megigazulás helyébe. Bizonyos értelemben mintha szembe is állítaná Krisztust az ~okkal: Krisztus „a törvényt parancsaival érvénytelenítette” (Ef 2,15), ebből következően a törv. „szolgáin”, az ~okon is diadalmaskodott (Kol 2,14 kk.). Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a megdicsőült Krisztus minden szellemnek fölötté áll (Ef 1,19–22; Fil 2,9 kk.). Az ember Krisztusnak az ~ok alá alázása csak átmeneti jellegű volt, a halál elszenvedése is a megdicsőüléshez nyitott utat (vö. Zsid 2,9 kk.). És testének tagjai részesednek a Fő kiváltságaiban: ítélezni fognak az ~ok fölött (1Kor 6,3). – A későbbi Pál-levelekben még inkább megnyilatkozik egyfajta szembehelyezkedés azzal a – keresztény közösségekben is tért hódító – felfogással, amely szerint Krisztuson kívül az ~oknak is volt bizonyos szerepük a megváltásban: „Senki ne mondjon benneteket méltatlannak a jutalomra, főleg az nem, aki alázatoskodásban s az angyalok tiszteletében tetszeleg magának” (Kol 2,18). Ezzel összhangban ezekben a levelekben Krisztus transzcendenciája is egészen határozott megfogalmazást kap: „Ő a láthatatlan Isten képmása...” (1,15 kk.; 2,15); benne lakik „az egész teljesség...” (1,19 kk.), Ő az üdvösség szerzője; más, ill. tőle független közvetítőre nincs szükség. Lehetséges, hogy Pál felfogásába az a zsidó szinkretista irányzat is belejátszott, amelyben az ~ok összeolvadtak az asztrál istenekkel, ill. az „elemek”-kel (2,8.20; vö. Gal 4,3.9). – Péter ap. csatlakozott Pál tanításához (vö. 1Pét 1,12; 3,22). – 3. A Jel-ben többféle ~ szerepel, más-más feladattal. Az ~ok először is részt vesznek az égi liturgiában, ők alkotják az égi udvartartást: a 24 vén (4,4), a 4 élőlény (4,6; vö. az Ez-ben szereplő kerubokkal), az ezerszer 1000 és a tízezerszer 10 000 (5,11); azután: Isten szolgái, amikor Isten a próf.-i kinyilatkoztatást adja (1,1; 10,1 kk.; 17,1 kk.); végrehajtják Isten parancsait és segítségére vannak a világ kormányzásában (7,1 kk.: a 4 szél ~a; 8,2 kk.: a 2 harsonás ~; 14,14 kk.: az

ítélet ~ai; 15,1 kk.: a 2 csésze ~a stb.); végül a 2 egyh. ~a (1,20; 2,1; 3,1) – ör~ok v. az illető egyh.-ak püspökeinek megszemélyesítői. Ez a sok ~ annak, aki az apokaliptikában járatlan, meglepő és szembeötlő. Ha azonban a zsidó apokaliptikát szem előtt tartjuk, azt állapíthatjuk meg, hogy a Jel jóval tartózkodóbb. Így pl. Mihályon kívül más ~ nem szerepel benne név szerint, és az ~ok karai is hiányoznak. Két helyen az ~ok túlzott tiszteletben részesítését (arcra borulás) is tiltja (Jel 19,10; 22,8 kk.). Azt, hogy az idők végén az ~ok fontos szerepet fognak betölteni, Jézus, ill. Pál ap. is tanította (1Tesz 4,16; 2Tesz 1,7). Elmondható tehát: bár a szövegek a részletekben eltérnek egymástól, az ~ok mindenképpen úgy szerepelnek a Jel-ben is, az ÚSz egészében is, mint Isten és ember közt álló szellemi lények, akik teljesen alá vannak rendelve Istennek, ill. Krisztusnak, s mint „szolgáló lelkek” azok „szolgálatára vannak rendelve, akik majd öröklék az üdvösséget” (Zsid 1,5 kk.), így teljes mértékben különböznek a démonoktól.

Anna (héb. 'könyörület'): női név az ÓSz-ben. – **1.** Tobit felesége (Tób 1,9), aki Naftali törzséből való volt és Tóbiás anyja. – **2.** Ráguel felesége (7,2.8; 8,11–19); a gör. szövegben: Edna. – **3.** Prófétaasszony, Fánuel leánya, Áser törzséből. 7 évig élt együtt férjével, aztán özvegyen maradt. Sokat böjtölt és imádkozott, s 84 éves korában tanúja volt Jézus templomban való bemutatásának (Lk 2,36 kk.). – **4.** Jakab ősevangéliuma és a hagyomány szerint a Boldogságos Szűz Mária édesanyja. – **5.** → Hanna.

Annás (a Hananjah rövidített változata; → Ananiás): zsidó főpap (Kr. u. 6–15). Cirinus nevezte ki, s ebből következően olyan befolyásra tett szert, hogy utána az 5 fián kívül még a veje, Kaifás is főpap lett (vö. Josephus Flavius). Az ÚSz háromszor említi (Lk 3,2: Keresztelő János ~ főpapsága idején lépett fel; Jn 18,13.19–24: Jézus kihallgatása; ApCsel 4,6: Péter és János kihallgatása).

Antikrisztus (lat. 'ellenkrisztus'): A kifejezés csak János leveleiben fordul elő, s Krisztus ösellenységét jelenti, aki a végső időben lép majd fel (1Jn 2,18; 4,3), s akit az ap. kora tévtanítóival azonosít (2,18; 2Jn 7). Maga a gondolat azonban sokkal szélesebb körben ismert: a 2Tesz 2,3–8 az istentelen emberben az „ellenséget”, a „kárhozat fiát” látja. A Jel-ben „vadállat”-ról (13,1–18; 19,19), „nagy kéjné”-ről (17) és „hamis próféták”-ról (16,13; 19,20; 20,10) esik szó. Később az üldözés idején különösen nagy szerepet játszott a gondolat. A vallástört.-i iskola a perzsa és babiloni mítoszokra vezeti vissza a gondolatot (a titánok elleni harc az ő- és a végső időben). Ám a kései zsidó apokaliptika, amely ismét az ÓSz-re (különösen a próf.-kra: Ez 38; Dán 7,8.11) megy vissza, elegendő magyarázatot ad; a kumráni iratokban szerepelnek olyan alakok mint a „hazugság embere”, a „gonosz pap” v. az „erőszak embere”. Ez az apokaliptikus irodalom ui. az üldözés idején keletkezett, így érthető, hogy az ellenséget különféle szimbolikus alakok testesítették meg. – Hogy az ~ egyetlen személy-e v. gyűjtőnév-e, nem egészen világos. A kései zsidó források alapján Jánosnál és Pálnál egyetlen emberi személynek látszik (2Kor 6,15; Beliál), de mivel János is, a szinoptikusok is Mk 13,22; Mt 24,11.24; 1Jn 2,18.22; 2Jn 7) többes számot használnak, s Pál a „gonoszság titká”-t emlegeti (2Tesz 2,7), az is föltehető, hogy az ~ egy csoportot, v. egy eszmét, ill. egy rendszert reprezentál. Ez utóbbi föltevést már Ágostonnál megtaláljuk s ma is többen képviselik (pl. D. Buzy, J. Bonsirven). Mindamellet az első felfogásnak több híve van (L. Cerfaux, B. Rigaux, R. Schnackenburg stb.). De ha Pál hagyományos formákat akart használni, a hagyományban többes számú kifejezést is találhatott volna. Végső fokon tehát elmondható: Pál az ~t egy eszme megtestesítőjeként értelmezte, s azoknak az istentelen hatalmaknak a megszemélyesítésére használta, amelyek már az ő korában is érvényesültek. – Az világos, hogy az ~ eszkatologikus alak: az idők végén Krisztus ellenfele lesz, s nagy romlást hoz a világra (2,3; 1Tim 4,1–3; 2Tim 3,1–8; Júd 18; 2Pét 3,3 kk.). Az első keresztények úgy gondolták, hogy az idők vége hamar elérkezik, így az ~t különféle történelmi személyekben látták (Nero, Caligula). Lehetséges, hogy miként a szinoptikusoknál a parúziáról szóló

beszéddel kapcsolatban, az ~t illetően is számba jöhet a kettős értelmezés (történelmi és eszkatologikus).

Antióchia: több város, amelyet az ógör. korban alapítottak; közülük a Biblia kettőt említ. – **1.** A szíriai ~t (ma Antakya), az Amanosz- és a Kaziosz-hegység között elterülő termékeny síkságon Kr. e. 300: I. Szeleukosz Nikánor alapította. Gazdag kereskedőváros a hellén kultúra szívében, a Szeleukidák székhelye, Kr. e. 64-től Szíria róm. tartomány fővárosa és a róm. helytartó székhelye. Óslakos szírek, bevándorolt gör.-ök és zsidók lakták. A zsidók gazdagok voltak és buzgón terjesztették vallásukat. A sokra becsült ~i polgárjogot a zsidóknak is megadták (2Mak 4,9). A palesztinai, ciprusi és kirenei hívőkből létrejött keresztény közösség itt zsidó és pogány környezetben élt; először e közösség tagjait nevezték keresztényeknek (ApCsel 11,19–21. 22–26). Előbb Barnabás látogatta meg őket (11,22 kk.), majd Pál és Barnabás együtt (11,25); itt kezdődött és ért véget az 1. és a 2. missz. út (13,1–3; 14,26–28; 15,35–40; 18,22). A jómódú ~i hívek támogatták palesztinai testvéreiket (11,27–30; → Agabusz), s az ő körükben merültek fel azok a kérdések, amelyek megvitatására az → apostoli zsinatot összehívták (kötelesek-e a pogányokból lett keresztények a mózesi törv.-eket megtartani). A 3. sz.-tól ~ban alakult ki az az ismert exegéta iskola (Lukiánosz, Tarzosi Diodorosz, Aranyszájú Szt. János stb.), amely a Szentírást szó szerint és tört.-ileg is hitelesnek akarta magyarázni. – **2.** A pizídiái ~t Frígia és Pizídia határán a kisázsiai Magnészia város alapította. Kr. e. 190-től szabad, Augustus korától itáliai jogokkal felruházott róm. kolónia. Ma Antiocheia romváros. A zsidó közösséget 1. missz. útja alkalmával Pál és Barnabás meglátogatta (13,14–49), de hatásuk nem bizonyult maradandónak (13,50 kk.); a keresztény közösség minden bizonnyal pogányokból alakult (14,21).

Antiokhosz (gör. 'a biztosan álló'): 10 király neve a → Szeleukidák dinasztiájából. Az ÓSz-ben szerepel: **1.** IV. Antiokhosz Epiphanész (ur. Kr. e. 175–164) III. Nagy Antiokhosz fia, elődjének IV. Szeleukosz Philopatornak testvére. Miután Héliodorosz Szeleukoszt meggyilkolta, ~ szerezte meg az uralmat, jöllehet a trón unokaöccsét, I. Demetrioszt illetve volna meg (vö. Dán 11,21). Jelleméről meglehetősen kedvezőtlen kép alakult ki. B. Schürer pl. így nyilatkozik róla: „Igazi zsarnok természet volt, excentrikus és kiszámíthatatlan, egyszer már-már pazarlóan bőkezű és az átlagemberrel is megkapóan barátságos, máskor viszont kegyetlen és zsarnoki.” Az újabb szerzők többnyire kedvezőbben ítélik meg. F.-M. Abel megkísérli, hogy jellemét három oldalról közelítse meg. Először is felhívja a figyelmet a róm. hatásra, amely akkor érte, amikor túszként Rómába került, továbbá arra, milyen szenvedélyesen rajongott a gör. kultúráért és vallásért (→ hellenizmus), harmadszor pedig a királysággal kapcsolatos K-i elképzelésekre (→ király, → úr), majd rámutat: milyen hellenizáló törekvések fűződnek nevéhez a zsidók körében. Zsidó szempontból csak valláspolitikája szolgált alapul megítéléséhez; miután az „igazságtalanság kútfeje” lett, nem tudott többé semmi jót tenni. Zsidópolitikáját kezdetben azok a már folyamatban lévő hellenizáló törekvések határozták meg, amelyeket a Jeruzsálemben keletkezett gör.-barát párt szorgalmazott (→ Alkimusz). Így amikor első ízben Jeruzsálembé látogatott (Kr. e. 175), a zsidók a főpappal az élükön ünnepélyesen fogadták. Miután azonban Egyiptomból a róm.-ak kiszorították, a zsidók kezdtek érezni szeszélyességét (Kr. e. 167): kirabolta a Templomot, elnyomta az ellenpártot, Cöle-Szíriában helytartóit a hellenizálás meggyorsítására biztatta. A Templomot megszenteltelenítették, a szombatot megszegték, a szt. kv.-eket elpusztították, tiltották a körülmetélést stb. Ha a gör.-barát párt először támogatta is, amikor megkísérelte, hogy Zeusz kultuszát Jeruzsálembé bevezesse, általános ellenállást váltott ki (1Mak 1,57.62). Az atyák vallása ellen intézett támadást a → Makkabeusok mozgalma tartóztatta fel. A pártusok elleni hadjárata során Tabéban halt meg; kiskorú fia követte a trónon. Az egészre nézve: 1,11–6,16; 2Mak 1,13–16; 4,7–9,29. vö. Dán 7,8–11.24–26 (a 4. vadállat 10 szarva); 8,9–14.23–25 (a kos parányi szarva); 9,26 kk. (→ évhét-prófécia) és 11,21–45. – **2.** V.

Antiokhosz Eupator (ur. Kr. e. 164–162) IV. Antiokhosz Epiphanész kiskorú fia, aki teljesen gyámja, Liziász hatása alatt állt; unokaöccse, I. Demetriosz Szótér (ur. Kr. e. 162–150) parancsára Liziász közreműködésével megölték. A Bet-Zacharja közelében vívott csata után Liziász békét kötött Makkabeus Júdással; ennek értelmében a zsidók vallásszabadságot kaptak (1Mak 6,17–7,4; 2Mak 10,9–14,2). – **3.** VI. Antiokhosz Dionüziosz, → Alexander Balasz kiskorú fia; gyámja, Diodotusz → Trifon II. Demetriosz ellenében megtette ellenkirálynak (Kr. e. 145), de aztán meggyilkolta és magának szerezte meg a trónt (Kr. e. 139/138?). 1Mak 11,39–13,32. – **4.** VII. Antiokhosz Szidetész (ur. Kr. e. 139/38–129). I. Demetriosz Szótér fia, II. Demetriosz Nikanor (ur. Kr. e. 145–140 és 129–125) testvére és utóda, Kleopátra férje. Minthogy Szíriában a belső egyenetlenkedések aláásták hatalmát, a zsidók viszont egyre nagyobb jelentőségre tettek szert, ~ a Trifonnal folytatott harcához különféle kedvezményekkel (korábbi privilégiumok megerősítése, pénzverési jog stb.) igyekezett megnyerni Makkabeus Júdás támogatását. Miután azonban Trifont legyőzte, a zsidók ellen fordult. Ennyiről tudósít az ÓSz (15–16: Kr. e. 135-ig). I. Johannesz Hürkánosz idejében békét kötöttek. ~ a pártusok ellen vezetett hadjáratai során halt meg (Kr. e. 129).

7. IV. Antiokhosz Epiphanész pénze. Felirata: Baszileosz Antiokhou Theou Epiphanousz Niképhorou, 'Antiokhosz király, Isten megjelenése, a Győztes (ti. pénze)

Antipász (gör. 'az apa képmása'): **1.** Heródes Antipász: Nagy Heródes és Malthaké fia. Kr. e. 22-ben született, együtt nevelkedett a későbbi keresztény tanítóval, Manaénnal (ApCsel 13,1). Atyja 2. végrendeletében őt jelölte teljes országa utódául, de Augustus rendelkezésére be kellett érnie Galileával és Pereával, valamint a → negyedes fejedelem címmel (Lk 3,1; de Mk 6,14: népiesen királynak mondja). A ev.-okban és pénzérméin is Heródesként találkozunk vele, ezért gyakran összetévesztik atyjával. – Pereában újjáépítette Betharamphát és Liviásznak, Kr. u. 14-ben Juliásznak nevezte el. A Galileai-tó Ny-i partján Tiberius tiszteletére új várost épített és Tibériásnak nevezte. – Feleségül vette IV. Aretász nabateus király leányát (vsz. azért, hogy országát az arab támadásokkal szemben biztosítsa). Kr. u. 28-ban Rómából megszöktette féltestvérének, Fülöpnek feleségét, Heródiást a leányával, Szaloméval együtt (6,17), Aretász leányát pedig visszaküldte apjához. → Keresztelő János szót emelt házasságtörése ellen, ezért ~, jóllehet tisztelte Jánost, Szaloménak tett ígérete miatt Mahéruszban lefejeztette. Lk 13,21–33: Jézus ~t rókának nevezi. A kinszenvedés húsvétján ~ Jeruzsálemben tartózkodott, s mert területileg illetékes ura volt Jézusnak, Pilátus átküldte hozzá. Amikor látta, hogy Jézus szóra sem méltatja, csúfot üzött belőle és visszaküldte Pilátushoz (23,7–12). Heródiás biztatására Kr. u. 39-ben Rómába utazott, hogy Caligula császártól királyi címet szerezzen, de vádat emeltek ellene és a császár összeesküvés gyanúja miatt megfosztotta országától és Lyonba száműzte, ahová Heródiás is elkísérte. – **2.** Pergamonban kivégzett keresztény vértanú (Jel 2,13). Egy régi hagyomány szerint a város püspöke volt.

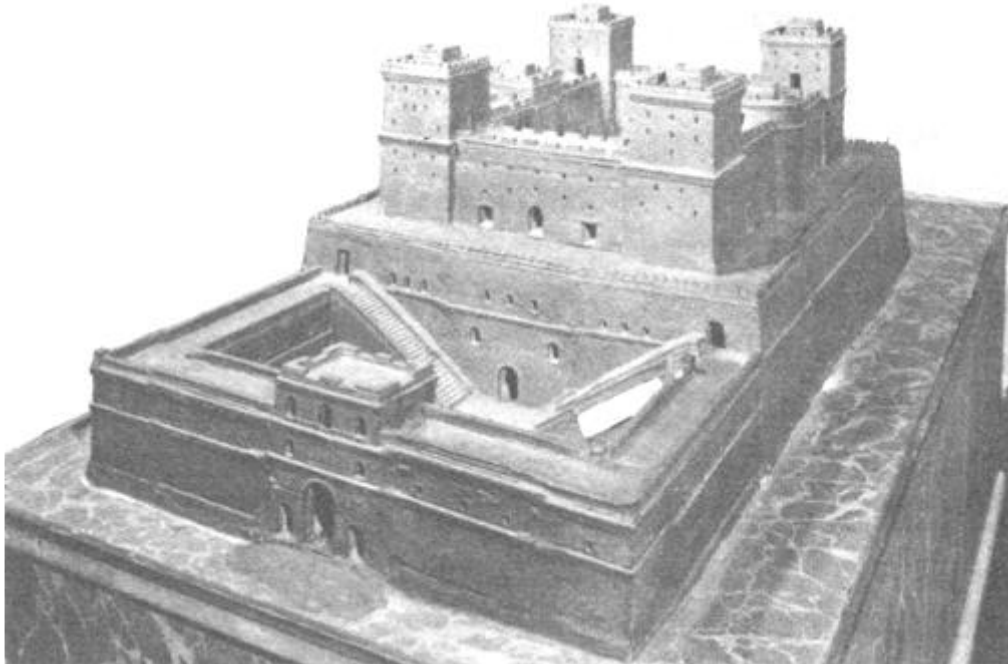
Antipater (gör. 'az apa képmása'): **1.** Jázon fia; Makkabeus Jonatán őt küldte Numeniuszal, Antiokhosz fiával követségbe Rómába, hogy újítsák meg azt a barátsági szerződést, amelyet a róm.-ak Makkabeus Júdással kötöttek (1Mak 12,1–4.1.6); Spártával is megpróbáltak barátságot kötni (12,5–23). Később, Simon idején Numeniusz egymaga tett eleget e küldetésnek (14,24). – **2.** Nagy → Heródes apja. – **3.** Nagy Heródes fia, akit Kr. e. 4-ben kivégeztetett.

Antipatrisz: város a Sefela-síkság K-i szélén, Szamaria D-i határán. Afek helyén Nagy Heródes építtette, s apjáról Antipaterről nevezte ~nak. Pált az ellene tervezett merénylet előtt ~on át vitték Cezáreába (ApCsel 23,31).

Antonia-vár (héb. birah, Josephus Flaviusnál Barisz, lat. arx antonia): Jeruzsálem fellegrája. Először Neh említi (2,8; 7,2). A Hasmoneusok felújították (ZsidTört 15,11.4; 18,4.3). Nagy Heródes átépíttette és egykori pártfogója, Antonius tiszteletére ~nak nevezte el (15,8.15; 15,11.4; 18,4.3; ZsidHáb 1,75.401; 5,238). A 4 tornyú vár 25 m magas, minden oldalán meredek sziklára épült (5,5.8) és egyszerre szolgált palotául is, erődül is. A róm. helytartók idején a róm. helyőrség szálláshelye volt (ApCsel 21,31–37; 22,24; 23,10.16). Két helyen vezetett le lépcső a Templom-térre; a helytartó így a Templom-teret is felügyelete alatt tarthatta. A zsidó háború idején a felkelők kezén volt; hősiiesen védték, de Titus bevette (Kr. u. 70) és hamarosan le is romboltatta. A 12. sz.-tól egy hagyomány itt keresi Pilátus → praetoriumát.

antropomorfizmus (a gör. antroposz 'ember' és morphé 'alak' szóból): az embert v. az ember érzésvilágát tükröző képzeteknek, fogalmaknak v. kifejezéseknek felhasználása Isten lényének és tulajdonságainak bemutatására, mintha Istennek emberi alakja volna és az érzésvilága is megfelelne az emberének. Az ~ok metaforikus kifejezések, így világosan el kell őket határolni az analógián alapuló megállapításoktól. Minden vallásban föllelhetők, az ember és az Isten lényéből következően. A Szt.-írásban, különösen az ÓSz-ben gyakoriak, jóllehet a későbbi időben (→ Hetvenes fordítás) láthatóan kerültek őket. Ide tartozik, amikor Isten arcáról (Kiv 33,23), szájáról (MTörv 8,3), ajkáról (Jób 23,12), szeméről (1Sám 15,19), füléről (Zsolt 130,2), jobbjáról (ApCsel 2,33) stb. van szó. A Bibliában szerepelnek olyan Istennek

tulajdonított cselekvések is, amelyek emberi testrészeket tételeznek föl. Ugyanígy vannak Istennek emberi érzései, szenvedélyei: örül (MTörv 28,63), megbánást érez (Ter 6,6), haragra gyullad (Kiv 15,7; Zsolt 78,50), úgy tesz, mint aki álomból ébredt (78,65) stb. – Az ~ok csak halványan tükröztetik azt, aminek a kifejezésére hivatottak, emiatt azonban nem sértik Isten fölségét (erre Aquinói Szt. Tamás is fölfigyelt, a Zsid 4,15-re való hivatkozással); a LXX készítőinek aggodalma, ami miatt kerültek az ~okat s inkább allegóriához folyamodtak, túlzott volt.

8. Az Antonia-vár makettje

anya: A Bibliában (a héb. eredetiben) a tkp.-i ~n kívül jelentheti az anyóst (Ter 37,10; vö. 35,16 kk.), a nagy~t (1Kir 15,10), az ős~t (Ter 3,20; Ez 16,3). Megszemélyesíthet különféle népcsoportokat: Sion (Iz 66,7), Szamaria (Oz 2,4), Bábel (Jer 50,12), a lelki Jeruzsálem (Gal 4,26), de szerepel ~város, a hozzá tartozó kisebb helységekkel, a leányokkal szemben (2Sám 20,19). Ilyen metaforikus értelemben a bölcsesség anyja az erényeknek (Bölcs 7,12; Sir 24,18; vö. 15,2), Bábel pedig a szajháknak és „a föld kicsapongóinak” (Jel 17,5). De ~ a sír is, amelynek ölébe a halandók megtérnek (Sir 40,1; vö. Jób 17,14). Jézus azokat, akik a mennyei Atya akaratát teljesítik, testvéreinek és anyjának mondja (Mt 12,50). ~nak lenni a legnagyobb boldogság (Ter 24,60; 30,1; 1Sám 1,8; Zsolt 113,9). Aki vállalja az anyaságot, az üdvözlül (1Tim 2,15). A poligám családban a gyermekeket az ~ neve alapján különböztetik meg, ezért nevezi meg a Biblia a királyok és más fontos személyiségek anyját (1Kir 11,26; 15,2; 22,42; 2Kir 8,26; 12,1; 14,2; 15,3; 1Kron 2,26; 2Kron 12,13). Akik mind apai, mind ~i részről testvérek, azok „anyám fiának v. lányának” mondják egymást (MTörv 13,7; Bír 8,19; Ter 20,12). A gyermekek vétkeit, eltévelyedéseit az ~ szemére vetik, aki szülte őket (1Sám 20,30; Péld 10,1; 29,15). Az anyai szeretet közmondásszerű az ÓSz-ben (Iz 49,15), Jahve Jeruzsálem iránti szeretetét is vele érzékelteti (66,13). Jézus úgy akarta egybegyűjteni Jeruzsálem gyermekeit, ahogy a tyúk szárnyai alá gyűjti csibéit (Mt 23,37). Az igazi anyai szeretet példái: Hágár (Ter 21,14–16), Mózes anyja (Kiv 2,2–10), Sámuel anyja (1Sám 1,22–28), Ricpa (2Sám 21,8–10), a Makkabeusok anyja (2Mak 7,1–41). Az ~ jogaira, kötelességeire és helyzetére: → család, → házasság, → nő.

anyaméh, méh: A héb. beten és a gör. koilía a Bibliában elég gyakran nemcsak ’öl’, hanem

'~' értelemben is szerepel (pl. Ter 25,25; Lk 1,41.44; Jn 3,4; ApCsel 3,2: anyja méhétől = születésétől). Jahve lezárja az ~et (Jób 3,10: a méh ajtaját; vö. 1Sám 1,5), de meg is nyitja (Ter 29,31; 30,22). A gyermek a méh gyümölcse (Mik 6,7; Lk 1,42). Keresztelő Jánost már anyja méhében eltöltötte a Szentlélek (Lk 1,15), Pált pedig már születésétől (= anyja méhétől) kiválasztotta és meghívta Isten (Gal 1,15); Lk 11,27: egy asszony boldognak mondta Jézus anyjának méhét. – → Ábrahám kebele.

apa: → abba, → atya.

Apellesz (gör., az Apollonius rövidült változata): keresztény férfi Rómában. Pál úgy köszönti, mint „aki helytállt Krisztusért” (Róm 16,11). Az ~ név gyakori volt a zsidók körében.

Ápisz: fekete, fehér foltos → bika; Memphisz városában tisztelték, mert a város istene, Ptah benne lakott v. benne nyilatkozott meg. Tisztelete nagyon régi, a fetiszizálás stádiumát túlélt termékenységi varázslatra vezethető vissza, és elsősorban a későbbi korokban (kb. Kr. e. 700 után) dívott. Ha az ~ kimúlt, az ún. Szerapeumban helyezték el (mint Ozirisz ~át = Szerapiszt), és egy másik olyan állattal pótolták, amely megfelelt a kánonnak. Talán az ÓSz-ben is szerepel (pl. Jer 46,15 némely olvasat szerint: „Mi az? Ápisz megfutamodott?”).

Apokalipszis: → Jelenések könyve.

apokaliptika (a gör. 'leleplez, kinyílvánít' szóból): a kinyilatkoztatással kapcsolatos tant jelenti. A Szentírásban mint ige főként az isteni megnyilatkozás módjának és folyamatának leírására szolgál (Iz 52,10; Ám 3,7; Lk 2,32; Róm 16,25), de ez a – profán gör.-ben nem szokásos – szóhasználat nem határozható meg egyértelműen, csak körülírni lehet, s a körülírás is inkább a jellegzetes formát ragadja meg, mint a tartalmat. Az ~ tehát egy sajátos irodalmi műfaj, amely főként a Kr. e. 2. sz.-tól az 1. sz. végéig dívott. IV. Antiokhosz Epiphanész (ur. Kr. e. 175–164) idején az üldözések miatt igen erős volt a vágy Isten ígéreteinek teljesülése után. Nem voltak próf.-k, így a választott nép megkísérelte, hogy – az ÓSz tanítását föllevenítve – a maga korát a dicsőséges jövő bevezető szakaszaként értelmezze; e törekvés az ÓSz kanonikus kv.-eiben is helyet kapott (Iz 24,27; Ez 38,39; Zak 9,14; Jo bizonyos részei). De ezek is hatottak az irodalmi műfajra, amely nem egy esetben bizarr képeket használt (állatok embereket és népeket szimbolizálnak; a pogány országokat rendszerint vadállatok jelképezik; az angyalok emberekként szerepelnek; a bukott angyalok csillagokként jelennek meg), s gyakori a számokra épülő leírás is. A képek elsősorban a jövő bemutatására szolgálnak, egy meghatározott (majdnem mechanikus) forma szerint (determinizmus), amelyben a tört. kiteljesedését, s azon belül Izr. szerepét hangsúlyozzák (vö. ApCsel 1,6). – A szerző víziókra vezet vissza ismereteit, amelyeknek nem lehet akárki részese. Gyakran → angyal szolgál felvilágosítással (Ez 40,3 kk.). Egy másik sajátossága e műfajnak, hogy a szerző egy múltbeli személy (pl. Ádám, Hénoch, Ábrahám) neve alatt írta művét (névtelenül v. álnéven), és tudatosan azt a benyomást akarta kelteni, mintha a mű a régi időkből maradt volna fenn a beavatottak szűk körében, és csak épp a szerző korában vált volna – Isten akaratából – szélesebb körben ismertté. Az ~ lecsapódása az → apokrif iratok közül pl. Hénoch könyve, Mózes mennybemenetele, Ezdrás 4. könyve. Azt, hogy az ~ milyen körből (esszénusok, farizeusok, hasszideusok) származik, ma nem lehet megállapítani. Ugyanígy azt sem, hogy a környezet (babilóniai csillagászat, gör. mitológia stb.) milyen hatással volt az ~ra. – Mivel összekötő kapocs az ÓSz és az ÚSz között, az ~t a szövetségek közti időszak jellegzetességének is szokás tekinteni (→ Jelenések könyve).

apokatasztázisz (gör. 'helyreállítás'): a sztoikus tanításban korábbi történelmi korszakok periodikus visszatérése. A szó egyedül az ApCsel 3,21: fordul elő (Péter beszéde Salamon csarnokában). A → messiásvárás a zsidóknál magában foglalta a reményt, hogy helyreáll

Dávid országa (ApCsel 1,6) és visszatér a paradicsomi béke állapota. De az ősidők és a végső idők állapotának azonossága a Szentírásban nem ciklusosan visszatérő jelenség (mint K-en az évenkénti ~, v. a sztoában a történelmi periódusok), hanem eszkatologikus értelmű: a Messiás visszaállítja a teremtés eredeti rendjét. Ez az ~ feltételezi az ember → megtérését (Jer 31,21; ApCsel 3,21) és belső → újjászületését hozza magával (Gal 6,15; 2Kor 5,17).

apokrif iratok (gör. 'rejtett, titkos'): a mai katolikus nyelvhasználatban azokat a zsidó és ókeresztény írásokat nevezik így, amelyeket soha nem tekintettek, még átmenetileg sem kánoninak (a protestáns teol.-ban a katolikus kánon deuterokanonikus kv.-ei szerepelnek ilyen néven). Azt a benyomást keltik, mintha a Szentíráshoz tartoznának, mert az ÓSz és az ÚSz kanonikus kv.-eivel bizonyos rokonságot mutatnak, és mert a sugalmazott kv.-ek szerzőinek neve alatt maradtak fenn. Többnyire a Szentírás bizonyos eseményeit részletezik az olvasó épülésére és vigasztalódására, ugyanakkor azonban téves tanításokat is tartalmaznak. A Kumránból és Nag Hammadiból előkerült ~ teljes feldolgozása és kiadása még várat magára. – Megkülönböztethetők: I. Az ÓSz-hez kapcsolódó ~ (Kr. e. 2. sz.–Kr. u. 1. sz.): 1. Elbeszélő jellegű ~: legenda jellegűek, tört.-ileg nem hitelesek, de a szerzőnek és korának felfogása kielemezhető belőlük. A fontosabbak: → Jubileumok könyve, Ezdrás harmadik könyve, A Makkabeusok harmadik könyve, Ádám és Éva élete, Mózes apokalipszise, Ádám végrendelete, Izajás mennybemenetele, A rechabíták története, Jeremiás vagy Báruk hátrahagyott tanítása, Jób végrendelete, Salamon végrendelete, Ariszteász levele, Prológus Sirák fia Jézus könyvéhez. – 2. Tanító jellegű ~: etikailag az ÓSz hatását mutatják, de annak szintjét nem érik el, az ÚSz-ét pedig meg sem közelítik. A fontosabbak: Tizenkét pátriárka testamentuma, A 151. zsoltár, Salamon zsoltárai, Manassze imája, A Makkabeusok negyedik könyve, Utószó Jóbhoz. – 3. Apokaliptikus jellegű ~: képet alkothatunk belőlük a zsidó apokaliptika és eszkatológia túlzásairól, ugyanakkor a Krisztus születése előtti és a közvetlen Krisztus utáni vallási és politikai felfogás megértéséhez jelentős adalékokkal szolgálnak. A fontosabbak: Hénoch könyve, Mózes mennybe vitele, Ezdrás negyedik könyve, Báruk apokalipszise, Ábrahám apokalipszise, Ábrahám végrendelete, Illés apokalipszise, Szibillák, Prológus Jeremiás Siralmiához. – II. Az ÚSz-hez kapcsolódó ~ (Kr. u. 2. sz.-tól): 1. Az apokrif evangéliumok a kanonikus ev. „hézagait” igyekeznek kitölteni, csodás történeteket tartalmaznak Jézus, Mária és József életéből. Teol.-i felfogásuk gnosztikus eredetű. A fontosabbak: Evangélium a héberek szerint, Evangélium az egyiptomiak szerint, Evangélium az ebioniták szerint, Péter evangéliuma, Jakab ősevangéliuma, Mátyás hagyománya vagy evangéliuma, Fülöp evangéliuma, Bertalan evangéliuma, Tamás evangéliuma, Nikodémus evangéliuma, Pszeudo Mátéevangélium, Arab gyermekségtörténet, Józsefnek, az ácsnak cselekedetei, Krisztus pokolraszállása, Mária mennyekbe való átvitele. – 2. Az akták az ApCsel-ben mutatkozó „hézagokat” próbálják kitölteni, az ap.-ok csodáit és utazásait írják le; az épülésre szolgáló részletek nem egyszer eretnokségeket tartalmaznak. A fontosabbak: Péter apostol cselekedetei, Pál apostol cselekedetei, András apostol cselekedetei, János apostol cselekedetei, Péter és Pál apostolok cselekedetei, Tamás apostol cselekedetei, Péter apostol beszédei, Fülöp apostol cselekedetei, Mátyás apostol cselekedetei, Barnabás apostol cselekedetei. – 3. A levelek részben némelyik egyh. vélt kiváltságait igyekeznek igazolni, részben Pál ap. tanítását próbálják tovább fejtegetni, mintegy pótolva az „elveszett” Pál-leveleket. A fontosabbak: Krisztusnak és Edessza királyának, Abgarnak levelezése, Apostoli levelek, Laodiceaiaknak írt levél, Alexandriai levél, A korintusiaknak és a korintusiak által írt levelek, Pál apostol és Seneca levelezése. – 4. Az apokaliptikus írások a nehéz időket mutatják be a jobb jövő reményében. Az ún. kinyilatkoztatásokat látomásban, álomban, ekstázisban, angyal közvetítésével kapták az erre kiválasztottak. A fontosabbak: Péter apostol, Pál apostol, Tamás és István, János apostol, Mária apokalipszise.

Apolló: 1. az ógör. hitvilágban napisten, a művészetek pártfogója. – 2. alexandriai zsidó, az

ApCsel szerint „ékesszóló és az Írásokban igen jártas ember volt” (18,24); vsz. Philo iskolájában tanult. Efezusból érkezett Korintusba, s tanított a keresztény közösségekben (18,24–28). Sokan hozzászegődtek, s némileg szembekerültek Pál „híveivel” (1Kor 1,12; 3,4–6,22; 4,6), ezért Pál visszatért Efezusba. Tanítása módját Pál nem fogadta fenntartás nélkül (3,10–15), de azért testvérnek nevezte, és arra ösztönözte, térjen vissza Korintusba. Az ApCsel a minden bizonyjal egészen önállóan működő ~ munkáját az ap.-i vonalhoz kapcsolja (→ Aquila). Későbbi sorsa – a Tit 3,13 ellenére – ismeretlen. Sokan neki tulajdonítják a Zsid szerzőségét.

Apollónia (gör. 'Apolló birtoka'): város Makedóniában, Amfipolisz és Tessalonika között, a Bolbe-tó partján. Pál 2. útja során érintette (ApCsel 17,1).

Apollóniusz (gör.-ből 'Apollóhoz tartozó'): az ÓSz-ben 3 személy neve. – **1.** A tarzusi ~ Meneszteusz fia volt (2Mak 4,4). IV. Szeleukosz Philopator (ur. Kr. e. 187–175) idején ő volt Cöle-Szíria és Fönícia helytartója. Felhívta a király figyelmét, hogy Jeruzsálemben a kincseskamra tele van kincsel, így része volt a Templom megszenteltelenítésében (3,5–7). Ptolemaiosz Philometor fáraó trónra lépése alkalmával Egyiptomba küldték (4,21). Vsz. ő a „mizaiak vezére” is (1Mak 1,29; 2Mak 5,24), aki IV. Antiokhosz Epiphanész megbízásából vérfürdőt és vallásüldözést rendezett Jeruzsálemben (1Mak 1,29–35; 2Mak 5,24–26). Kr. e. 166: Júdás Makkabeus legyőzte és megölte (1Mak 3,10–12). – **2.** Genneusz fia. V. Antiokhosz (ur. Kr. e. 164–162) idején mint parancsnok üldözte Joppe és Jamnia környékén a zsidókat (2Mak 12,2). – **3.** Cöle-Szíria helytartója, II. Demetriosz (ur. Kr. e. 145–140, 129–125) seregének vezére. Megtámadta Jonatánt mint Demetriosz ellenfelének, Alexander királynak a hívét, de Jonatán legyőzte (1Mak 10,69–85).

apostol (gör. aposztolosz, az arám saliah 'küldött, hírnök' szó megfelelője, de sem a klasszikus gör.-ből, sem a hellenista zsidóság írásos emlékeiből nem adatolható): a LXX-ban Isten küldötte (1Kir 14,6), igei alakja, az aposztellein a küldés maga (Iz 6,8; 48,16). Ezek nyomán nagyon korán belekerült a keresztény szóhasználatba. Lk és Pál gyakran élnek vele, de Mt és Mk csak egy ízben alkalmazza, Jn-ban pedig – bár a fogalom maga szerepel – nem található. A szinoptikusoknál ~ az a 12 férfi, akiket egy átmádkozott éjszaka után (Lk 6,12) maga Krisztus választott ki (Jn 15,16) és maradandó közösséget alkotva velük (Mt 23,8; 28,20) küldte őket, hogy folytassák az ő küldetését (Jn 20,21) és hirdessék az evangéliumot. A 12 ~ névsorát az ÚSz-ben 4 helyen találjuk, némi sorrendi különbséggel:

Máté	Márk	Lukács	ApCsel
10,2–4:	3,16–19:	6,14–16:	1,13:
Simon (Péter)	Simon (Péter)	Simon (Péter)	Péter
András	Jakab	András	János
Jakab	János	Jakab	Jakab
János	András	János	András
Fülöp	Fülöp	Fülöp	Fülöp
Bertalan	Bertalan	Bertalan	Tamás
Tamás	Máté	Máté	Bertalan
Máté	Tamás	Tamás	Máté
Jakab	Jakab	Jakab	Jakab
Tádé	Tádé	Simon	Simon
Simon	Simon	Júdás	Júdás
Karióti	Karióti	Karióti	(Mátyás)
Júdás	Júdás	Júdás	

Lukács részletesen leírja a Karióti Júdás helyére állított Mátyás megválasztását (ApCsel 1,15–25). – Az ~ fogalmát Pál határozta meg: Isten hívja meg (Róm 1,1; Gal 1,1; 2,7–9), hogy hirdesse az ev.-ot és Krisztus követe legyen (2Kor 5,20). Jézus életének és feltámadásának

tanúja (ApCsel 1,22; 2,32; 3,15; 10,40; 1Kor 15,5); a Lélek erejéből kormányozza az Egyh.-at (12,28) és karizmatikus adományai birtokában (2Kor 12,12) folytatja Krisztus művét, aki általa szól (13,3); Krisztus szolgája (Róm 1,1; Gal 1,10; Fil 1,1; Kol 1,7), s amint Urát, az ~t is gyűlöli a világ (1Kor 4,9; 2Kor 4,7 kk.; 11,23 kk.); Krisztus szenvedésének és halálának részeseként életet ad az Egyh.-nak (Gal 4,19), és mindenkinek a szolgája (2Kor 1,24; 4,15; 5,18; 11,8). – Pálnál az ~ szó nem annyira hivatalos jelent, mint inkább szerepet jelöl (1Kor 12,28). Pál a tizenkettőn kívül még Jakabot, az Úr testvérét (Gal 1,19; 1Kor 15,7) és az Úr többi testvérét (9,5), valamint Barnabást (16,7) is említi. Magát Pál szintén ~nak és tanúnak tekinti, bár nem volt tanúja a föltámadásnak (15,8 kk.; Gal 1,15 kk.; ApCsel 9,1).

apostoli határozatok: az → apostoli zsinaton hozott határozatok, amelyeket az ApCsel 15,23–29 szerint írásba foglalva küldtek meg Antióchiába (Szíriába, Kilíkiába) az ottani egyh. pogánykeresztény tagjainak. Az ~ fölmentik a pogánykeresztényeket a mózesi törvény (körülmételés) alól, ugyanakkor arra kötelezik őket, tartózkodjanak a bálványok feláldozott állat húsának, a vérnek és a fojtott állatnak a fogyasztásától, valamint a kicsapongástól (15,29). Ezek megkövetelését Jakab ap. javasolta a zsidókra, ill. a zsidókeresztényekre való tekintettel azokon a területeken, ahol szórványok voltak (20). Ez a jakabi záradék tiltja a pogány áldozati lakomákon való részvételt, a vérnek, valamint a nem rituálisan vágott állat húsának fogyasztását. A „kicsapongás” vsz. nem nemi szabadosságot v. kultikus prostitúciót jelent, inkább nagyon közeli rokonok házasságára kell gondolnunk, ami a zsidók körében tilos volt és megütközést keltett. A Lev 17 szerint az ide vonatkozó 4 rendelkezés az Izr.-ben élő idegenekre is vonatkozott. Egyébként az ~ban foglalt rendelkezések nem az üdvösség föltételei voltak (vö. ApCsel 15,1.28), hanem a kétféle tagokból (zsidókeresztények és pogánykeresztények) összetevődött közösségek (asztalközösségek) békessége (15,29) kívánta meg betartásukat egy meghatározott tört.-i helyzetben, egy adott vidéken (vö. 15,23). Az ApCsel szövegének ún. Ny-i hagyományában a korhoz kötött 4 elemű rituális rendelkezésből egy 3 elemű (a fojtott állat fogyasztásának tilalmát elhagyva, ill. aranszabályként csatolva) általános érvényű erkölcsi szabály lett (bálványimádás, gyilkosság, kicsapongás). Az ApCsel szerzőjének a zsidókeresztények és a pogánykeresztények asztalközösségében fölmerült kérdések már nem voltak időszerűek, mégis nagyon fontosnak tartotta a határozatokat (vö. 21,25), mert a Szentlélek sugallatára (vö. 15,28) biztosította az üdvösség tört.-ében a folytonosságot (kontinuitás) Izr. és a törv. igája alól felszabadult Egyh. között (H. Conzelmann).

apostoli levelek: az ÚSz 21 könyve. → levél.

apostoli zsinat, jeruzsálemi zsinat: az antióchiai egyh. küldötteinek, Pálnak és Barnabásnak találkozása, ill. tanácskozása a jeruzsálemi egyh.-zal, az ap.-okkal és a presbiterekkel (Kr. u. 49). Az ApCsel 15,1–29 szerint vita tárgya volt, hogy vajon a körülmetélés okvetlenül szükséges-e a pogányoknak (a keresztség fölvétele után) az üdvösségükhöz (15,1). A körülmetélést a buzgó antióchiai zsidók követelték meg; az ~on az egyh.-nak azok a tagjai, akik eredetileg farizeusok voltak, szintén úgy nyilatkoztak, hogy a megkeresztelkedett pogányokat körül kell metélni (15,6). Péter ap. azonban ellene foglalt állást: „Az a hitünk, hogy Urunk, Jézus kegyelméből üdvözülünk” (15,7–11). Jakab a próf.-kat idézte érvként azoknak, akik a körülmetélés megkövetelése mellett foglaltak állást (15,15–18), de a zsidó- és pogánykeresztényekből álló közösségek békessége érdekében az ún. jakabi záradékot javasolta (15,20), amely az → apostoli határozatokba az Antióchiában, Szíriában és Kilíkiában megkeresztelkedő pogányokkal szemben egyetlen kikötésként került bele (15,28–29). Pállal és Barnabással Júdást és Szilást is elküldték Antióchiába a határozattal. – Az ApCsel leírása az üdvösségtört.-i szempontot emeli ki: arra világít rá, hogyan terjedt ki az ev. a pogányokra. Ugyanakkor Pálnál (Gal 2,1–10) az ~ a törv. szolgásgától mentes ev.-nak az „oszlopok”-tól (Jakab, Péter, János) elismert igazságát tanúsítja, Páltól az ~ csak a

szegényekről való gondoskodást kívánta meg. Hogy Pál a jakabi záradékkal ellátott ap.-i határozatokra nem tért ki, az azzal magyarázható, hogy a benne foglaltak a galatákra nem vonatkoztak. Az ~ az Egyh. egyetemességét és egységét szolgálta, s megakadályozta, hogy Krisztus Egyh.-a a zsidóságon belüli közösséggé váljon.

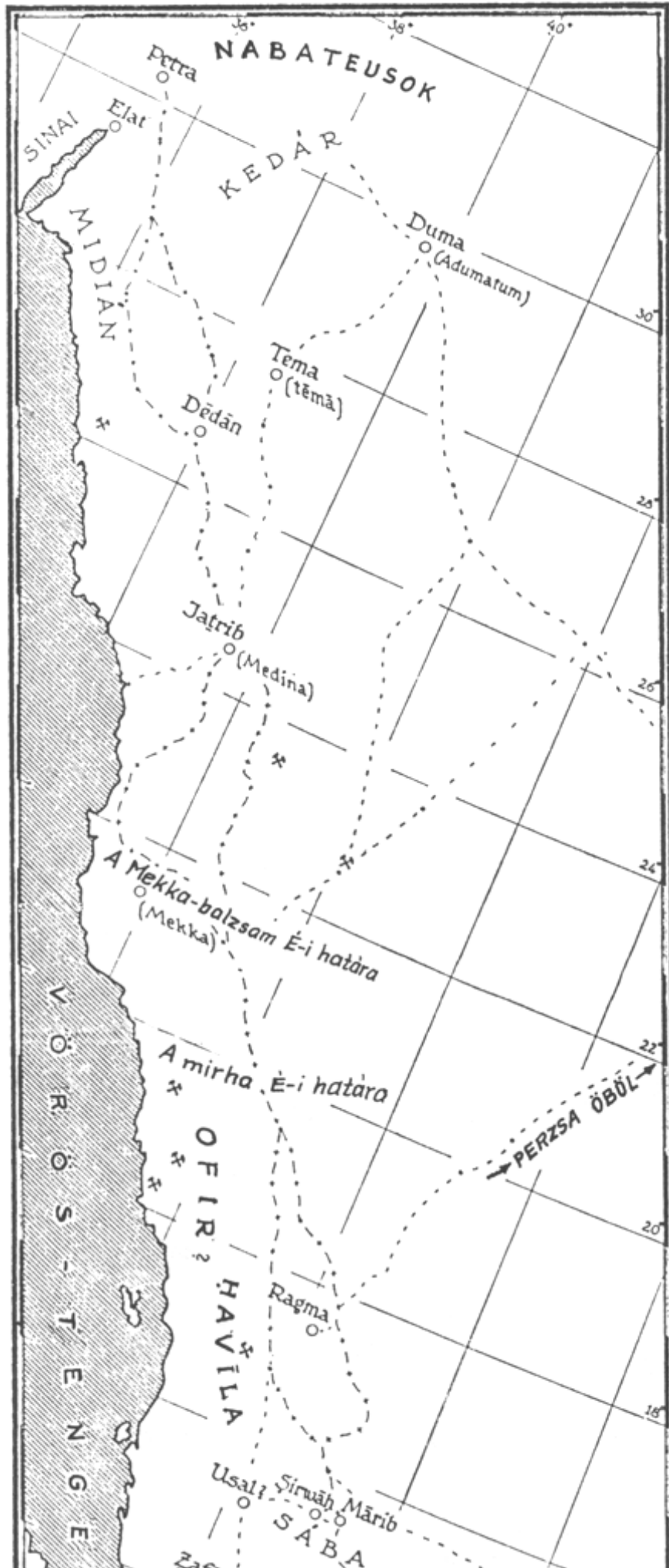
Apostolok Cselekedetei, ApCsel: protokanonikus úsz-i történeti könyv. – I. Elnevezése. Az ~ elnevezés Kr. u. 180: tűnik fel, és a kv.-et az ókori gör. praxeisz-irodalommal kapcsolja össze, mely híres személyiségek hőstetteit adta elő olykor aprólékos részletességgel. A cím nem pontosan fedí a kv. tartalmát, mert az ap.-ok nem hősök, hanem Krisztus és a Szentlélek eszközei (4,10; 9,15; 16,6), emellett azt sejteti, hogy az ap.-ok tört.-ét kapja az olvasó, pedig az 1,13 névsorán kívül csak Zebedeus fiait említi. A két főszereplő Péter és Pál ap., de ők is eltűnnek szem elől anélkül, hogy életük végéről megtudnánk valamit. – II. Keletkezése. Az ókeresztény hagyomány (Muratori-töredék, Ireneusz, Alexandriai Kelemen) egyhangúlag Lukácsot, az orvost és Pál kísérőjét mondja az ~ szerzőjének. Ezt a Lk és az ~ szókincsének, stílusának és teol.-jának olyan fokú összhangja is bizonyítja, amely csak azonos szerző esetében lehetséges. Az összhang ui. az ún. „mi” részek esetében is (16,10–17; 20,5–21,18; 27,1–28,16) megvan. Általános a vélemény, hogy az útleírásokhoz Lukács írásos feljegyzéseket használt, s ugyanígy egy antióchiai zsidó forrásból merítette Péter és István beszédeit is. – A Lk-hoz 180 k. készült antimarkionita előszó szerint az ~ röviddel Pál halála után Achájában készült. Az ApCsel 28,30 és 2Tim 4,16 alapján először Eusebiosz jutott arra a következtetésre, hogy Pál ap. első róm. fogsága után készült. Más katolikus exegéták még korábbra teszik a keletkezés idejét, mert a kv. nem tudósít Pál első perének végéről sem. Ma inkább az a vélemény, hogy az ~ Kr. u. 80–85 között készülhetett. – II. Tartalma. A Lk-ot folytatva az ~ azt mutatja be, hogy miként terjedt az ev. A Szentlélek erejéből Jeruzsálemtől kezdve Júdeán és Szamarián át Rómáig. Az üdvösség egyetemes örömhíre elszakad a zsidókereszténységtől és megkezdí hódító útját a pogányok között. Az ~ fő tárgya tehát Jézus működésének második szakasza, amelyet már a megdicsőült Úr hajt végre. Először Péter, majd a pogányok ap.-a, Pál áll előtérben (1,12–15,35; 15,36–28,31). Mindketten 10 alkalommal beszélnek a kv.-ben. – III. Műfaja. Az egész kv.-höz írt bevezetés (Lk 1,1–4) szerint a szerző tört.-i forrásokat dolgozott fel. Mégsem lehet egyszerűen tört.-i műnek tekinteni, mert forrásanyaga nem teljes, s mert a szerző tudatosan válogatott: csak azokat a tört.-eket szőtte bele, amelyek céljának megfeleltek. Nem tört.-író akart lenni, hanem → evangélista. Mint ilyen a róm. állam polgárait térítette, s hitvédelmi szempontokat is érvényesítve azt írta le az összegyűjtött hagyományból, ill. forrásokból kiemelt részletek alapján, hogy a különféle akadályok (a hitetlen zsidóktól elszenvedett üldözések, a zsidókeresztények kezdeti idegenkedése a pogányoktól, följelentések a róm. hatóságoknál, börtön, kihallgatás, hajótörés) ellenére, sőt azoknak köszönhetően milyen feltartóztathatatlannul terjedt az ev. A beszédek, amelyek a kv.-nek majdnem a harmadát teszik ki, s amelyeknek megfogalmazásán erősen látszik az ~ szerzőjének keze nyoma, a teljes mű célját szolgálják. Megértésükhöz elengedhetetlen az ósz-i háttér ismerete, de ugyanígy a gör.–róm. tört.-írás sajátosságaival is számolni kell. A leírt beszédek nem olyan „hitelesek”, mintha gyorsírással jegyezték volna le őket, de emiatt nem kell arra gondolni, hogy a feldolgozott hagyomány nem valódi. Így a Péter-beszédek az eredeti krisztológiai kérdésfeltevést és a zsidók körében végzett hithirdetést tanúsítják, Pál beszédei viszont, amelyeket a pogányok előtt tartott, az ap.-i időkben szokásos beszédek egy típusának felelnek meg (vö. ApCsel 17,22–31 és 1Tesz 1,9 kk.); areopáguszi beszéd. – IV. Történelmi értéke. Az ~ ősegyh.-ra vonatkozó adatainak hitelességét megalapozottan senki nem vonja kétségbe. A lényeges adatokat Pál levelei is megerősítik. A kv. második fele több tört.-i adatot közöl, mint az első. Sok adat profán forrásokból is igazolást nyert.

Appia: a Filem 2 említette keresztény nő neve, vsz. Filemon felesége.

Aquila (lat. vsz. 'északi ember'): **1.** pontuszi származású zsidó, aki feleségével (Priszka, Priscilla) Rómában élt, de a Claudius császár idején kitört zsidóüldözéskor Korintusba költözött; ekkor már keresztények lehettek. Sátorkészítéssel foglalkoztak, amiből Pál is élt. 2. missz. útján Pál náluk lakott (ApCsel 18,2 kk.). Efezusba is elkísérték Pált. Itt történt, hogy meghívták magukhoz Apollót, és segítették a megtérésben (18,18–26); a keresztények közösségét is ők fogadták be házukba (1Kor 16,19). Akkor is Efezusban voltak, amikor Pál az 1Kor-t írta (16,19), de később (Claudius halála után?) visszatértek Rómába (Róm 16,3–5). A 2Tim 4,19: Pál üdvözli őket. – **2.** → Szentírás. Fordításai.

Araba (héb. 'puszta'): a Palesztina É-i szélétől az Akabai-öbölhöz húzódó nagy árok neve az ÓSz-ben. A Holt-tengert is nevezték ~i-tengernek. Ma az árok Holt-tengertől D-re fekvő részének neve el-Araba, É-i része el-Ghor (→ Jordán-árok).

Arábia: Az arab szó, amely már az újasszír birodalom királyainak felirataiból is kimutatható, egészen tág értelemben a Szír–arab-sivatagban élő nomádokat jelölhette (vö. Iz 13,20; Jer 3,2); vö. 2Krón 9,14; Arábia; Iz 21,13; Dedán; Jer 25,24: Arábia). Hogy a habiruval (→ héberek) összefügg-e az arab szó, az kérdéses. Az ókori D-~ és Izr. közt a Kr. e. 1. évezred elejétől fennálló kapcsolatot újabban egy Bételben talált ókori délarab pecséttel igazolják. Az ÓSz későbbi kv.-eiben (Neh, Krón) az arab szó ismételt a perzsa provinciának, ~nak lakosait jelöli. Mai értelemben véve nem szerepelnek arabok az ÓSz-ben. A mai Arab-félszigeten letelepedve v. nomád módon élő törzsek az ÓSz-ben izmaeliták, joktaniták, keturiták, ill. ezek alcsoportjai: Kedár, Szeba, Dedán, Ofir. Ezekből alakult később a → nabateusok birodalma (Gal 1,17: Arábia néven), amelynek lakosai az ÓSz-ben úgy szerepelnek mint arabok (ApCsel 2,11). Még Pál is ~nak nevezi (Gal 1,17; 4,25) a Palesztinával határos pusztát, ill. sivatagot. – Az arab nyelv, amelyet a mai Arab-félszigeten élő beduinok beszéltek, és amely a délarab feliratokban maradt ránk (→ szabeusok) csak az ókori K megszűnte után fejlődött irodalmi nyelvvé, de a régi szemita nyelvek vizsgálata szempontjából nagyon fontos, mert az ószemita hangállományból és alaktani elemekből igen sok megőrződött benne.

9. Arábia

Arad: kánaánita város Beersebától 30 km-re K-re. A Kr. e. 4. évezred végétől 2700-ig, majd 1200-tól a Kr. u. 7. sz.-ig lakott hely volt. Salamon erőddé építette ki (Szám 21,1; 33,40; Bír 1,16). 1960 után ~ területén föltártak egy Jahve-templomot, melyet Jozija király használhatatlanná tett azért, hogy csak Jeruzsálemben legyen templom. Mindmáig ez az egyetlen régészeti vizsgálató Jahve-templom.

áradás: 1. Egyiptomban a → Nílus ~a a legfontosabb föltétele volt a bő aratásnak. Ilyenkor a víz magassága az 5–7 m-t is elérte, s a földművelőknek kellett gondoskodniuk irányításáról, gátak közé szorításáról. Ha túl magasra emelkedett a víz, elárasztotta és tönkretette a töltéseket és duzzasztókat, sőt a házakat és a falvakat is elsodorta; ha viszont túl alacsony volt, azokon a területeken, amelyeket nem árasztott el, öntözés nélkül nem lehetett a földet megművelni. Még ha jelentős területet árasztott is el a víz, akkor is előfordulhatott, hogy szűkös esztendők köszöntöttek be. Ez gyakrabban megesett, mint ahogy gondolnánk (az egyiptomiak nyelvében kb. 30 kifejezés utalt → éhínségre). Az ~ valódi okát az etióp uralom (Kr. e. 8. sz.) óta ismerték. Taharka uralma 6. évében (Kr. e. 683; → Tirhaka) a szokatlanul nagy, pusztító ~t maga a király is az istenek áldásaként magyarázta. Ám 8,8; 9,5: a föld (a gyász idején) emelkedik és süllyed, mint a Nílus. – 2. Palesztinában (Józs 3,15) a Jordán áradt ki, ha a Hermonon a hóolvadás ~t vont maga után. A bölcsesség képe az ~: úgy duzzad; gyarapszik a törv.-től, mint az Eufrátesz, aratáskor a Jordán, a Nílus v. szüretkor a Gichon. 2Kir 3,16–20: ha nem, esik eső, mégis víz árasztja el a völgyeket, az csoda.

áradat, ár: → ősvíz, → víz, → vízözön története.

Aradosz: → Arvad.

Aram-Naharaim: → arámok, → Paddan-Aram.

arám nyelv: ÉNy-i szemita nyelv, amely eredetileg azoknak az arám törzseknek volt a szemita nyelvjárása, amelyek Kr. e. 1200 k. behatoltak a szír-palesztinai kultúrterületre, és ott különféle államokat alapítottak (→ arámok). Bizonyos népcsoportok (Izr., Moáb, talán Edom is) átvették az ott beszélt kánaáni nyelvjárást, mások (É-on) megőrizték a maguk ősi nyelvét. Az ~ a régi Közel-K-en valóságos diadalmenetben terjedt, de később az arab nyelv háttérbe szorította, egészen azonban nem halt ki. Nagyon sok ~ű szöveget ismerünk. Nevezetesen: – 1. óarám ábécével írt föliratok Szíria É-i és középső részéből; közülük a legrégebbiek a Kr. e. 9. sz.-ból erednek, így pl. Zakar király fölirata Hamatból, Kilamuva és Bar-Rekub fölirata Szendsirliből. Valamivel későbbi eredetűek (Kr. e. 8. sz.) a Szefirében (Aleppótól 25 km-re DK-re) fönmaradt óarám föliratok. – 2. Mivel az arámok ütközőállamok voltak Izr. és a beható asszírok között, nyelvüket csakhamar megtanulták mind Izr. fiai, mind az asszírok. Ezt asszír föliratokon kívül a 2Kir 18,26 is tanúsítja. – 3. Már az újbabilóniai birodalom fönállása idején az ~ volt a Közel-K nemzetközi nyelve. Ez abból következett, hogy az Akhaimenidák az ~et tették meg kancelláriai nyelvnek a perzsa birodalom nagy részében (birodalmi arám). Így érthető, hogy a pehlevi és a szogdi nyelvben is találhatók ~ű ideogrammak. Kr. e. 600 k. Kánaán és Egyiptom között is az ~ volt a diplomáciai nyelv, ahogy ezt az adoni papiruszlevél (→ Adon) bizonyítja. – 4. Ezen a birodalmi ~en maradtak fön az elephantinei → papiruszok Egyiptomban. A Bibliában a birodalmi ~et Ezd 4,8–6,12 és Dán 2,4–7,28 (vö. Ter 34,47; Jer 10,11) képviseli. Figyelmet érdemel még egy babilóniai ékírással ~en írt levél, amely Urukából maradt fön (Kr. e. 3. sz.). Minthogy az ~ sokáig életben volt, különféle változatai keletkeztek: – a) a nabateus föliratok, amelyeket a → nabateusok birodalmának központjaiban (Petra, Bosztra, Hegra) találtak; ez a birodalom Kr. u. 105: róm. tartomány lett; – b) a Palmirából származó föliratok (Kr. u. 272-ig); – c) a Hatrából ismert föliratok (DK-re Moszultól); – d) a zsidók köznyelve a keresztény

időszámítás kezdetekor; Jeruzsálemben és Galileában más-más nyelvjárásban beszéltek (Mt 26,73). Néhány zsidó-arám kifejezés az ŰSz-be is belekerült, így → effata, → Maran Atha, rabbuni (→ rabbi), → Talita kum. Ebből az időből való egy ~ű szöveg is, amelyet Kumránban az 1. sz. barlangban találtak, az ún. Apokrif Genezis; ezenkívül Kr. u. 135: a Bar-Kohba-féle lázadásról is különféle dokumentumok (~en kívül héb. és gör. nyelven is). Némelyek azt gondolták, hogy a palesztinai Targumok nyelve alapján rekonstruálhatják Jézus anyanyelvét. P. Kahle azonban kimutatta, hogy erre a célra a szóban forgó Targumok alkalmatlanok. – A keresztény időszámítás kezdetekor használatos ~ek összefoglalóan a következőképpen csoportosíthatók: – 1. Nyugati ~: a) palesztinai-keresztény ~; ezt Szt. Jeromos óta – helytelenül – a kaldeusok nyelvének nevezték; – b) a → Targumok ~e; – c) a palesztinai Talmud ~e; – d) a samariaiak nyelve. – 2. Keleti ~: a) a babilóniai Talmud ~e; b) a manicheus és a mandeus irodalom ~e; – c) a szír nyelv, amely Edessza nyelvjárásából, a szír keresztények nyelvéből fejlődött ki. Ezen belül: α) a nesztoriánusok K-i szír nyelvjárása a perzsa birodalomban, amely a nesztoriánus misszió révén egészen Turkesztánig és Kínáig elterjedt, és ma a nesztoriánusok és a katolikus káldeusok liturgikus nyelve; – β) a jakobiták Ny-i szír nyelve a bizánci birodalomban, ma a jakobiták, a maroniták és a szír katolikusok liturgikus nyelve; – γ) az ószírből és óarámból keletkezett új szír nyelvjárás, amely Antilibanon 3 falujában, a Moszultól É-ra eső vidéken és az Urmia-tó környékén még ma is beszélt nyelv.

arámok: nép, amelynek legrégebb tört.-ét még homály borítja. Ám 9,7 szerint → Kirből származnak. Ha ez a Kir azonos Arábia É-i részével, Kaldu (→ káldeusok) hazájával, akkor Ám közlése egybevág a Ter 22,21 kk. genealógiájával, amely szerint Aram apja, az ~ ösatya Keszed (Kaldu) és Kenuel egyaránt Nachor fiai, így testvérek. Lábán is arám volt (25,20), sőt a MTörv 26,5 még Jákobot is arámnak mondja. Ebben az összefüggésben van szó az ŰSz-ben Aram-Naharaimról (a két folyam Arámjáról), a Tigris és az Eufrátesz felső folyása közti területről, a Balich, valamint a Habur folyók és mellékfolyóik vidékéről (Ter 24,10; 1Kron 19,16; Zsolt 60,2; → Paddan-Aram). Némelyek azt gondolták, hogy az ~ tört.-e nagyon messze múltig nyomon követhető (Naram-Szin-i fölirat), de még mindig bizonytalan, hogy a Kr. e. 12. sz.-nál régebbi időkig vissza lehet-e nyúlni. Annyi bizonyosra vehető, hogy Kr. e. 2000 k. a mezopotámiai területen, először az Eufrátesz középső folyása mentén, majd Mezopotámia D-i részén is föltűnt egy népcsoport, amelynek személynevei Ny-i szemita eredetre mutatnak (→ szemiták); ez a népcsoport tekinthető a később Palesztinában és Szíriában megjelent ~ első előfutárának. A Kr. e. 12. sz.-i asszír föliratok említenek aram-törzseket, amelyek a Szír–arab-pusztából benyomultak az asszír kultúrterületre, mégpedig ahlamé ('szövetséges') néven. Nagyobb állam alapításáig nem jutottak el; kisebb államokat is csak a Kr. e. 1. évezred elejétől alapítottak. – A szíriai arám államok közül az ŰSz-ben szerepel: – 1. Coba Antilibanon és a Szír–arab-pusztta között és a Beka-völgyben a Libanon és az Antilibanon között. Úgy látszik, hogy a szír belföldön messze É-ig kiterjeszkedő ~ egyfajta fönnhatóságot gyakoroltak. Ismert Hadad-Ezer király Rechob fia, akit Dávid legyőzött (2Sám 8,3–5.7 kk.). 8,8 említi Berotai városát (ma Beretan) és Betachot. Dávid óriási mennyiségű bronzot zsákmányolt e városban. A rézben, bronzban való gazdagság magyarázhatja az ország arám Coba ('vöröses') és gör. Khalkisz nevét. Dávid egy másik győzelméről a 10,6–19 tudósít; ugyanitt a cobai ~ szövetségesek a Bet-Rechob-i és a maachai ~kal. – 2. A Bet-Rechob-i ~ (10,6) kis állama az Adzslun K-i szélénél, az ammoniták területe mellett feküdt. Szám 13,21: Rechob nevű város a Hamatba vivő út elején; Bír 18,28: Bet-Rechob völgye. – 3. A maachai ~ (2Sám 10,6; Józs 13,11) állama Merds-Ajan vidékén terülhetett el a Libanon D-i sarka és az Antilibanon között. Ismeretes egy Abel-Bet-Maacha nevű város, amely korábban Izr. fiai kezében volt (2Sám 20,14–22), később azonban Benhadad elhódította (1Kir 15,20), III. Tiglat-Pilleszer pedig Asszíriához csatolta (2Kir 15,29). – 4. A gesuri ~ a maachai ~

szomszédságában éltek, valahol a Golan É-i végénél. – 5. A damaszkuszi ~ átmenetileg Dávid uralma alá kerültek (2Sám 8,5); államuk talán csak a régi Damaszkuszi városállam területére korlátozódott. Eljada fia, Rezon föllázadt Hadad-Ezer király ellen, megszerezte magának a hatalmat, és mint Damaszkuszi király Salamon uralma idején ellenséges volt Izr.-vel szemben (1Kir 11,23–25); ő volt a vezére az arám függetlenségi harcoknak. Benhadad idejében Damaszkuszi volt egész Szíriában a legnagyobb hatalom és hosszú ideig fő ellensége D-en Izr.-nek és É-on Asszíriának. Hazael elfoglalta az egész Jordánon túli területet, egészen az Arnonig. Damaszkuszi állandóan fokozódó hatalma ellen már kb. Kr. e. 800-tól hadakozott Asszíria. Miután az asszírok meghódították Babelt, és a két fronton folyó harcok vége szakadt, minden erejükkel Damaszkuszi ellen fordultak. III. Tiglat-Pilleszer Kr. e. 738: az arám területet Asszíriához csatolta, és Kr. e. 734: Damaszkuszt is elfoglalta (→ Hamat). Az asszírok politikai győzelmével szemben az ~ nagy kereskedelmi hatalomra tettek szert Asszíriában, ezt tanúsítja az is, hogy az → arám nyelv lett ott a kereskedelmi nyelv, s később világnyelvvé fejlődött. Ugyanez történt Babilóniában is: a kaldeusok (Kaldu) arámították a birodalmat, és az újbabilóniai dinasztiával politikailag is uralkodtak felette.

10. Arám íjász. Dombormű Kapara arám uralkodó gázai (Tell Halaf) palotájából. British Museum

arany: Az ÓSz-ben több héb. szó szerepel 'arany' értelemben; rendszerint zahab, költői színezettel harus, sagur 'szín~' értelemben, ketem vsz. szintén 'szín~', és mindig Ofir a birtokosjelzője (Ofir ~a) és paz 'tűzben próbált ~'. Ez a sok kifejezés egyértelműen tanúsítja, hogy Izr. fiai sokra értékelték az ~at. A hadizsákmányt (Bír 8,24–26; 2Sám 12,30) nem tekintve főleg Ofirból szereztek be (1Kir 9,28; 10,22), de vásároltak ~at Havilában (Ter 2,11), Sábában (Iz 60,6; Ez 27,22) és Rámában is (27,22). Ékszereket (Ter 24,22; Zsolt 45,10), kultikus felszerelési tárgyakat (Kiv 25: a szt. sátorba; 1Kir 7,48–50; 10,14–22: a salomoni templomba), edényfélét (Szám 7,14) és bálványszobrokat (Zsolt 115,4) készítettek belőle. De nem jelentett mindig tömör ~at, hanem csak ~lemezt, amivel bevonták (= bearanyozták) a bálványszobrokat (Iz 30,22; 40,19), egy esetben az elefántcsont trónt (1Kir 10,18), valamint a Templom ajtószármnyait és ajtófélfáit (2Kir 18,16). Kiv 28,6; 39,2: a főpap efodjával kapcsolatban ~hímzésre kell gondolnunk. ~ pénzérmék csak a későbbi időkben váltak ismertté. → aranyműves, → gyanta.

aranyborjú: I. Jerobeám Bétel és Dán szentélyében egy-egy ~t állított fel, a jeruzsálemi Templom ellenében, vetélkedésből s azért, hogy alattvalóit az ottani kultusztól elvonja (pl. 1Kir 12,25–33), de nem világos, hogy mit is kell e 2 ~n érteni. Minthogy az ~t korábban Jahve képmásának tartották, amit a király által idézett bemutató formula is tanúsít: „Nézd, Izrael, itt az istened, aki kivezetett Egyiptom földjéről” (1Kir 12,28; vö. Kiv 32,4.8; Neh 9,18), azért napjainkban W. Caspari, A. Alt és H. Th. Obbink nyomán elég általános az a vélemény, hogy az ~k a láthatatlanul rajtuk álló Jahve talapzatul szolgáló állatai (vö. az istenségek hettita, mezopotámiai és Szíria É-i részén elterjedt ábrázolásaival), tehát mintegy a Jahve trónjának tekintett láda mását kell bennük látni. Ugyanakkor O. Eissfeldt kultikus jelvénynek tartja az ~t. Végül: M. Weippert újra visszatért ahhoz a föltevéshez, hogy „Jahve képmása”-ként kell értelmeznünk, azzal a megszorítással, hogy az ~ nem Jahvét ábrázolta, hanem az időjárás istenségének jelképes állapotában az istenséget állította Izr. fiai elé (→ bika). Az így értelmezett ~ (Szamariában is?) ellen emel szót: Kiv 32; Oz 8,4–6 és talán Ám 4,4; 5,5 kk. Az ~ kultusza az ország É-i részének pusztulásával megszűnt, csak emlékezete maradt fenn (vö. Zsolt 106,19–21).

aranyműves, ötvös: Az ÓSz-ben (Neh 3,31 kk.; Iz 40,19; Jer 10,9: ötvösmester; Mal 3,2: ezüstolvasztó) munkájához tartozott a forrasztás, a granulálás, a domborítás, a cizellálás, az aranyozás. Palesztinában nagyon korán ismertté vált az ~ség, amint erre a Tell-Addzsulban felszínre került leletekből (Kr. e. 18–16. sz.) következtethetünk. Becaleel és Oholiáb Egyiptomban tanulta mesterségét (Kiv 31,1–6), ahol nagyon fejlett volt az ~ség.

Ararát: 1. terület Örményországban, az Araxész középső folyása mentén. Szancherib fiai, miután apjukat megölték, ide menekültek (2Kir 19,37; Iz 37,38). Az ékirásos emlékekben Urartu változatban szerepel, s a birodalom, amelyet jelöl, Kr. e. a 9–7. sz.-ban élte virágkorát (Jer 51,27). Lakói egy ékirásos feliratok által megőrzött, nem sémi nyelvet beszéltek. A terület neve később az ~ra korlátozódott, ahol a Ter 8,4 szerint Noé bárkája a vízözön után szárazra került. – 2. hegység és 5165 m magas hegycsúcs K-Törökországban.

arasz: → hossz mérték.

aratás: A Földközi-tenger mellékén és a Jordán vidékén máj. közepén kezdődött, s kb. 3 hónapig tartott (→ földművelés). Kézzel arattak; eszközül a sarló szolgált, amely kőből v. fém-ből készült. A sarlóst marokszedő férfiak v. nők követték; ezek gyűjtötték össze és kötötték kévébe a levágott gabonát. Az ~ az ígéretek beteljesedésének, a remény újraéledésének ideje; ha az ~ ideje elmúlik, akkor nincs többé remény (Jer 8,20). Az ~

kezdetét és végét eredetileg megünnepelték. A → pünkösöd kezdetben ~i ünnep volt (Kiv 23,16; 34,22), s ezt a jellegét sokáig megőrizte. Iz 9,2: ha győznek és zsákmányt osztanak, akkor Izr. fiai úgy örülnek, mint ~kor. Zsolt 126,5 kk.: akik könnyek közt vetnek, örömmel aratnak, s ha sírva vetettek is, ujjongva gyűjtik össze kéréiket – a száműzetésből hazatérők énekében, Izr. megújulásának bemutatására. Az első termés és a tized a Templomot illette. – Átvitt értelemben az ~ az ember cselekedeteinek következményeire utal; az ember azt aratja, amit vet (Jób 4,8; Péld 22,8; Sir 7,3; Oz 8,7; 10,12; 1Kor 9,11; 2Kor 9,6; Gal 6,7 kk.; vö. Jn 4,36–38). Mt 9,37 kk.: az ~ az Isten országának elérkezését, növekedését jelképezi, ahol ap.-okra, munkásokra van szükség. Jn 4,36–38: az ap.-ok, bár nem ők vetettek, hanem maga Jézus, learatják a termést. A próf.-knál és az ÚSz-ben az ~ a végső időket is jelképezi, arra az ítéletre utal, amelyet a világ végén tart Isten (Jo 5,10 kk.; Iz 27,1 kk.; Mt 3,12; 13,30.39; Mk 4,29; Jel 14,15 kk.). – A sarlóval elsősorban a messiási korra jellemző békét bemutató próf.-i szövegekben találkozunk (Iz 2,4; Mik 4,3; vö. Jo 4,10); másfelől az ítéletre vonatkozó jövendölésekben, leírásokban (Jo 4,10: „Öntsetek... lándzsát a sarlóból”) és az ÚSz-ben (Mk 4,29; Jel 14,15 kk.).

Arauna: vsz. hettita származású jebuzita férfi Jeruzsálemben, akinek szérűjét Dávid megvette, hogy oltárt építsen rajta (2Sám 24,16–25; 1Krón 21,15–30).

arc: 1. Isten ~a: A választott nép és Isten közötti kapcsolat megjelenítője (Szám 14,14), s e kapcsolat Isten jelenlétét tételezi föl népe körében (vö. Kiv 34,10–23). Isten ~a Isten személyes voltát jelzi. Isten az ember felé fordítja ~át és választottai előtt nem rejti el (33,15; Zsolt 10,11; 11,7; 22,25). Izr. fiai tudják, hogy Isten ~a a szentek szentjében, a szövetség ládája fölött virraszt, ezért helyezték a mannát és Áron vesszejét Isten ~a elé (Kiv 16,33), ezért nevezték a kitett kenyereket Isten ~a kenyérének (25,30; 35,13; 1Kir 7,48; vö. 1Sám 21,2), s ezért a papi szolgálat és a zarándoklat megjelenés Isten ~a előtt (Kiv 34,20; MTörv 10,8; 18,7; Zsolt 86,9). Ha valaki Isten irgalmát óhajtja, „Isten ~át keresi” (2Sám 21,7; 1Krón 16,11; Zsolt 24,16), s ha Isten segít, megmutatja ~át (4,7; 31,17). Isten ~ának fényessége jóakarátát jelzi (Szám 6,25; Zsolt 4,7; 44,4; 89,16). Amikor Isten ~át egy választotta felé fordítja, úgy, hogy az szemtől szembe („arcból arcba”) tud vele beszélni, ez rendkívüli kegyelem és a legközvetlenebb kapcsolat Isten és az ember között (Ter 32,20; Kiv 33,11.20). Ha ellenben Isten elfordítja v. elrejti ~át, ez baj és szerencsétlenség az ember számára (Jób 13,24). Isten azonban nagyobb annál, minthogy az ember szemtől szembe láthassa ~át: ha megpillantja, nem maradhat életben. Ha a Kiv 33,14-et és Szám 6,25-öt összevetjük a Kiv 33,20.23-mal és Iz 6-tal, az Isten és az ember közti különbség világossá válik. A későbbi szövegekben már feltűnik Isten egy másik jelenléte is (vö. 45,15). – Jézus Krisztus ~a: ~án ragyogott föl számunkra Isten dicsősége (2Kor 4,6). Rajta vált láthatóvá a senki által nem látott isteni ~ (Jn 1,18), olyannyira, hogy „aki engem látott, látta az Atyát” (14,9). Kín szenvedésében elcsúfították (Iz 52,14; Mk 14,65), mégis ez az ~ „az isteni lényeg képmása” (Zsid 1,3). Az ev. szolgálata által Krisztus ~a ragyog föl minden ember lelkiismeretében (2Kor 4,2). A jelenlegi „tükörben” látás (1Kor 13,12) a feltámadásban közvetlen látássá változik (Jel 22,3). – 2. Az ember ~a: a → szív tükre. Megjeleníti Isten és az ember kapcsolatát (Ter 4,5; 2Kor 3,18). Az öröm (Péld 15,13) és fájdalom (Iz 13,8; Jer 30,6), az ünneplés (Sir 13,26; Zsolt 104,15) és fáradság (Dán 1,10), a bánat (Neh 2,2) és a szigor (Sir 7,24) kifejezője. Kiváltság, ha valaki láthatja a király ~át (2Sám 14,32; Eszt 1,14), s a hódoló ember ~ra borul, azaz elrejti ~át a fölség előtt. Az ~ eltakarása a személy megsemmisítésének jele is lehet, ezért takarták el a halálraítéltek ~át (Eszt 7,8; vö. Mk 14,65). A tanítványok ~raborulása Jézus előtt istenségének szóló hódolat (Mt 17,6; 28,17).

Archelausz (gör.-ből 'a nép ura'): negyedes fejedelem, Nagy Heródes és Malthaké fia. Atyja halála után Kr. u. 4: Augustus megtette Júdea, Szamaria és Idumea negyedes fejedelmének. Az általa alapított Archelaiszban és Jerikóban pazar épületeket emelt.

Kegyetlen és népszerűtlen uralkodó volt: a főpapokat kénye-kedve szerint váltogatta, Jeruzsálemben egyszer 3000 embert öletett meg. Házassága botrány volt a zsidók szemében, mert elűzte 1. feleségét és kivégzett féltestvére (Alexander) elvált feleségét, Glaphürát vette el. Mt 2,22 szerint József ~ kegyetlensége miatt nem mert Júdeában megtelepedni, hanem Názaretbe, → Antipász országába költözött. A nép követséget küldött ~ ellen a császárhoz, aki Kr. u. 6: maga elé idézte ~t, megfosztotta uralkodói székétől és Galliába száműzte. Területe fölé → helytartót rendelt.

Archippusz (gör.-ből 'istállómaster'): Pál küzdőtársa, a Filemon házában összegyűlő keresztény közösség vezetője; vsz. Filemon fia, pap volt (Filem 2). Kolosszéban fontos szerepet töltött be. Pál hivatalának hűséges betöltésére buzdította (Kol 4,17).

arculütés: Megszégyenítő, durva bánásmódnak számított (1Kir 22,24; Iz 50,6; Mik 4,14; Zsolt 3,8; Siral 3,30; Jób 16,10; 2Krn 18,23). Iz 50,6: az → Isten szolgájának is osztályrészül jutott (vö. Jn 18,22; Mk 14,65; Jn 19,3; 1Pét 2,20 kk.); a tanítványoknak nem szabad elhárítaniuk, ellenkezőleg: annak, aki megüti jobb arcukat, oda kell tartaniuk a balt is (Mt 5,39; Lk 6,29; 1Pét 2,20). A 2Kor 12,7 szerint Pált a sátán angyala csapkodta arcul, nehogy elbízsa magát.

Areiosz (gör. 'Árész hadúrnak szentelt'): Spárta királya (ur. Kr. e. 309–265). Amikor Makkabeus Jonatán meg akarta újítani a spártaiakkal a szövetséget, idézte ~nak Oniász főpaphoz írt levelét, amelyben a 2 nép testvéri kapcsolatáról beszél (1Mak 12,20–23).

Areopagita Dénes: athéni férfi, az Areopagusz tagja, aki Pál ap. beszéde után megtért (ApCsel 17,34). A hagyomány szerint Athén 1. püspöke lett.

Areopagusz (gör. 'Áresz dombja'): egy sziklás domb és egy csarnok neve Athénban, a cserepesek kirakodóhelye mellett. E csarnokban intézték az ügyeket Athén előljárói, az areopagiták. Pál itt beszélt az athéniakhoz (ApCsel 17,19–34).

Aretász (arab 'fémműves'): négy nabateus király neve. **1.** I. ~ Kr. e. 169: elfogatta → Jázont, aki megszerezte magának a főpapságot (2Mak 5,8); az ő uralma alatt jászódtak le az 1Mak 5,25 és a 2Mak 5,10 által leírt események. – **2.** II. ~ (ur. Kr. e. 96 k.) – **3.** III. ~ (ur. Kr. e. 18 k.) – **4.** IV. ~ (ur. Kr. e. 9–Kr. u. 40.). Heródes → Antipász feleségül vette a leányát, de később Heródiás miatt eltaszította. Emiatt ~ megtámadta Antipászt (Kr. u. 36–37), de vsz. vereséget szenvedett. Pál megtérése idején Damaszkusz fölött is ő uralkodott, Pálnak az ő helytartója elől sikerült elmenekülnie (34–37-ben; 2Kor 11,32 kk.; ApCsel 9,23–25).

Arfaxád: a médek királya (Jud 1,1–5), Ekbatana építője. Nebukadnezár megtámadta és legyőzte. A kumráni iratokban előfordul (1Qm 2,11), egyéb tört.-i források nem említik.

Argob: terület a Jordántól K-re, Básánnal együtt Salamon birodalmának egyik kerülete (1Kir 4,13; vö. MTörv 3,4.13).

Ariel (héb. 'Isten oroslánja?'): **1.** személy- és nemzetségnév (Ezd 8,16; Ter 46,16; Szám 26,17). – **2.** Iz 29,1–7 „a várost, ahol Dávid lakott”, azaz Jeruzsálemet szintén ~nek nevezi, de föltehetően 'Isten tűzhelye' értelemben (vö. Ez 43,15 kk.), az égőáldozat oltárára utalva, ahol állandóan égett az áldozathoz a tűz.

Arimatea: → Ráma efraimi város gör. neve.

Arimateai József: → József.

Arisztarchusz (gör. vsz. 'kiváló uralkodó'). Pál ap. útítársa és sorstársa az efezusi zavargás idején (ApCsel 19,29). Macedóniából, Tesszalonikából származott, és hazájába is elkísérte Pált (20,4), majd vele tartott Jeruzsálemből Rómába is (27,2), ahol – vsz. önként – a fogságban is osztozott Pállal (Kol 4,10; Filem 24).

Ariszteász levele: beszámoló a → Hetvenes fordítás keletkezéséről. A levelet II. Ptolemaiosz Philadelphosz fáraó (ur. Kr. e. 285–247) Ariszteász nevű tisztviselője írta a testvérének, Philokratésznak. Elbeszéli, hogy a fáraó kívánságára Jeruzsálembé utazott, hogy tájékoztadjék a zsidó → Pentateuchusról és megfelelő fordítókat keressen, akik gör. nyelvre lefordítják. Minden törzsből 6, összesen 72 fordítót hozott magával, akik Phárosz szigetén 72 nap alatt elkészítették a fordítást, melyet az alexandriai közösség elfogadott. Emellett Ariszteász magyarázza a zsidó étkezési törv.-eket, idézi a fáraóval folytatott etikai témájú beszélgetéseit. – Valójában Kr. e. a 2.–Kr. u. az 1. sz. között készült hamisítvány, mely a Törvényt magasztalja és fölényét bizonyítja a gör. bölcsélet fölött.

Arisztobulosz (gör. 'a tanácsban kiváló' v. 'kiváló tanácsos'): férfinév. **1.** Egyiptomi zsidó pap, a 2Mak 1,10–2,18-ban idézett levél címzettje. Ptolemaiosz Philometor (ur. Kr. e. 180–145) nevelője. Vsz. azonos azzal a zsidó vallásfilozófussal, aki Philo előfutára volt, s Alexandriai Kelemen és Euszébiosz szerint egy allegorikus kommentárt írt Mózes 5 kv.-éhez. – **2.** I. ~, Johannesz Hürkánosz fia, király (ur. Kr. e. 104–103). – **3.** II. ~, Alexandrosz Janneusz fia, király (ur. Kr. e. 67–63). Pompeiustól vette a királyságot, de kegyvesztett lett; amikor Pompeius bevette Jeruzsálemet, ~t családotul Rómába hurcolta. – **4.** A hasmoneus Mariamné öccse, Nagy Heródes 16 éves korában főpappá tette, de Kr. e. 36-ban Jerikóban megölette. – **5.** Nagy Heródes és a hasmoneus Mariamné fia. Heródes Kr. e. 7-ben testvérével, Alexanderral együtt kivégeztette. – **6.** Római keresztény férfi, akinek háza népét Pál üdvözölte (Róm 16,10).

Arjoch (héb. vsz. 'nemes'): az ÓSz-ben 3 személy neve. A legjelentősebb közülük Ellaszár királya, Amráfel szövetségese (Ter 14,1.9).

arkangyal: → főangyal.

Arnon: folyó, ill. nagyobb patak, amely a Szír–Arab-fennsíkon ered, s a téli esőzések idején felgyülemlett vizet szállítja – hegyek közé beékelődött medrében – K felől a Holt-tengerbe. Az ÓSz-ben határ Moáb és az amoritáknak tőle É-ra fekvő birodalma közt (Szám 21,13.24.26; MTörv 2,24.36). A Jordán K-i oldalán letelepült izr.-knek is az ~ volt a D-i határa (Józs 12,1 kk.; 13,9; Bír 11 kk.).

árny: → lélek.

árnyék (héb. sél, gör. szkiá): A tető (Ter 19,8), a sátor (Jón 4,5), a szikla (Iz 32,2), a hegy (Bír 9,36), de főleg a magasra növvő növények (Jón 4,6: ricinusbokor, Jób 40,22: lótusz; Zsolt 80,9 kk.: szőlő; Bír 9,15: túskebokor, Mk 4,32: mustár) és a fák adják az ~ot. A fák alatt keresnek védelmet az emberek a nap és a hőség ellen (vö. 1Kir 19,4; Jób 7,2), itt találkoznak a szerelmesek (Én 2,3). Amikor a fa az uralkodót és a hatalmakat jelképezi, akkor az ~ oltalomra, menedékre utal (Bír 9,15; Zsolt 8,9 kk.; Sir 14,27; Ez 17,23; 31,6.12.17; 1QH 6,15); ahogy olykor önmagában is oltalom az ~ (Szám 14,9), különösen, ha Istené (Zsolt 91,1; Oz 14,8); mint a felhő (Iz 4,5 kk.; 25,4), az Isten keze (49,2; 51,16), ill szárnya (Zsolt 17,8; 36,8; 57,2; 63,8) is ~ot ad, oltalmat nyújt; Jahve fölkejtjének ~a szintén oltalom (Siral 4,20). Az ~ mozgása (vö. Bír 9,36; Préd 8,13), amelyet a → napóráról lehet leolvasni (2Kir 20,9 kk.; Iz 38,8) a gyorsan elmúló, tovatűnő idő képzetét kelti fel (Sir 34,2: csak a balga kapkod az ~ után), úgyhogy az ember (Jób 14,2; Zsolt 109,23), az ember napjai (1Kron 29,15; Jób 8,9; Zsolt 102,12; 144,4; Préd 6,12), az élet (Bölcs 2,5), egyáltalán: a dolgok (5,9) ~hoz hasonlíthatók. – az ÚSz-ben a héb. salmavet (tkp. sötétség) népetimológiával szétbontva (sel és mavet 'halál'), ill. úgy él tovább, ahogy a LXX gör.-ül visszaadja (szkia tanaton 'halál árnyéka') Lk 1,79: a halál ~ában és Mt 4,16: a halál országában és ~ában (vö. Iz 9,1). Kol 2,17: az ÓSz csak ~a a jövődönék; a valóság Krisztus; ugyanígy Zsid 8,5; 10,1 is (hellén hatás). Ugyanakkor a beárnyékolás, az ~kal beborítás Lk 1,35 (angyali üdvözlet) és Mk 9,7

(Jézus színeváltozása) ahhoz a gondolathoz n (Kiv 40,35) az Isten van jelen mindenható erejével.

Aroer (héb. 'borókabokor'): moábita város az Arnon jobb partján (MTörv 2,36). Izr. fiai elfoglalták (Józs 12,2); Gád (13,9; vö. Szám 32,34) v. Ruben (Józs 13,16; vö. 1Krón 5,8) birtoka lett. Dávid ~ban kezdte a nép számlálását (2Sám 24,5). Mesa király alatt moábita, Jehu alatt arám (2Kir 10,33), később ismét moábita város (Jer 48,19). Ma Hirbet Aráir.

Áron: az első főpap. A régebbi, → Elohista hagyomány szerint levita, Mózes testvére (Kiv 4,14). Amikor az Úr Mózesnek azt a küldetést adta, hogy Izr. fiait vezesse ki Egyiptomból, ~t rendelte melléje „száj”-nak (4,14–17), ill. próf.-nak (7,1). Később csodatevőként szerepel (8,1–11.12–25). Az → amalekiták elleni harcban támogatta Mózes (17,10–13), és a Sínai-hegyre is elkísérte (19,24). A nép rávette, hogy öntsön egy → aranyborjút és emeljen neki oltárt (32,1–6.21–24; ApCsel 7,40 kk.). Amikor Mózes kusita nőt vett feleségül, Mirjammal együtt ~ is szembefordult vele (Szám 12,1–15). MTörv 10,6: Mozerotban temették el, de a Szám 20,22–29; 33,38 kk. és MTörv 32,50 szerint a Hór hegyén halt meg. A Josephus Flaviusig visszamenő zsidó hagyomány Petra közelében, a Dzsebel-Harunon tiszteli a sírját. – A későbbi papi hagyományban, miként Mózes, ~ is úgy szerepel, mint Amrám és Jokabed fia (Kiv 6,20). Három évvel volt idősebb Mózesnél (7,7). Felesége, Eliseba 4 fiút szült neki: Nadabot, Abihut, Eleázárt és Itamárt (6,23). Mózes segítőtársa (7,1 kk.), s ami még fontosabb, ő a névadó őse „~ fiainak”, akik a papi nemzetséget alkották (28,1 kk.), és az első főpap is ő volt (28,3 kk.; 39,1 kk.; Lev 8–10). Maga Jahve igazolta Abirám, Dátán és Korach lázadásakor és akkor, amikor → Áron vesszeje kivirágzott (Szám 16,1 kk.; vö. Zsid 9,4). Így a papság ~ házaként szerepel a Zsolt-ban. Az ÚSz-ben csak a Zsid 5,1–10; 7,1 kk. említi mint Krisztusnak, a tökéletes és örök főpaprak típusát.

ároni áldás: „Áldjon meg az Úr és oltalmazzon! Ragyogtassa rád arcát az Úr és legyen hozzád jóságos! Fordítsa feléd arcát az Úr és szerezzon neked üdvösséget!” (Szám 6,24–26). Áron és fiai, a papok e hármassal mondták → áldást Izr. fiaira. – A héb.-ben 3, 5, 7 szóból álló, ritmikus formula. A templomi liturgiában záróáldás lehetett (vö. Lev 9,22 kk.; MTörv 10,8; 21,5). A katolikus liturgiában nem honosodott meg, csak néha tűnik fel, magánhasználatban, pl. Assiszi Szt. Ferencnél. Luther és a reformátorok tudatosan használták.

Áron vesszeje: kivirágzott bot, amellyel Jahve Áron papságát tanúsította. → Abirám és társai lázadása után az Úr elrendelte, hogy helyezzenek el 12 botot a frigyláda előtt, s akinek botja kivirágzik, az az általa választott pap. Áron botja virágzott ki, és az Úr kívánságára – örök emlékezetül – a szövetség ládájában helyezték el (Szám 17,16–26).

árpa: Palesztinában már a bronzkorban termesztették. Elsősorban állatok takarmányozására szolgált (1Kir 5,8), de kenyeret is sütöttek belőle (2Sám 17,28; vö. 2Kir 7,1; 2Krón 2,14), még a jómódúak is (Bír 7,13; 2Kir 4,42; Jn 6,9). Sörkészítéshez szintén felhasználhatták. A → gabonanövények közül először az ~t aratták, a tenger mellékén és a Jordán völgyében már ápr.-ban, a hegyvidéken máj. közepén (vö. Kiv 9,31). Minthogy az ~lisztből készült tésztát nem nyújthatták, csak ellapíthatták, az ~kenyér vastagabb lehetett, mint a többi kenyérfajta (vö. Bír 7,13: a midianita álma az ~kenyéréről).

Arpachsád: Szem leszármazottja, szemita nép (Ter 10,2; vö. 11,10–13; 1Krón 1,17.24). Jézus ősei között is szerepel (Lk 3,36).

Arpad: városállam Szíriában (Tell-Erfád), Aleppótól 30 km-re É-ra. Első ízben III. Adadnerar „Arpad ellen vezetett hadjáratá”-ban szerepel (Kr. e. 805). Nagyobb jelentőségű csak a Kr. e. 8. sz.-ban, Matiel idejében lett ez a földrajzilag kedvező fekvésű állam. Matiel Urartu királyával, III. Szardurral szövetségbe kötődve sikertelen háborút viselt III. Tiglat-Pilleszer

ellen. Az ÓSz az asszír birodalomba való beolvadására célozva utal rá (2Kir 18,34; Iz 10,9; Jer 49,23).

ártatlansági eskü: különleges eskü olyan esetekben, amikor valaki a vele szemben felhozott vád ellenében nem tudta tanúkkal bizonyítani ártatlanságát (Kiv 22,10; Lev 5,22; s részben Szám 5,11–30).

Artaxerxész: perzsa uralkodók. – **1. I.** ~ Makrokheir, Longimanus, 'Hosszúkezű' (ur. Kr. e. 465–423) a profán tört.-i források szerint erélytelen, befolyásolható uralkodó volt. Még legfontosabb görögországi és egyiptomi hadjáratait is hadvezéreire bízta. Vsz. róla szól Ezd 4,7–23; 6,14; 7,1–26; 8,1; Neh 2,1; 5,14; 13,6. – **2. II.** ~ (ur. Kr. e. 404–358). – **3. III.** ~ (ur. Kr. e. 358–338).

Artemász (gör. Artemidorosz, 'Artemisz ajándéka' rövid változata): keresztény férfi, akit Pál Tituszhoz szándékozott küldeni (Tit 3,12).

Artemisz (a lat. Diana gör. megfelelője): a gör. mitológiában Zeusz leánya. A gör. félszigeten a vadászat szűz istennőjeként, Kisázsiaiában a termékenység szimbólumaként („Magna Mater”) tisztelték. Az ÚSz-ben az efezusi ~ szerepel. Pál ap. még látta a világ 7 csodája közé számított efezusi ~-templomot, ahol szobra volt. ~ ünnepe, az ephesia orgiába torkollt (ApCsel 19,23–40).

Arvad: föníciai város (a hasonló nevű szigeten) a szíriai partvidéken. Egyiptomi és asszír források említik, s már a Kr. e. 14. sz.-ban virágzó kereskedővárosnak számított (vö. Ez 27,8.11); Kr. e. 1125–625: rövidebb időszakokat leszámítva Asszíria adófizetője; Kr. e. 604: Babilónia uralta; Kr. e. 539: perzsa, Kr. e. 333: gör., Kr. e. 64: róm, hatalom alá került. A gör.–róm. időben Aradosz néven ismert fontos kereskedőváros. A Ter 10,18 és az 1Krón 1,16 a kánaániták közé sorolja az arvaditákat. Lucius róm. konzul a zsidókkal kötött barátsági szerződés tartalmát ~nak is tudtára adta (1Mak 15,23). Ma Er-Ruwád.

árvák: az esetek zömében apa nélkül maradt gyerekek. Az özvegyekkel és az idegenekkel egyetemben oltalomra szorulnak, és kötelező is a védelmük és megsegítésük. Minden 3. esztendőben tizedet élveznek (MTörv 14,29; 26,12 kk.), joguk van aratás, ill. szüret után böngészni (24,19–21), nem szabad őket sanyargatni, jogaikból kiforgatni, elnyomni (Kiv 22,21; MTörv 24,17; 27,19; Iz 10,2; Jer 7,6; 22,3; Zak 7,10; Péld 23,10 stb.). – Meglátogatásuk és vigasztalásuk hozzátartozik „az igazi, tiszta vallásosság”-hoz (Jak 1,27). – Jézus nem hagyja árván tanítványait (Jn 14,18).

as: → pénzérme.

Asdod, Azotosz, Azótus: eredetileg anakita (Józs 11,22), Kr. e. a 12. sz. óta filiszteus városállam. Az ugariti források szerint kereskedelmi kapcsolatban állt Askelonnal és Akkóval. → Dágonnak volt itt temploma (1Sám 5,2). Józs 15,46: Júdához tartozott, s míg III. Tiglat-Pilleszer, ill. II. Szárgon el nem foglalta (Iz 20,1) független volt. Falait Uzija lerombolta (2Krón 26,6), de föltehetően hamarosan újjáépítették. Mint filiszteus városnak a prof.-k a vesztét jövendölték (Jer 25,20; Ám 1,8; Szof 2,4; Zak 9,6). 29 éves ostrom után elfoglalta I. Pszammetik fáraó, ezért Jer 25,20: „Asdod maradéka”. Később vsz. Azotosz perzsa tartomány fővárosa (vö. 1Mak 5,68; 16,10). Neh 4,1: lakói annak a szövetségnek a tagjai, amely meg akarta akadályozni Jeruzsálem újjáépítését. Sok zsidó vett ~ból feleséget (13,23 kk.; a 13,24 említette ~i nyelv a filiszteusok nyelve lehetett). A Kr. e. 2. sz.-ban Makkabeus Júdás (1Mak 5,68), Jonatán (10,84; 11,4) és Júdás testvére, János (16,10) megtámadta, majd el is foglalta ~ot. Kr. e. 63: Pompeius szabad városállammá nyilvánította. Nagy Heródes halála után Szalóméra maradt, Kr. u. 10: Lívia birtoka. – Fülöp „egyszerre ~ban találta magát, s útközben hirdette az evangéliumot minden városban” (ApCsel 8,40). – A bibliai ~ az egykori arab Isdud helyén állott, kb. 7 km-re D-re a mai ~tól. 1962 óta kb. 22

településréteget tártak föl a korai bronzkortól a bizánci időkig. A Kr. e. 13. sz.-ban lerombolták (az izr.-iták?), majd II. Szárgon pusztította el (ennek bizonyítéka a bazalt győzelmi sztélé töredéke), s talán Nebukadnezár is feldúlta. – A fölszínre került tömerdek bíborcsiga arra enged következtetni, hogy ~ban virágzott a bíborkelme-készítés. Ma Ashdod.

Áser (a Ter 30,13 a héb. 'boldognak lenni' szóhoz kapcsolja): a tizenkét páttriárka egyike, Jákobnak és Leának, ill. Lea szolgálójának, Szilpának a fia (30,13). Leszármazottai: 46,17; Szám 26,44–47; 1Krán 7,30–40; jellemzésük az ún. Jákob-, ill. Mózes-áldásban: Ter 49,20; MTörv 33,24. Számuk 41 500: Szám 1,40; 53 400: 26,44–47, ill. 26 000 férfi: 1Krán 7,40. Galileában a hegyvidék Ny-i része és a tenger melléke jutott nekik; a sorsvetés és örökrészük (túlzó) leírása: Józs 19,24–31. ~ törzse a maga területén meglehetősen önálló életet élt (Bír 5,17). Salamon idejében egy területet alkotott Bealottal (1Kir 4,16). A törzsből némelyek részt vettek a Hiszkija által rendezett pászkaünnepen (2Krán 30,11). – Az ~ név egyiptomi szövegekben is előfordul.

Asera: **1.** a termékenység istennője, Baal női párja. Mind Izr.-ben, mind Júdában elterjedt a tisztelete; Aza ugyan ledöntötte a bálványt, amit Maacha emelt neki (1Kir 15,13), de Manassze idején még a jeruzsálemi templomban is tisztelték (vö. 2Kir 21,3.7). Saját prof.-i voltak a Baaléi mellett (1Kir 18,19), valamint saját edényei (2Kir 23,4), sőt lakásai is, ahol a kéjnök fátyolt szőttek neki (23,4). → még Astarte. – **2.** asera: kultikus tiszteletben részesített fa v. oszlop, amely az istennőt szimbolizálta. Az oszlop fából való volt (vö. Bír 6,26), „csinálták maguknak” (1Kir 14,15), ültették (MTörv 16,21), emelték (1Kir 14,23) v. állították (2Kir 17,10; 2Krán 33,19; Iz 27,9) őket, ill. elégették (MTörv 12,3; 2Kir 23,6.15), kivágták (MTörv 7,5; Bír 6,25.28.30), kidöntötték (2Kir 18,4; 23,14), összetörték, lerombolták, szétzúzták, kiirtották (2Krán 14,2; 31,1; 34,4; Mik 5,13). Naposzlopok, (Iz 17,8), oltárok (Jer 17,2) közelében állt v. magaslati helyek mellett, ill. más „faragott és öntött képek” társaságában (2Krán 17,6; 34,3).

Asia, Ázsia: A Bibliában 3 jelentésben szerepel: **1.** A → Szeleukidák birodalma, amely az isszoszi csata után Kisáziára és Elő-Ázsiára terjedt ki, Helleszpontosztól Jaxarteszig. Ez a névhasználat azután is tovább élt, hogy a Magnészia mellett vívott csata (Kr. e. 189) folyományaképpen III. Antiokhosz Kisáziát kénytelen volt átengedni a róm.-aknak (1Mak 8,6; 11,13; 12,39; 13,32; 2Mak 10,24). – **2.** Asia proconsularis: róm. tartomány. Kr. e. 129: alakították Pergamon utolsó királyának, III. Attalosznak a birodalmából, s Mízia, Lídia, Karia és Frígia területét foglalta magában (ApCsel; Róm 16,6; 1Kor 16,19; 2Kor 1,8; 2Tim 1,15; 1Pét 1,1; Jel 1,4.11). – **3.** Ugyanez Frígia nélkül (ApCsel 2,9). Pál kísérői közül ~i volt Trofimusz és Tichikusz (20,4 kk.; 2Tim 4,20).

11. Asia

Asima: a Szamariába költözött hamati telepesek istene (2Kir 17,30). Vsz. ~ tiszteletét nevezi Ámosz „Szamaria bűné”-nek (Ám 8,14).

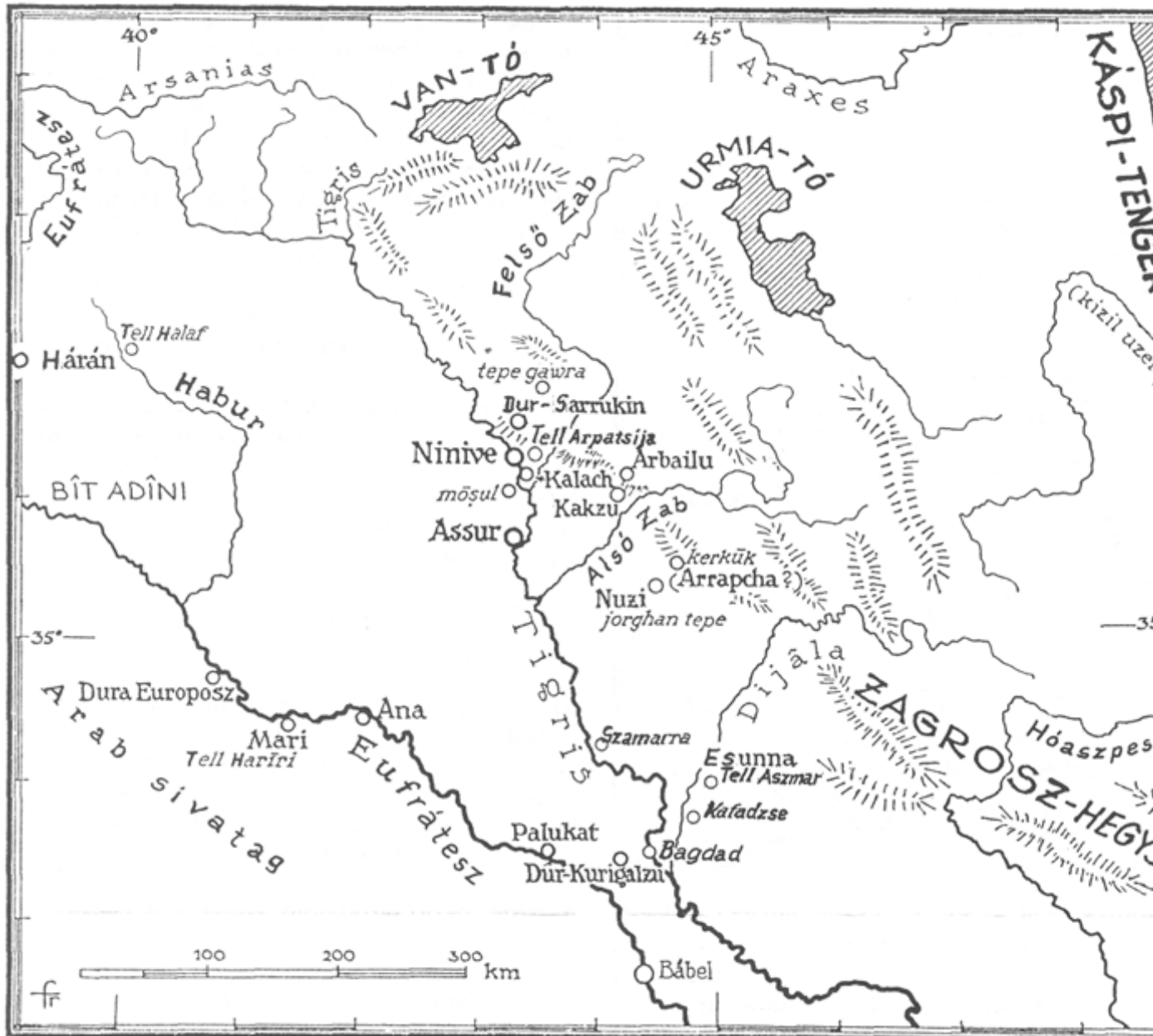
Askelón, Askalon, Aszkalon: kánaáni városállam. A 11. dinasztia idejéből való egyiptomi források említik. Az ugariti szövegekben, valamint az → amarnai levelekben szintén szerepel. Kr. e. 1280: II. Ramszesz meghódította, s templomot emelt benne Ptah tiszteletére. Kr. e.

1200 táján filiszteus városállam. A környékét avviták lakták (MTörv 2,23; Józs 13,3). A Bír 1,18 alapján föltehető, hogy Júda elfoglalta, de vsz. független maradt (vö. Józs 13,3; Bír 14,19; 1Sám 6,17; 2Sám 1,20), míg III. Tiglat-Pilleszer meg nem hódította (Kr. e. 704). Szancherib, akinek Cidkija lázadása után került birtokába, kiterjesztette ~ hatalmát. A próf.-k mint filiszteus városnak a vesztét jövendölték (Jer 25,20; 47,5.7; Ám 1,8; Szof 2,7; Zak 9,5). A perzsa uralom idején Tíruszhoz tartozott, a hellén korszakban ellenséges volt a zsidókkal szemben (1Mak 10,86; 11,60; 12,33). Kr. e. 104: pénzverési jogú szabad város. Talán itt született Nagy Heródes; innen származott Antiokhosz és Ptolemaiosz is. Az angolok ásatásai során csak róm. kori leletek kerültek felszínre, de próbaásatások alkalmával késő bronzkori v. a vaskor elejéről való hamut is találtak.

Askenász, Askenáz: a népek táblája (Ter 10,3) szerint Jáfet unokája. Jer 51,27: vsz. Kisázsia ÉK-i részét jelzi. Az ~ név tovább él a lengyel és német területen élő szórvány zsidóság jelzőjeként, megkülönböztetésül a spanyol–portugál területen élő szefárd szórvánnyal szemben.

Asszír: ókori birodalom. Határai: a Tigris és az Eufrátesz felső folyása, a Hábur és az Alsó-Zab folyó, valamint a Zagrosz és a Tauros-hegység. – Éghajlata hűvösebb és csapadékosabb volt, mint Babilóniáé, s bár a dombvidékeken gabonát termesztettek, szegényebb volt annál. – Története: Azokból a harcokból, amelyek a különféle törzsek és fejedelmek közt a Kr. e. 3. évezredtől folytak, Kr. e. 1750 táján Asszur fejedelme került ki győztesen, de Hammuráppal és a hettitákkal szemben nem tudta Mezopotámia feletti uralmát megtartani. Fél évezreddel később ~ egy időre hatalmába kerítette Babilont, mindamelllett asszír birodalom valójában csak II. Asszurnaszirpal (ur. Kr. e. 884–859) idején jött létre, aki hozzávetőleg akkor lépett trónra, amikor Izr.-ben Omri. II. Asszurnaszirpal elsősorban a föníciaiak és az örmények leigázására törekedett (→ Karkemis); arra, hogy „a nagy tengerben moshassa le kardját”. Utóda, III. Szalmanasszár (ur. Kr. e. 858–823) Damaszkusz felé vonult és először Izr.-t támadta meg. Damaszkusz vezetésével 12 városállam szövetséget kötött ~ ellen (Kr. e. 854: ütközet Karkarnál), s ebbe a szövetségbe Izr. királya, Acháb is belépett (utódai vsz. már nem voltak tagjai a szövetségnek). Amikor Kr. e. 841: III. Szalmanasszár legyőzte Damaszkusz királyát, Hazaelet, Izr. királya, Jehu adózásra kényszerült. Kr. e. 823–746: ~ különféle nehézségekkel küzdött. Közben Izr. királya, II. Jerobeám megkísérelte, hogy diplomáciai úton biztosítsa Izr. békéjét. (Lehetséges, hogy Jónás próf. ninivei küldetésének is ez volt a tört.-i háttere.) III. Tiglat-Pilleszer (ur. Kr. e. 745–726) először a Ny-i államoknak egy újabb szövetségével számolt le (Kr. e. 738), amelyben Izr. is részt vett; ennek következtében Izr. királyát, Menachemet 1000 ezüst talentum adó fizetésére kényszerítette. Pekach uralma idején III. Tiglat-Pilleszer betört Izr.-be és több helységet elfoglalt, lakosaikat elhurcolta (2Kir 15,29; 1Krn 5,6.26); emiatt Hósea összeesküvést szőtt Pekach ellen (2Kir 15,30). Damaszkusz ellen védelmet keresve Júda királya, Acház szintén adófizetője lett III. Tiglat-Pilleszernek (16,7.10; 2Krn 28,20–21). Végül Babilont is meghódította III. Tiglat-Pilleszer (Kr. e. 729), és fölvette a Babilon királya címet. Fia, V. Szalmanasszár (ur. Kr. e. 726–722) sorra megfékezte az elődei által leigázott népeket, ill. államokat, amelyek fellázadtak. Így felvonult Izr. királya, Hósea ellen is, elfogta és börtönbe vetette (2Kir 17,1 kk.), majd megostromolta Szamariát. Szamaria sokáig tartotta magát, de II. Szárgon (ur. Kr. e. 722–705) V. Szalmanasszár utóda elfoglalta (Kr. e. 721). A vezetőket elhurcolta, s más leigázott népeket telepített az országba (ezek utódai a „szamariaiak”). Izr. ~ tartománya lett. II. Szárgon Szíriában is sikeresen hódított, elfoglalta Ciprust, s Babilonra is újra kiterjesztette ~ hatalmát. Fia, Szancherib (ur. Kr. e. 705–681) arra kényszerült, hogy megerősítse a birodalomban az asszírok hatalmát. Ezt a helyzetet igyekezett Júda királya, Hiszkija kihasználni, hogy Jeruzsálemben az istentisztelet tisztaságát helyreállítsa. Miután Szancherib Babilon királyává koronáztatta magát, a babiloniak fellázadtak ellene. Bosszúból földig

lerombolta Babilont (Kr. e. 689), ám a fölkelők Hiszkijával is keresték a kapcsolatot. Ezért Szancherib Júda ellen vonult, elfoglalta Lachist, majd megostromolta Jeruzsálemet. A seregben azonban pestis tört ki, emiatt felhagyott az ostrommal, beérte annyival, hogy Hiszkija az adófizetője lett (18,13–19,35). A híres hatszögletű agyagprizmán fennmaradt, ékírásos annaleseiben Szancherib maga számolt be Jeruzsálem ostromáról, de nem említette meg, mint más városok esetében a király elfogását és leváltását; ez is tanúsítja, hogy Hiszkija meghódolt előtte. Szancherib nevéhez fűződik a székhelyévé tett Ninive kiépítése. Itt is halt meg: amikor istene, Niszroch templomában imádkozott, egyik fia tört dőött belé (19,36). Fia, Azarhaddon (ur. Kr. e. 681–668), akit a 19,37 és Iz 37,38 is úgy említ mint Szancherib utódát, valamint Asszurbanipál (ur. Kr. e. 668–631?) szintén Ninivéből kormányozták birodalmukat. Azarhaddon elfoglalta a Nílus-deltát és Memphiszt, s fölépítette Bábelt, amelyet Szancherib leromboltatott; Ezd 4,2: idegeneket telepített le Szamariában. Asszurbanipál a híres ninivei kv.-tár megalapításával tette nevét emlékezetessé. Uralma idején az egyik fölkelés a másikat érte, mintegy előjeleként ~ széthullásának. Két fia viszálykodását kihasználva Nabopolassar megszerezte magának Babilon trónját, majd a médekkel szövetkezve megtámadta ~t, s elfoglalta Asszurt (Kr. e. 614) és Ninivét (Kr. e. 612). Nem sokkal később ~ végleg letűnt a tört. színpadáról, s helyét az újbabiloni birodalom foglalta el.

12. Asszíria

asszírok: szemita bevándorlók, akik pontosan nem tudni mikor, a Tigris középső folyásánál telepedtek le. Ahogy D-en az akkádok művelődésére, úgy az ~ művelődésére is igen nagy hatással voltak a → sumerok. Mindamellettt → Asszíriában a korábbi népek (talán irániak s még inkább → hurriták) műveltsége is tovább élt. Így itt – a közös eredet ellenére – olyan népesség alakult ki, amely sok tekintetben távol áll a babilóniaiaktól. A többnyire békés és szellemi értékek iránt fogékony babilóniaiakkal szemben az ~ harciasak, gyakorlati érzékűek voltak. Katonai és politikai hatalmuk tetőfokán – a babilóniaiak hatására – az ~ is jelentős műveltséget teremtettek, s ennek számos emléke megmaradt. A különféle ábrázolások olyan embereknek mutatják az ~at mint akiknek nagy, hajlott orruk, dús hajzatuk és ápolt körszakálluk volt.

13. Asszír férfifejek

asszony: → nő.

Asszosz: kikötő a kisázsiai Míziában, az Adramitteni-öbölben, Lesbosz szigetével szemben. Pál utolsó jeruzsálemi útján itt szállt hajóra (ApCsel 20,13).

Asszuán: → Sziene.

Asszur: 1. az ÓSz-ben Szem fia (Ter 10,22). – 2. az asszírok istene. – 3. AsszírIA fővárosa. – 4. az asszír birodalom. – 5. az asszír birodalom központi területe, kb. az a háromszög, amelyet Ny-on a Tigris, K-en a Zab folyó, É-on hegyek határolnak. Fontosabb városok a fővároson kívül: Arbailu (ma: Erbil), Dúr-Sarrukin (ma: Horszábád), Kalhu (ma: Nimrud; → Kalach) és → Ninive.

Asszurbanipál: → AsszírIA.

Astarot (héb. 'Astarte istennő lakhelye'): kánaáni város Básánban; az amarnai levelekben, valamint a III. Tuthmószisz idejéből fennmaradt egyiptomi forrásokban is szerepel; a Ter 14,5: ~-Karnaim. Az amoriták királyának, Ognak a székhelye (MTörv 1,4; Józs 9,10). Manasszénak jutott örökrészül (Józs 13,31). Levita városként (1Krón 6,56; Józs 21,27) Gerson fiainak adták. Míg III. Tiglat-Pilleszer el nem foglalta, Izr. fiainak volt a birtoka (Ám

6,13). Ma Tell-Astara. Az itt talált cserépleletek a bronz-, ill. a vaskorra utalnak.

Astarte: a termékenység istennője volt a Közel-K-en. Az ÓSz szerint főleg a szidoniak (1Kir 11,5,33; 2Kir 23,13), valamint a filiszteusok tisztelték (1Sám 31,10), de Kánaánban is népszerű volt (helynevek!), sőt Izr.-ben is kedvelték. Az ábrázolások (→ kultikus ábrázolások) alapján hasonlít a termékenység asszír-babiloni istennőjéhez, Istárhoz. Az idézett helyeket nem tekintve az ÓSz (eredeti nyelven) az → Asera többes számú alakjaként használja a szintén többes számú Baalok mellett (Bír 2,13; 10,6; 1Sám 7,3 kk.; 12,10).

14. Astarte. Kis agyagfigurák Tell Bet Mirszimből. A bal oldali a késő bronzkorból (9 cm), a jobb oldali az első vaskorból (12 cm)

Ásza: → Aza.

Aszaf (héb. az Elaszaf 'Isten elfogadott' rövidebb változata): egy énekes nemzetség (~ fiai) őse, amely Zerubbábelrel tért haza a fogságból (Ezd 2,41: 128 személy; Neh 7,44: 148 személy). Ez az énekes nemzetség (2Krn 35,15) Ebjaszaf fiai néven is szerepel (1Krn 6,8; 9,19; 26,1: kapuőrökként). A 2Krn 20,14; 29,13 a leviták közé sorolja őket; származástaniilag Gerson nemzetségéhez tartoznak (1Krn 6,24–28). Az ősatya több helyen úgy szerepel mint Dávid és Salamon fő muzsikusa (15,17–19; 16,5–7,37; 25,1–7; 2Krn 29,30; Neh 12,46 kk.), másutt látóember (2Krn 29,3) és zsoltárszerző (vö. Zsolt 50,73–83). A korai források nem említik.

aszfalt: feketés színű ásványi eredetű → gyanta, amelyet Babilóniában gyakran használtak égetett téglák kötőanyagául (vö. Ter 11,3). Kánaánban a → Holt-tenger mellékén és a Jordán völgye legfelsőbb szakaszában, Hasbeja közelében voltak ~lelőhelyek (14,10; Iz 34,9). Innen érthető az Aszfalt-tó és a zsidó szurok elnevezés. Régészetileg igazolható, hogy Aradban tárolták és hogy innen exportálták. Izr. fiai tudták, hogy a vizet nem engedi át, jól szigetel (Ter 6,14; Kiv 2,3). Főleg kötőanyagul, tömítésre és (égetve) a szőlőhegyeken füstölőszerűen használták. Találtak egy sírban egy holttestet is, amelyet az ~ őrzött meg. A Holt-tenger mentén a nabateusok rablógazdálkodást űzve termelték ki. → szurok.

Aszinkritusz (gör. 'páratlan'): Rómában élő keresztény, akinek Pál üdvözlését küldte (Róm 16,14).

Aszkalon: → Askelon.

aszkézis: → önmehtagadás.

Asznát: egyiptomi név. **1.** On város papjának, Poti-Ferásznak a leánya, József felesége (Ter 41,45), Manassze és Efraim anyja (41,50; 46,20). – **2.** A József és ~ nevéhez fűződő imádság eredetileg zsidó írás, de 4–5. sz.-i keresztény változatban maradt fenn.

Asztüágész: a → médek utolsó királya (ur. Kr. e. kb. 580–550). Egyes források szerint szkíta származású volt. A lídek királyának, Aljattnak a lányát vette feleségül. Kr. e. 550: az addigi perzsa alkirály, Cirusz legyőzte és foglyul ejtette (vö. Dán 14,1).

Atalja (héb. 'Jahve kinyilvánította fölségét'): ósz-i személyek neve. Közülük a legjelentősebb Júda királynője (ur. Kr. e. 841–835). Izr. királyának, Achábnak (v. Omrinak?) és Izebelnek volt a lánya (2Kir 8,18). Férjének, Jorámnak és fiának, Achaszjának halála után az egész királyi családot kiirtotta (csak Joás menekült meg), és magához ragadta a hatalmat; Izr.-ben vele egy időben Jehu volt a király (11; 2Kron 22,10–23,21). Anyja példáját követve támogatta a Baál-kultuszt. Uralma 7. évében Jehojada pap összeesküvése vetett véget életének. Utána kiskorú unokája, Joás lett a király.

Atargatisz: → Atergatejon.

Atarot (héb. 'sövény'): helységnév, szóösszetételekben többször szerepel. A Szám 32,3.34: említett transzjordániai ~ a Mesa-feliratban is szerepel: „Gádból való férfiak” lakták. Omri király megerősítette, de Mesa bevette és lerombolta. Ma Hirbet Atarus, Mahérusz közelében.

áteredő bűn: → bűnbeesés.

Atergatejon, Atargatisz: a termékenység Karnionban (Astarot-Karnaim) tisztelt istennője, vsz. Astarte egy változata (1Mak 5,44; 2Mak 12,26). Tisztelete Szíriából ered, a gör.-ök Derketó, a róm.-ak Dea Syria néven ismerték. → Tartak.

Athén: görög város; a bibliai időkben az antik világ művészeti és művelődési központja; azután, hogy a róm.-ak meghódították (Kr. e. 146), szabad város; élén az areopáguszi hatóság állt. Az ÓSz-ben csak egy helyen szerepel: 2Mak 9,15. – Lakosai érdeklődők voltak (ApCsel 17,21) és igen vallásosak (17,22); ezt tanúsítja az a 3000 templom és bálvány, amelyet föltételeznek, valamint „az ismeretlen istennek” felirattal ellátott oltár (17,23). Ezt a feliratot nem sikerült kimutatni, de Pergamonban találtak a császárkorból egy hasonló feliratot: „Az ismeretlen isteneknek.” (Több régi szerző említ oltárokat, amelyeket azoknak a bajoknak elkerülésére, amelyeket egyik ismert istennek sem lehetett tulajdonítani, az ismeretlen isteneknek emeltek.) Pál ap. idejében az oltár vsz. valamelyik misztériumvallás kultikus céljait szolgálta (→ misztérium). Az ApCsel említi ~ban az → Areopáguszt, a zsinagógát és a piacot, ahol vsz. fazekasok árulták portékáikat (17,17). Pál 2. missz. útján kereste fel a várost, a zsinagógában beszélt a zsidókhöz és az istenfélőkhöz, a piacon az épp ott tartózkodókhöz, az areopáguszon pedig (ha ez nem stíluseszköz) megtartotta híres beszédét az epikureista és sztoikus filozófusok előtt. Minthogy a gör. felfogás a halottak feltámadását nem szabadulásnak (megváltásnak) tekintette, az areopáguszi beszédnek nem volt nagy hatása. Csak az areopágusz egyik tagja, Dionüzsosz (Areopagita Dénes) tért meg Damarisszal és néhányan mások (17,34; vö. 1Tesz 3,1).

Atlit: arab falu a Kármeltól D-re. 1932: ősemberleletekről vált híressé. A település a bronzkortól lakott 3. folyt ásatások főleg föníciai leleteket hoztak felszínre.

átok: bajt okozó mágikus szó v. tett, ami ellen mindenütt büntetéssel v. mágikus módon

védekeztek. Az ókori K-i népek – köztük Izr. is – az ~ foganatosítását Istennek tulajdonították. Az ÓSz-ben két változata ismert: I. Rossz kívánság (héb. arur). Az ~ föltétlenül „fogott” (Szám 22,6; Zsolt 109,18; Sir 3,9; Zak 5,2 kk.), még hosszú évek múlva is (Józs 6,26; Bír 9,20.49.56; 1Kir 16,34). Ezért akadályozta meg Jahve Bileámot abban, hogy Izr. fiaira átkot mondjon (Szám 22,6; Neh 13,2). Csak az áldás tehetette hatástalanná (Bír 17,2 kk.; 2Sám 21,3), elsősorban Jahve áldása (MTörv 23,6; Neh 13,2; Zsolt 109,28). Mivel a süket nem hallotta az átkot, s így nem tudott ellene védekezni, süketnémát tilos volt átkozni (Lev 19,14). Ugyanakkor átkot mondtak az ismeretlen tolvajra, hogy így lelepleződjön (Bír 17,2). Az ~ a megátkozott személy egész vagyonára kiterjedt (MTörv 28,16–18), sőt még a törzsére és a lakóhelyére is, úgyhogy emiatt annak, akire átkot mondtak, el kellett vándorolnia (Ter 4,11 kk.), s a kultikus közösségből is kizárták (4,14; Zsolt 15,4). A megátkozott miatt az ország is tisztátalanná vált (MTörv 21,23). Védekezésül átkot véstek Egyiptomban, Föníciában, Izr.-ben és Görögországban a szarkofágokra és a sztélékre, Babilóniában a határkövekre (vö. 27,17). ~kal védekeztek az elnyomottak is, így a szolgák (Péld 30,10), az éhező szegények (11,26; Sir 4,5 kk.) v. azok, akiket hitelezők nyomorgattak (Jer 15,10). Az ígéretet és a szerződést azzal erősítették meg, hogy nem teljesítése esetére átkot mondtak magukra (Ter 15,10.17 kk.; 21,23–32; 30,51–54; → eskü); akik a Jahve és Izr. közti szövetséget megsértették, v. Jahve parancsait megszegték, azokat ~ fenyegette (MTörv 11,26–28). Istenítéletkor a gyanúsított asszony ~vizet ivott: ha valóban vétett, „fogott” rajta (Szám 5,19–26). – Izr.-ben az ~ teljesebbé Jahvétől függött (Ter 12,3; Szám 23,8). Erre utal mindenekelőtt maga a formula (arur 'Istentől átkozott': Ter 3,17; 9,25; 27,29), továbbá az a meggyőződés, hogy Jahve „meghallgatja” az átkot (vö. Sir 4,6) – ebből következően az ~ gyakran csak a rossz kívánása volt (pl. Jer 15,15; 17,18; 18,19–23; → átokzsoltárok). Jahve áldásával semmissé tette a kimondott átkot (Zsolt 109,28; vö. MTörv 23,6; Neh 13,2). Amint a méltatlan pap áldását Jahve ~ká változtathatta (Mal 2,2), ugyanúgy el is háríthatta az alázatostól az átkot (2Sám 16,12). A gonoszt Jahve átka érte, az igaz pedig áldásában részesült (Péld 3,33); az ártatlant nem érte utol a „meg nem szolgált” ~ (26,2), hiszen az ~ csak az igaz és igazságos Isten akaratából „fogott”. Így Izr.-ben az ~ eredeti mágikus jellege teljesen elhalványodott, sőt meg is szűnt. Isten nevét – megkövezés terhe alatt tilos volt ~ba foglalni (Kiv 22,27; Lev 24,11–16). Jahve szentségének ily módon való megsértését később annyira komolyan vették, hogy eufemisztikusan ~ helyett is áldást mondtak (értsd: a magyar áldásnak megfelelő szót használták; 1Kir 21,10.13; Jób 1,5.11; 2,5.9; Zsolt 10,3). – A királyt is veszélyes dolog volt átkozni (Préd 10,20; vö. 1Kir 22,27); a király ui. Jahve helytartójának számított. A gonosz folyvást szórja az átkot (Zsolt 10,7; 62,5), az igaz még ellenségére sem mond átkot (Jób 31,30), ha az igazságos Isten büntetését nem vonakodik is kérni üldözőjére (Jer 15,15; 17,18). – II. Elkülönítés, kiközösítés (anatóma, héb. herem). Négy formája volt: 1. Fogadalom, amikor valaki Jahvénak ajánl akár embert, akár állatot v. bármi mást, mégpedig pénzen meg nem váltható formában (ez különbözteti meg a felajánlás más formáitól) és visszavonhatatlanul (Lev 27,28). Az ~ alatt felajánlott javakból éltek a papok (Szám 18,14; Ez 44,29). Azt, hogy ünnepélyes (esküvel megerősített) volt-e ez a felajánlás, nem lehet biztosan tudni. Maguk a rá vonatkozó szövegek későiek, a szokás azonban régebbi lehet, mint a törv., amely fennmaradt. – 2. Büntetés, mindenekelőtt bálványimádás miatt, amelyet egyes emberekre éppúgy ki lehetett róni (Kiv 22,19; Lev 27,29), mint egész városokra (MTörv 13,13–19). Az alapgondolat az volt, hogy aki v. ami bálványimádás következtében tisztátalanná vált, abban veszélyes erő rejlik, ezért tilos érinteni, vele kapcsolatba kerülni. A büntetés kiszabásakor, ill. elszenvédekor ez az erő mintegy „elszállt”. Ilyen büntetést vont magára, aki Jahvénak szentelt holmit zsákmányolt (Józs 7), de később már az is, aki bálványt bevitt a házába, ill. rejtegetett (MTörv 7,26). Mindamelllett a szövegekből nem derül ki világosan, hogy volt-e ennek a büntetésnek valamilyen meghatározott formája (megkövezés, elégetés). Később halálbüntetés helyett – esetenként – beérték a javak elkobzásával (Ezd

10,8). – 3. Katonai rendszabály, amelyre az ÓSz-ben több helyen is találunk utalást (Szám 21,1–3; Józs 6; Bír 1,17; 1Sám 15). Eszerint a zsákmányt (olykor a teljes zsákmányt, a meghódított területet is beleértve) Jahvénak kellett szentelni. Ez gyakorlatilag a legyőzöttek megölését és a zsákmányolt holmi megsemmisítését jelentette, a katonáknak tehát üres kézzel kellett a csatatérről hazatérni, ami nem volt mindig könnyű (Józs 7,1; 1Sám 15). Úgy gondolták, hogy ez tetszik Jahvénak. A szokásra a Biblián kívül csupán egy profán forrás utal, az ún. Mesa-sztélé, amely szerint az ellenség „~kal sújtása” kielégíti, jóllakítja az istenséget. Ez a teljesen antropomorf felfogás az ÓSz-be nem került bele, de az ~ lefolyása azért mutat vele bizonyos rokonságot. A Saul utáni időből csupán egy helyen esik szó ~ról (1Kir 20,42: egy ismeretlen próf. sürgeti az ~ betöltését, az ~kal sújtást); a heherim ige hovatovább minden vallásos színezetét elvesztette és csak ’kiirt, elpusztít’ értelemben élt tovább (Iz 34,2.5; 43,28; Jer 25,9; 50,21.26; 51,3 stb.). A 2Kir 19,11; 2Kron 20,23; 32,14 alapján föltehető, hogy az asszírok és más népek is ismerték az ~kal sújtást. Mindamellet a heherimet inkább az említett profán értelemben fogták fel. A MTörv – módosított változatban – új vallási tartalommal tölti meg az átkot (7,1–5; 20,16–18): előírja Kánaán népeinek kiirtását és az összes bálvány megsemmisítését – ezzel az ~ mintegy a tiszta vallásosság megőrzésének eszközévé vált. Józs kiemeli hőseiről, hogy hűségesen teljesítették az ~ parancsot, „betöltötték az átkot” (6; 8; 9,20 kk.; 10,28 kk.; 11,11 kk.). – 4. A zsidóság körében szokásban volt még büntetésképpen a zsinagógából, a közösség életéből való kizárás is (vö. Ezd 10,8), de a herem kifejezést csak a legszigorúbb változatára alkalmazták. – A kumráni közösség – a vétségtől függően – 10 napra, 1, 3 v. 6 hónapra, 1 v. 2 évre, végül egyszer s mindenkorra való kizárást ismert. – Az ÚSz-ben: Jézus szavai és példája arra intenek, hogy még üldözőinket sem szabad átkozni (Lk 23,34; vö. ApCsel 7,59 kk.); Jézus azt parancsolta, hogy szeressük ellenségeinket (Mt 5,44; vö. Róm 12,14.20) és béküljünk ki velük (Mk 11,25), a rajtunk esett sérelmeket, valamint az igazságtalanságokat ne rójuk fel, hanem felejtjük el (Mt 6,14; 18,21–35) – így leszünk fia a mennyei Atyának (5,45), és így leszünk tökéletesek, amint a mennyei Atya is tökéletes (5,48; vö. Lk 6,36). Pál ap. átkozottaknak mondja azokat, akik nem szeretik az Istent (1Kor 16,22), v. akik más ev.-ot hirdetnek, mint ő (Gal 1,8 kk.), s annyira szereti a népéből valókat, hogy értük akár átkozott is szívesen lenne (Róm 9,3).

átokvíz: → féltékenységi áldozat.

átokzsoltárok: imák, amelyekben Isten átkát kérik Izr. ellenségeire (Zsolt 79,6.12; 83,10–19; 129,5–8) v. személyes ellenfeleikre és elnyomóikra (5,11; 6,11; 7,10.16 kk.; 10,12; 28,4; 31,19; 35,4–6; 40,15; 54,7; 58,7–10; 69,23–29; 109,6–19; 139,19; 140,9–12; 141,10; 143,12; Jer 15,15; 17,18; 18,21–23). E Krisztus tanításától és példájától távol álló imák megértéséhez tudni kell, hogy az ÓSz több vonatkozásban szükségszerűen alacsonyabb erkölcsi színvonalat képvisel az ÚSz-hez képest (vö. Mt 19,8). Így pl. a „szemet szemért, fogat fogért” elv érvényesült (Ter 9,6; Lev 24,19 kk.; vö. Ter 4,14.23 kk.; Bír 1,6 kk.; Mt 5,38). Igaz, Izr. fiainak egymáson nem volt szabad bosszút állniuk (vö. Kiv 23,4 kk.; Lev 19,17 kk. 34; Jób 31,29 kk.; Péld 25,21; Sir 28,1–7), de az ellenség megbosszulását magától értetődő dolognak tekintették (2Sám 16,5–13; Zsolt 139,21 kk.; vö. 1Tesz 2,15). Jézus parancsa, hogy szeressétek ellenségeiteket és imádkozzatok üldözőitekért (Mt 5,44), valóban új parancs volt (Jn 13,34; 15,12), a régi törv. kiteljesítése. Izr. fiainak az ellenséggel szemben tanúsított magatartását nem az ev. alapján kell megítélni. Az ókori K népeinek – Izr.-t is beleértve – a hathatósak számító → átok szokványos védekező eszköze volt; különösen azoknak, akik más módon nem tudták jogaikat érvényesíteni. Jahve maga fenyegette meg átokkal azokat, akik törv.-ét áthágták (MTörv 27,15–26), s azokat, akik választottaira átkot mondtak (Ter 12,3), és maga is eleget tett a megtorlásra vonatkozó parancsoknak (12,3; MTörv 32,21; Jer 5,19; vö. Péld 1,26–28) a maga igazának bizonyítására. Amikor tehát a jámbor izr. Jahve átkát mondta ellenségére v. elnyomójára, Isten igazságosságára hivatkozott (pl. Zsolt 7,9 kk. 12.18;

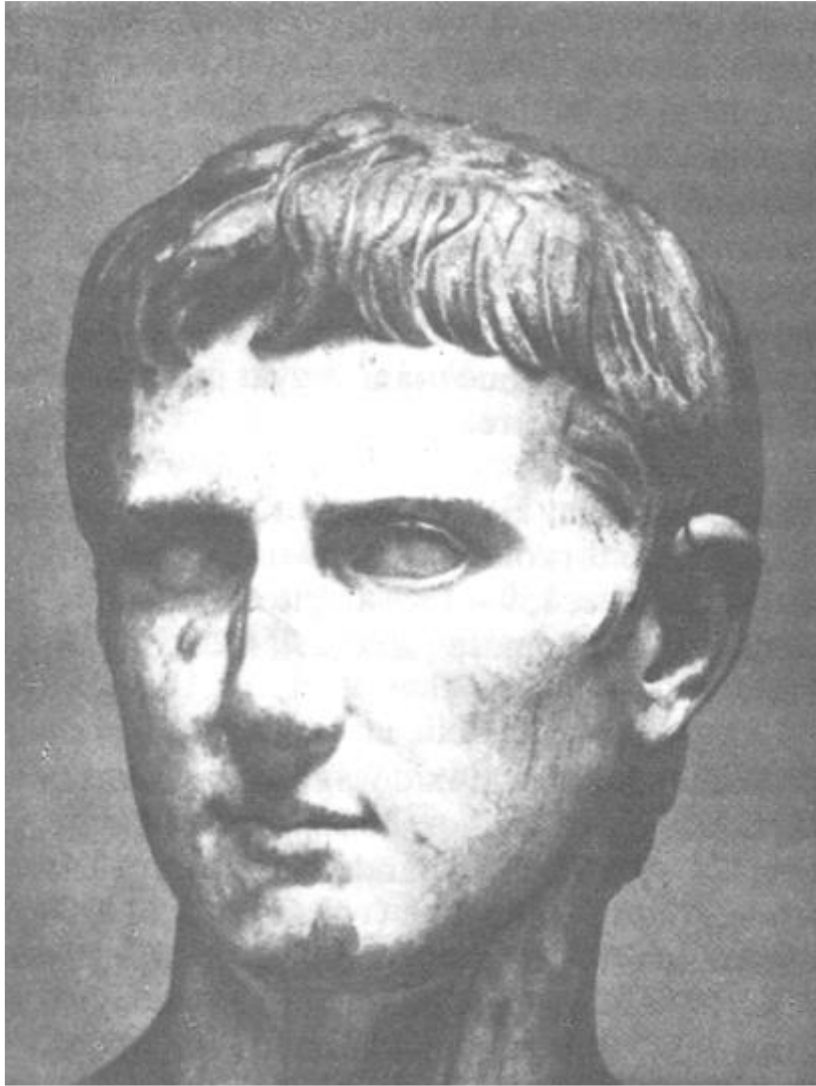
31,2; 28,4; 35,7 kk.) és meg volt róla győződve, hogy ezzel a bűnös bűnhődését és az igazság győzelmét segíti elő (pl. 28,4; 35,7 kk.). Ez annál fontosabbnak látszott a szemében, mivel a maga és népe ellenfelében és elnyomójában Jahve ellenségét látta (74,23; 83,6; 129,21; Jer 15,15). Végül: a K-iek szenvedélyessége, képzelőereje és képekben gazdag, színes nyelve érthetővé teszik azokat a kifejezéseket, amelyekkel az ellenséget jellemezték. Az ellenség szája tele van hazugsággal, átokkal, s erőszak tapad a kezéhez (Zsolt 10,7; 59,13); mint a kígyó élesíti a nyelvét, ajkán vipera mérge van (140,4); mint a kardot, úgy élezi a nyelvét (64,4); kifeszíti íját, nyilat helyez a húrra (11,2; 37,14; vö. 64,4), csapdát állít (35,7), hálót feshít ki (57,7; 140,6), vermet ás (7,16; 35,8). Lehetséges, hogy ezek a kifejezések utalnak azokra a mágikus szavakra, ígéretekre, amelyekkel az ellenség az igaz vesztét akarta okozni. Valószínűbb azonban, hogy a hamis vádak érzékeltető metaforának kell őket felfogni (vö. 5,6) a harc és a vadászat kifejezőkészségéből vett egyéb képekkel együtt (37,14 kk.; Jer 20,10), amelyek az ellenséget zsákmányra leső, ordító oroszlánként (Zsolt 10,9; 22,14) v. tulokként és bikaként (22,13) mutatják be. A különféle átkok, amelyekhez hasonlók babilonból is ismeretesek, a K-iek vérmérséklete szerint valójában csak azt a meggyőződést tükrözik, hogy Jahve igazságos és érdem szerint szerez az igazságnak. Az exegéták egy része sztereotíp kifejezésnek v. kölcsönvett formulának tekinti az átkot, amellyel a zsoltár szerzője a szabadulás és az igazság győzelme utáni vágyát juttatja – K-i módon – kifejezésre.

Attália: pamfiliai kitőtőváros a Kataraktesz (ma: Akszu) folyó torkolatánál. II. Attalosz pergamoni király (ur. Kr. e. 159–138) alapította. Pál 1. missz. útjának egyik állomása (ApCsel 14,25). Ma Antaliya.

átváltozás: 1. A korai zsidóságban az eszkatologikus üdvösség várásához hozzá tartozott az a remény, hogy a földi, halandó igazak átváltoznak megdicsőültté, szellemivé (vö. Dán 12,3; Hénoch [etióp] 38,4; 104,2; 4Ezd 7,97; Bár [szír] 51,3.5.10 kk.). Pál ap. számol ezzel a reménnyel, de nála a hívő emberek ~ának mértéke, mintaképe a megdicsőült Krisztus. Az ~ vonatkozhat a keresztséggel elkezdődő láthatatlan folyamatra, amely a Lélek hatására játszódik le a hívő emberben (2Kor 3,18); ugyanígy a hívő ember erkölcsi átalakulását is jelentheti (Róm 12,2); de elsősorban mégis a hívő testének ~áról van szó Pálnál a halálból való feltámadás után (1Kor 15,45–49.51 kk.; Fil 3,21). – 2. Jézus ~a a hegyen (Mk 9,2) → színeváltozás.

atya, apa: A Bibliában eredeti értelmén kívül tágabb értelemben is használatos; jelentheti a nagyapát (Ter 28,13), a szülőket (Zsid 11,23), az ősöket (Kiv 3,13; Mt 3,9; 23,30), sőt a héb. szövegben az ős ~t is (Ter 10,21). Átvitt értelemben lehet előidéző ok v. teremtő (Jób 38,29: az eső apja), jótevő (29,16), tanító, tanácsadó v. mester. Innen érthető módon megszólításra is felhasználták, ha valakit tiszteletben akartak részesíteni (pl. 2Kir 6,21; Mt 23,9), v. ha olyan személyről volt szó, akit a beszélő szívesen tekintett volna atyjának (2Kir 8,9). – az ÚSz-ben a keresztény közösség idős férfi tagjait is ~nak nevezték (1Jn 2,12.14); s talán az elhunytak is ~k voltak (2Pét 3,4), de ez esetben a szó inkább elődöt, őst jelölt. – Az Isten ~ mind az ÓSz-ben, mint az ÚSz-ben; → abba. Az apaságról: → szülők, → család, → fiú.

Augustus (lat. 'tiszteltreméltó, magasztos'): Octavius Caesarnak (ur. Kr. e. 27–Kr. u. 14), a róm. birodalom első császáranak fölvevett neve. Az ő uralkodása idején született Jézus Krisztus (Lk 2,1). Az ~ névvel a császárság isteni jellegét és eredetét hangsúlyozta, és alapot adott a császárkultuszhoz. Ezért beszél a Jel 13,1 és: 17,3 a vadállat istenkáromló nevééről.

15. Augustus császár. Görög márványszobor. 53 cm magas. British Museum

Avarisz: → Ramszesz, → Szoán.

avviták: Kánaán DNY-i részén a filiszteusok előtt élt népcsoport (MTörv 2,23; Józs 13,3). E. Speiser szerint egy hiksosz csoport, a 2Kir 17,31: egy eddig nem azonosítható asszíriai város lakói. → Askelon.

Aza, Ásza (héb., az Aszaél 'Isten teremtett' rövid változata): Júda 3. királya (ur. Kr. e. 911–870), Abija és Maacha fia (v. Abija testvére?; vö. 1Kir 15,2.10). Izr.-ben vele egyidejűleg I. Jerobeám, Nadab, Bása, Ela, Zimri, Omri és Acháb uralkodott (1Kir 15,9–24; 2Krón 14–16). Az 1Kir 15,11 kk. dicséri, mert határozottan szembeszállt a bálványimádással, még a Maacha által emelt bálványt is ledöntötte (15,11–13). Amikor Bása megerősítette Rámát, ~ Damaskusz királyához, Benhadadhoz fordult és rábírta, hogy támadja meg Izr.-t. Erre Bása visszavonult Tircába, emberei pedig mind elhordták a Ráma megerősítésére összehordott követ és fát, s Gebát, valamint Micpát erősítették meg vele (15,16 kk.). A 2Krón még arról is értesít, hogy erődöket épített, s hogy volt egy 300 000 főnyi serege (14,5–7); amikor a kusita Zerach kivonult ellene, legyőzte (14,8 kk.); Azarja próf.-t meghallgatva eltávolította a bálványokat és ünnepélyesen megújította a szövetséget az Úrral (15,8 kk.).

Azahel, Azael: 4 ósz-i személy neve. A legjelentősebb Dávid nővérének, Cerujának fia, Joáb és Abisáj testvére. Dávid seregének 4. részlegét vezette (2Sám 23,24; 1Krón 11,26; 27,7). Miután Abner megölette, Betlehemben temették el (2Sám 2,18–32).

Azaramel: → Szaramel.

Azarhaddon (héb. 'Asszur testvért adott'): AsszírIA királya (ur. Kr. e. 681–668), Szancherib fia és utóda. Hadjáratai során elfoglalta a Nílus-deltát és Memphiszt. Bábelt újjáépítette (2Kir 19,37; Iz 37,38), Szamariába idegeneket telepített (Ezd 4,2).

16. Azarhaddon sztéléje Zendsirliből. A győztes király előtt álló alak Vsz. Abdimilkutti szidoni király, a térdelő alak Tirhaka etiópiai király

Azarja Azariás (héb. 'Jahve segített'): ósz-i személynév. – **1.** Júda királya, Amacja és Jecholja fia (ur. Kr. e. 781–740). Másik nevén Uzija. Izr.-ben vele egyidejűleg Joás, II. Jerobeám, Zekarja, Sallum és Menachem uralkodott (2Kir 15,1–7; 2Krn 26). A 2Kir kiemeli az Úrhoz és az Úr törv.-eihez való hűségét, ezenkívül csak azt említi meg, hogy leprás volt, ezért fiának, Jotámnak kellett helyette, ill. mellette uralkodnia. A 2Krn a filiszteusok, az arabok és az ammoniták elleni szerencsés háborúiról, jeruzsálemi és egyéb építkezéseiről és arról is beszámol, hogy a földművelést föllendítette (26,5–15); lepráját azzal magyarázza, hogy illatáldozatot akart bemutatni, amit csak a papoknak lett volna szabad (26,16–21). – **2.** A három ifjú egyike (Hananja, ~, Misael), akiket Dániellel együtt Nebukadnezár szolgálatára választottak ki. Később Babel egyik tartományának kormányzója lett (Dán 1,3–7; 2,17.49; 3,12–30; 1Mak 2,59). Dán 3,25 szerint a kemencében a lángok között ő nyitotta ajkát imára (3,26–45). Ez az ima eredetileg népi siratóéneke lehetett, sem formailag sem tartalmilag nem

illik ~ ajkára. Babiloni neve Abednegó volt. – 3. ~ként mutatkozott be Ráfael angyal Tóbiáséknak (Tób 5,13).

Azazel: az → engesztelés napja rítusában (Lev 16,8.20.26) egy gonosz pusztai → démon (vö. Iz 13,21; 34,14; Mt 12,43) neve, akinek ártó hatása ellen egy bűnbakot kellett – jelképesen Izr. fiai minden bűnével megrakva – a szentélytől a pusztába űzni. A szokás eredete és kora ismeretlen. O. Eissfeldt föníciai → keveréklény-ábrázolásokra hívja fel a figyelmet, amelyek ártalmatlan állatokra támadtak rá, és vsz. kánaáni eredetűek.

Azeka: város a Sefela-mélyföldön. Mint Makkeda, ~ is az 5 kánaáni király menedékhelye (Józs 10,10). 1Sám 17,1: Aszeka a filiszteusok táborhelye; Józs 15,35 Júda városai közé sorolja. Rechabeám sok más várossal együtt megerősítette (2Krón 11,9). Nebukadnezár felvonult ellene (Jer 34,7) és elfoglalta. A fogság után júdeaiak népesítették be (Neh 11,30), ma Tell-Zakarija a Vádi-esz-Szant-nál. – Az ásatások során a bronzkorból is kerültek elő leletek; a vaskorból egy izr. erődöt tártak fel; ezeken kívül a perzsa és a hellén időből találtak leleteket.

azilum: → menedék.

Azmodeus: a démon Tóbiás kv.-ében. Sára 7 vőlegényét megölte (3,8). Ráfael tanácsára az ifjú Tóbiás a Tigrisben fogott hal szívéből v. állából egy darabot izzó parázsra vetett, s ennek füstje elűzte ~t. Azután Ráfael megkötözte ~t és Felső-Egyiptom pusztájában megláncolta. Az ~ név a perzsák 7 gonosz lelkének egyikével (Esma-deva) függ össze.

Azotosz, Azotus: perzsa tartomány és a főváros, → Asdod gör. neve.

Ázsia: → Asia.